

Tartalom

TOLNAI Ottó: Arcimboldo (Utólagos előszó a <i>Studije o karfiolu</i> című verseskötethez)	3
A szerb Tolnai-recepcióból: Gordana NONIN: Por nélkül (Oto Tolnai: <i>Studije o karfiolu</i>) (RIZSÁNYI Attila fordítása)	8
Zdravko PETROVIĆ: A nagy próza Tolnai-kislexikona (Oto Tolnai: <i>Morska školjka</i>) (RIZSÁNYI Attila fordítása)	10
Vladimir ARSENIĆ: A felnövés magyar tapasztalata (Oto Tolnai: <i>Morska školjka</i>) (RIZSÁNYI Attila fordítása)	15
FENYVESI Ottó: Minimum Rock And Roll (vers)	18
HARKAI VASS Éva: Félkezesek (versek)	23
GÉCZI János: 12 rondó, hibával és ajánlással (vers)	27
TERÉK Anna: 1999 márciusában ■ Szibéria ■ Csillagok (versek)	32
GÁLLA Edit: Az újrakezdő ■ Fiatalon meghalni ■ A beszámoló (versek)	38
ORCSIK Roland: „A gyönyörű világot választottam” (Beszélgetés DOMONKOS Istvánnal)	41
SELYEM Zsuzsa: Cirkusz, finálé (ökonovella)	58
KONRÁD György: Boldog és rettenetes képek (prózák)	64
Vladislava GORDIĆ PETKOVIĆ: Európa mint az értelem ígérete: történetek Európáról az európai és nem európai irodalomban (tanulmány) (RIZSÁNYI Attila fordítása)	97
Derek SAYER: Emília álomban érkezik (tanulmány) (PATÓ Attila fordítása)	108
DONAUER Emese: Szükséges-e a magány a Másikkal való találkozáshoz? (tanulmány)	122
LOSONCZ Márk: „Az egész szabadkőművesség egy tanulási folyamat...” (Beszélgetés MÁRTON Lászlóval)	136
„A gyógyulást az jelentette, amikor az álom elmaradt...” (Beszélgetés VETŐ Miklóssal)	146
PISZÁR Ágnes: A háború patológiája (Danyi Zoltán: <i>A dögeltakarító</i>)	157
ZSIRAI László: Belülről világítva (Fekete V. Éva: <i>Egy kő röpül a kerítés mögül</i>)	161

BETHLEN GÁBOR

Alapkezelő Zrt.

A szám megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma, a Tartományi Művelődési és Tájékoztatási Titkárság, Újvidék Város Önkormányzata, a Bethlen Gábor Alap, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

*A fedőlapon és a szám színes mellékleteiben
Dancsó Andrea fotóit közöljük*

A Híd honlapja: www.hid.rs

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350-9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2015. szeptember-október. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2015-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült a Grafoprodukt Nyomdában, Szabadkán. – YU ISSN 0350-9079

Arcimboldo

Utólagos előszó a *Studije o karfiolu* című verseskötethez

Láttam valahol egy férfit, aki zöldegeskocsit tolt maga előtt – Chou-fleur, chou-fleur – kiáltotta, a fleurt sajátosan borongós eu-vel. Szögletes, csúf asszony ment mellette, s időnként oldalba bökte a férfit. S amikor az asszony meglökte, a férfi újra kiabált. Néha kiabált magától is, de ilyenkor kárba veszett az egész, s tüstént újra kiabálnia kellett, mert olyan ház elé értek, ahol vásároltak tőlük. Mondtam már, hogy a férfi nem látott? Nem mondtam? Tehát nem látott. Vakon kiabált. Mikor ezt hangoztatom, hamisítok, elsikkasztom a kiskocsit, melyet maga előtt tolt, s úgy teszek, mintha nem vettem volna észre, hogy karfiolt kiabált.

Rilke Malte Laurids Brigge feljegyzései (Görgey Gábor fordítása)

A nyolcvanas évek elején feleségemmel Németországba utaztunk idénymunkára. Spárgát szűrni. Magáról a munkáról nem tudtam semmit. Csak azt tudtam, s az nekem nagyon is elég volt, hogy a helyszín – az a bizonyos spárgaföld valahol Heidelberg és Darmstadt között, a Neckar mellett terül el. Feleségem viszont arról álmodozott, a keresett pénzen végre megvalósíthatja az állattenyésztést illető álmait, annál is inkább, mivel akkor már szülővárosom mellett volt egy tanyánk. Máris osztott, szorzott, állatpiacokra jártunk, még Šabacra is megfordultunk, ahol feleségem előre lefoglalt öt bikaborjút, ugyanis számításai szerint öt bikaborjúval majd meg tudjuk alapozni gazdaságunkat-gazdagságunkat, nagyokat csapott az állatkupeczek tenyerébe; édesanyja is élt-halt az állatokért, úgy tudott gyönyörködni a malacokban, akárha a rózsákban.

Igen, én úgy valahogy képzeltem el azt a bizonyos idénymunkát, hogy az egyik napon Heidelbergben kószálok (az ifjú Lukács és Simmel árnyékában nőttem fel), másik nap Darmstadtban fülelek, ugyanis a Symposiumban akkor már megrendeltük volt Stockhausen egyik első könyvét, s lassan már

Darmstadtba értek a nagyreményű fiatal magyar zeneszerzők, Kelemen és Kurtág is, akik majd lényegesen Stockhausen fölé nőnek), harmadik nap pedig a Neckar partján sétálok, kezemben Hölderlin verseivel, illetve hát Heidegger nagy Hölderlin-értelmezéseivel.

Saját kocsinkkal utaztunk. Ajándékokat, horgosi paprikát, virágot vitünk a gazdának és feleségének. Az ajándékokat nem fogadták el, mondván, az ajándékot viszonzni kell, az ilyen dolgok elterelik a figyelmet a munkáról. Fel sem tudták fogni, mit akarunk ott a földeken (egy hadiröpteret jelöltek volt ki spárgatermesztésre) azzal a virágcsokorral. Szigorúan, úgy mondták, meredeken a munkára kell koncentrálnunk. Elvették útlevelünket, mondván, az idény alatt nem lesz időnk mászkálni. Három házuk volt. Nagyszüleiké, akik Apatin környékéről jöttek. Mondtam, az én tanárom, atyamesterem is apatini volt: Sinkó Ervin. Értetlenül morogtak. A második, némileg már csinosabb ház a gazdái volt. A harmadik, egy modern villa, udvarán jachttal, pedig a fiuké. Mi a nagyszülők egykori istállójában lettünk elszállásolva. Egy nagy jutazsákból régi, világháborús ruhadarabokat, sapkákat öntöttek az istálló közepére, mondván, látják, túl könnyen öltözködöm, nem fázhatok meg, a betegség kisiklatná a munkát, öltözzem fel. Beöltöztem. Pontosan úgy néztem ki, mint egy hadifogoly. Nagy megdöbbenésemre, az istállóban nem volt asztal, nem tudtam hová kirakni Simmel Rembrandtját és Goethéjét, a Hölderlineket, A szellem és a formákat, Stockhausen izgalmasan formatervezett könyvét. Reggel 4-kor riasztott bennünket az udvari csengő, este 9-ig künn voltunk a földeken. A gazda állandóan a nyomunkban volt, olykor méreggel permetezte a nyúlágákat, melyek völgyeit a hideg német esők állandóan térdig töltötték. Feleségem azonnal petefészek-gyulladást kapott. Tartanom kellett, helyette is szúrnom a spárgát. Nagy élet-halál harc vette kezdetét. Kezeink megdagadtak, akárha bokszesztyűket húztunk volna rájuk, egész éjszaka ecetes vízben kellett tartanunk őket, hogy reggelre lelappadjanak kissé... Nem részletezem, a tapasztalatok egy részét megírtam *Briliáns* című novellámban, amely később németül is megjelent. Egy alkalommal, mert kiöntött épp a Neckar, bemehettünk Heidelbergbe. Sáros gumicsizmában, fejemen katonasapkával kóvályogtam. A Filozófust kerestem. Veljačić (Zágrábban egy évig hallgattam volt előadásait) arca, aranykeretes szemüvege lebegett előttem. De nagy pánikomban a Filozófust nem találtam. Délután kimentem az állatkertbe pihenni. Valami padon bóbiskoltam, aludtam, amikor is egy hihetetlenül finom, karcsú tenyeret pillantottam meg magam előtt. Istenem, a Filozófus nyújtja felém gondolatainak gyümölcsét. Egy orangután dugta ki valahogy végtelennek tűnő kezét a rácsokon. Egy banánt nyújtott felém, amit én persze Cézanne-al

mának véltem, hiszen kedvenc művészetfilozófusaim, akármennyire lelkesedtek is volt Gauguinért, csak egy gyümölcsről tudtak valójában, Cézanne almájáról... Végül Darmstadtba is eljutottunk. De most nem részletezem. Élve maradtunk. A gazda leszámolta a pénzt. Ami persze jóval kevesebb lett, mint amennyivel feleségem kalkulált, de még így is bőven elég arra az öt bikaborjúra.

Feleségem elképzelése, nagy utópiája az volt otthon, hogy munkahelyünket se kelljen feladnunk, Újvidéken, a Virág utcában neveljük fel az öt bikaborjút ötszáz kilósakra, majd átadjuk őket az államnak, megsokszorozzuk a pénzt. Az udvar végében istállóvá alakíttattuk a kamrát, jászlatkat csináltattunk, a falakba karikákat, erős láncokat erősítettünk. Vettünk egy utánfutót. A Fruška gora oldalán hereföldet béreltünk; hajnalban kijártunk kaszálni, sosem is szebb látomást, költészetet, mint azok a hajnali kaszálások a Fruška gora üvegöld lejtőin. A legszebbek az egészben mégis azok a pillanatok voltak, amikor is a ganézás után friss szalmával szórtuk tele, béleltük ki az istállót, a friss szalma, a marhák ragaszkodó nagy szeme, a tehén- és kecsketej illata, mert feleségem vett egy tehénkét, meg vettünk egy kecskét is, amely édesanyám nevére hallgatott... Álmunkban is hallottuk a bikák láncainak csörgését; tudtuk, mikor kell, éppen csak beleugorva a teraszon lógó munkaruháinkba, kiszaladnunk. Reggelente olyan volt az istálló, mint a templom. Egyszer nálunk lakott Jancsó Miklós, az ismert filmrendező. Két-három nap után ámulva kérdezte, mi a fene történik ebben a házban hajnalonta?! Akkor hátravezettük, megmutattuk neki az istállót. Másnap pedig kivittük a Fruška gora lejtőire kaszálni. Nyolc órára feleségemmel már munkára mentünk, ő a Televízióba, én a Rádióba.

Ám a probléma, a legnagyobb probléma a mind gyorsabban növekvő trágyadomb képében mutatkozott hamarosan. Ugyanis a városban nem volt szabad állatot tartani. És a gőzölgő trágyadomb elárulta titkos munkálkodásunkat. Kerttulajdonosoknak ajándékoztunk, ide-oda hordozgattuk a határban a trágyát, sokszor kétszer is fordulva utánfutónkkal. Sehogyan sem tudtuk megoldani a problémát. Pillanatok kérdése volt, feljelennek bennünket, megjelennek nálunk az ellenőrök.

Egy napon feleségem boldogan érkezett a munkahelyéről, megvan a megoldás, mondta. Jót beszélgetett titkárnőjével, mesélte: Adicén laknak, a Duna mellett, és karfioltermesztéssel foglalkoznak, közvetlen a töltés aljában karfiolföldjeik vannak – és sosem elég nekik a trágya... Már meg is egyezett velük, háromnaponként alkonyattájt majd oda hordjuk a trágyát. Annyi karfiolt szedhetünk, amennyit akarunk, mondta a titkárnő. Ujjongásunk közepette feleségem megemlítette, a titkárnő bátyja különben ismer engem. Annál jobb, mondtam. Mondatának nem tanúsítottam figyelmet, az igazság az, nem tudtam mit kezdeni vele.

Az egyik alkalommal már a második rakományt is lepakoltuk, és úgy álltunk villáinkra támaszkodva az alkonyatban, a Duna-szagban, a már harmatos karfiolfejek között, akárha Millet Angelusának hősei. Millet, kedvenc festőm, Hangya András, aki szintén Zágrábban élt, mint Sinkó, fiatalkori eszményképe volt. Meg akkor már Dalí Millet-könyvét is ismertem.

Szerencsére a gőzölgő folyó, a trágya és az alászálló alkony clair-obscurjában nem látszott, hogy könnyezem. Arra gondoltam, a látvány visszaigazolja kísérletemet, ugyanis költészetemből észrevétlen kivontam a romló, romantikus-klasszicizáló, ideologikus anyagokat, formákat, fogalmakat, és mint egy képzőművész, mint egy pék, immár csak gipszszel, liszttel dolgoztam, formátlanságokat gyúrtam, éppen olyanokat, mint amilyenek ott ragyogtak a harmatban. Akkor a tanyáról kijött feleségem barátnője, behívott bennünket. Épp befejezték vacsorájukat. Aranyos, munkás emberek, nagy tudású növénytermesztők. És az idős fiú is ott ült közöttük. Azonnal felismertem. A neves karfioltermesztő ugyanis nem volt más, mint a Forum Könyvkiadó raktárosa. Azt hittem, a földbe süllyedek. A helyzet felfoghatatlan volt számomra. Megállt az eszem. Ugyanis tényleg alig múlt még néhány év, hogy verseimben felbukkant a karfiol mint olyan, akárha valami fehér nap, sőt már kötetem is jelent meg, melynek címében szerepelt a karfiol, valamint más köteteim jelentős részét is karfiolos versek képezték.

Nem emlékszem, hogyan is bukkant fel a horizonton a karfiol, talán Ponge költészete is közrejátszhatott ebben, de arra igen jól emlékszem, hogy komoly gesztusként toltam félre a már említett romantikus-klasszicizáló, ideologikus fogalmakat, fantomokat, melyekért az emberek folyamatosan egymás torkának ugrottak, s helyeztem helyükre, a térségünket határoló, azúrban rezgő Adria (Földközi-tenger, Krleža harmadik komponense, Crnjanski szumatrizmusa, Dragojević teknőse, Slobodan Tišma zseniális manirizmusa) fölé ezt a szeplőtelen növényt, szeplőtelen formátlan formát. Ezt a fehér napot, ahogy írtam, angyalürüléket, anatómiai gipszagyat... Ám azt nem tudtam elképzelni, hogy ezeket a könyveket éppen egy karfioltermesztő tartsa a kezében, silabizálja. Rakosgassa, csomagolja, cipekedje. Lekezeltünk, majd ő is, én is szemérmesen a föld felé fordítottuk a tekintetünket. Könyvből, növényi gumókból, két Arcimboldo-kreatúra.

A kötet, a *Studije o karfiolu*, Vickó Árpád barátom elmúlt fél évszázadban készített fordításaiból való válogatás, amely élén egy csokorra való mottó között a Tolnai Világlexikona szócikke is szerepel:

6 *Karfiol* Elkorcsosult tengely, kurta ágakon fehér, húsos csomók, virágrügyek; egyesek szerint torz virág, mások szerint rózsa. Agyformává préselődő rózsa.

Ezt a kis utószót a kötet megjelenésének pillanatában mesélem, improvizálom. És annak a karfioltermesztő családnak, a Forum Könyvkiadó raktárosának ajánlom, akik aztán nemsokára Ausztráliába költöztek.

És lám, immár csak az állatos történet végét kell még elmesélnem.

Az öt bikaborjút szépen felneveltük 500–500 kilósra, közben, különös mód én még New Yorkban is érkeztem előfordulni, a magyar költészet hetén; addig otthon, a bikák körül Bánszky Mária Róza muzeológus barátnőm helyettesített. Ám amikor elérkezett a nap, amikor át kellett volna adnunk őket, a kormányfő, Milka Planinc valami zárlatot rendelt el. És nem vették át a kész bikákat, amelyek immár végképp kinőtték Virág utcai (Cvečarska) házunkat, ott a Zombori vakvágány (most Európa bulvár) mellett. Nem maradt más hátra, mint lemészárolni őket, és ott helyben kimeríteni a húst. Találtunk egy jó hentest. Egy színész (Soltis Lajos) és egy író (Balázs Attila) segédletével, százéves diófánkhoz kötve a bikákat, a láncot valamiért mindig nekem kellett tartani, a hentes egyenként föbe lőtte, sőt még le is taglózta őket (az egyik, hátán a hentessel, még így is átrohant a szomszéd kerítésén), ebből kifolyólag közvetlen közről láthattam, ahogyan a nagy szép szemek fehérjében megjelenik és elkeveredik a halál ciánzöldje... A húst ott mértük szét a Virág utcában, illetve szatyrokban hordtuk a szerkesztőségekbe. Henteskedésem történetét a *Bukolikák* című prózavers ciklusban próbáltam leírni.

Százéves diófánk a tömérdek vértől (már nem emlékszem, akkor pedig tudtam, hány liter vér is van egy ötszáz kilós bikában) kiszáradt. Alig múlt egy-két év, és kezdetüket vették az újkori balkáni háborúk. Mint a karfioltermesztők, mi is elköltöztünk, mi igaz, csak Palicsra. Ám a Nagy-Palicsban megromlott a víz, bombák estek beléje, benne is maradtak, a Kis-Palicsot pedig, csak akkor döbbentem rá, Vértónak nevezik a helybéli-ek. Nem maradt más hátra, mivel az ott lévő meteorológiai állomást is lebombázták, én mérjem naponta a vér, kis tó vérszintjét, ami, meg voltam győződve, az egész Balkánról oda folyik...

2010-ben arra figyeltem fel, rendkívül szép – abszolútnak mondható a karfioltermés; megszállottan jártam a piacokat, földeket, ajánlatot tettem, a 2010-es évet nyilvánítsák a karfiol évévé, de senki sem értette, miről beszéltek. Azt mondták, valami modern költő.

Por nélkül

Oto Tolnai: *Studije o karfiolu. Izabrane pesme. Priredio i sa mađarskog preveo Arpad Vicko. Zavod za kulturu Vojvodine, Novi Sad, 2014.*

Rizsányi Attila fordítása

Nehéz szavakkal leírni, mennyi költészet volt a múlt év végén a Vajdasági Művelődési Intézet termében, amikor a *Crveni Čot* című új sorozatot mutatták be, amelyben a jövőben – Vladimir Kopiel író, a kiadvány szerkesztője és a Vajdasági Művelődési Intézet igazgatója szavai szerint – a legismertebb vajdasági szerzők élvonalbeli irodalmi alkotásait jelentetik meg és népszerűsítik majd.

A – mondani sem kell – szerkesztés szempontjából gondosan kialakított dizájn (Branislav Radošević) tekintetében kiválóan elkészített könyv első szerzőjének tévedhetetlenül Tolnai Ottót (Magyarkanizsa, 1940) választották, aki a vajdasági irodalmi színtérnek a múlt század hatvanas éveitől egészen a mai napig a legkiemelkedőbb képviselője. Tolnai Ottó költészetéről Vasa Pavković beszélt, aki azt mondta, hogy „jól jött neki” az *Utólagos előszó*, amelyet Tolnai Ottó ehhez a kötethez írt, és a *Danas*nak a Nemzetközi Könyvvásár alkalmából kiadott különkiadásában jelent meg.

Tolnai Ottó verseit Vickó Árpád válogatta és fordította. A költő szavai szerint – mivel évekig együtt dolgoztak, együttműködtek és barátkoztak – ez a kötet Vickó Árpádnak a versei iránt való folyamatos érdeklődését tükrözi. „Néha magam sem tudtam olyan jól, mint Árpád, hogy ezeket a verseket feltétlenül le kell fordítani, meg kell jelentetni...” – mondta az est kezdetén Tolnai Ottó, majd saját stílusában mesélt el olyan történeteket az életéből, amelyek a később fel is olvasott versek keletkezéséhez vezettek. A Doreenről szóló első verstől, Ottó történetétől, amely felfedi, hogy abban az időben, 1963-ban miért igyekezett minél hosszabb verseket írni, meg a szellemessége miatti nevetéstől kezdve, amikor elmesélte az anekdotát arról, hogyan is keletkezett az a vers: Zágráb külvárosában levő szerény egyetemista kori szobájából „kirángatta” az egyik barátja, hogy menjenek, és lopják el egy lánytól Braque festményét, majd Ottónak meg kellett

játszania a műalkotás értékecsklőjét („de az egész dolog nem sikerült, mert azonnal szerelmes lettem”), egészen a *Félek velem kivételt teszel* című vers (néhány sora: „kérlek ne ments meg engem uram / imám halld tiszta jég ri-
anásának / ne ments meg engem / tudom soha sem is mentettél senkit / ám félek velem kivételt teszel”) utáni megfagyott hangulatig tartott a költészet varázsa. Ez a varázs valószínűleg abban a pillanatban érte el tetőfokát, amikor Ottó kimondta, hogy egyes sorok másként „hangzanak”, amikor magyarul mondják ki őket, majd a teremben szinte mindenki – noha természetesen voltak olyanok is, akik nem ismerik ezt a nyelvet – lelkesen azt mondták: „Olvasson nekünk magyarul, Ottó!” A válasz: „Nem bírok, elsírom magam, így olvasás közben mégis arra kell gondolnom, hogyan olvasok, nem pedig a verssorokra.” És amíg így a könnyektől a nyelv jelentette az egyedüli védelmet, suttogtak az Adriai-tenger hullámai, fiatal magyar költők Tolnai tiszteletére mezítláb sétáltak a dubrovniki Stradunon, érezni lehetett a dalmáciai babér illatát, koponyákat kerestek a múzeumok fiókjai-
ban, kiderült, hogyan hangzik németül a „drótkéfe” szó, nem voltak határok, a földrajz egy pillanatra ismét parányivá vált, Jugoszlávia mintha a tenyerünkön lett volna, mert Ottó a tenger költője, a napfény embere, mint ahogy ezt *Költő disznósírból* című kötetében kifejtette.

„Mi a költészet?” – tette fel a kérdést Tolnai, és elmondta, hogy soha nem kell kételkedni a költészet erejében, abban, hogy nyomokat hagy az emlékezetben és a lélekben. Legalábbis ő azóta nem kételkedik ebben, amióta egy napon a strandon Jergović és Mehmedinović levelezését olvas-
ta, és szó szerint kiesett a kezéből a könyv, mert Semezdin azt írta barátjának a *Transatlantic mail* című kötetben, hogy a valódi költészet az, amelyre emlékezünk. Majd példaként Ottónak az alumíniumbögrékről szóló versét említette. „Nem tudtam elhinni, amit olvastam, az izgalomtól kiesett a könyv a kezemből. Hogy valaki Amerikában, ennyi év után az én rövid versemről írjon, amikor gyerekként esőben futottunk a hársfák alá, hogy teát igyunk alumíniumbögrékből” – mondta Tolnai.

A Kosztolányi Dezső-i értelemben vett költő-zsoké – tehát az, aki lemond mindenről, hogy minden az övé lehessen, aki az életben a szenvedés higiéniját és a fájdalom mitológiáját hajtja végre –, Tolnai Ottó felejthetetlen estét rendezett, amelyet követően az intézetből verssorokkal telítve távoztak az emberek, zsebeiket tapogatva, hogy akad-e benne esetleg alu-
míniumbögre.

A *Studije o karfiolu* című kötet tiszta költészet, amelynek a soraira életünk végéig emlékezni fogunk, bárhol is legyünk a világon, hiszi-e ezt Tolnai Ottó, avagy sem.

A nagy próza Tolnai-kislexikona

Oto Tolnai: *Morska školjka*. Prevod: Arpad Vicko.
Kulturni centar Novog Sada, Novi Sad, 2011.

Rizsányi Attila fordítása

Az egyik legismertebb és legsokoldalúbb vajdasági magyar író, Tolnai Ottó első regényének szerb nyelvű megjelenése után közel negyven évvel jelent meg ezen a nyelven új regénye – *A tengeri kagyló*. Tolnai a kortárs magyar irodalom egyik legjelentősebb költője, de – jugoszláviai keretek között is – elismert elbeszélőként, esszéistaként és drámaíróként is. Ami Tolnai regényeit illeti, *A tengeri kagyló* valójában csak a harmadik a sorban. Első regénye, a *Rovarház* (1969, szerbül 1976-ban jelent meg) az interpunkció teljes hiánya miatt egyedülálló, a szürrealista automatikus írás és a szavak futurista–dadaista manírban történő grafikai kiválasztásának nyomvonalán halad, s a szöveg nemritkán történő destrukciója miatt az olvasó tudatában ez a mű csak nagy erőfeszítések mellett konstituálódik regényszerű olvasmányként. Tavaly az Újvidéki Művelődési Központ (Kulturni centar Novog Sada) kiadásában ismét Vickó Árpád mesteri fordításában jelenik meg Tolnai újabb zsánerhibridje, *A tengeri kagyló* (önéletrajzi) lírai regény. Időközben – ezt is helyénvaló lenne megemlíteni – még egy rendkívüli kötet megjelent, amelyet az író regény-interjúként határoz meg műfajilag (*Költő disznósírból*. Egy rádióinterjú regénye; *Pesnik od svinjske masti: roman jednog radio-intervjua*, Žarko Zrenjanin Városi Népkönyvtár, Nagybecskerek, 2007).

Tehát, ami közös ebben a három műben, az a formával való kísérletezés; e művek speciális amorfitása a legmegbízhatóbban tanúsítja a formaalkotó folyamatok különbözőségeit és sajátosságait, sőt Tolnainak a mű külső formával szembeni közönyét. Tolnai a prózájában azt mutatja, hogy a forma jelentéktelen, mert bármilyen formába önti is, prózája a lírai szenzibilitás, a memoárpróza és a különböző, esetenként nagyon radikális, a textuális kohézió által nagymértékben destruált narratív technikák egyedülálló keveréke.

Ez a kísérletezés mégis *A tengeri kagyló*ban a legkevésbé radikális; felsejlenek a regényszerűség körvonalai, bár a nagyon ingatag elbeszélői konstrukció állandóan összeroskad a szokatlan narratív eljárás miatt, amely a számos kommentár, reminiscencia és retrospekció formájában jelen levő gyakori és tolakodó digressziókban nyilvánul meg – egyszerűen nagyon egyszerű a fabula, és jelentősen komplexebb a szűzsé. Emellett Tolnai szintaxisának poétikai ereje tovább hígítja a narratív áramlatot, sajátos dallamot teremtve, amely – noha nem idegen az új korszak egyes íróitól – elsősorban Danilo Kiš prózáját idézi fel. Van valami csábító ebben a hullámzó prózában, ebben az örökös mesélésben, még azokban a maratoni joyce-i mondatokban is, a vég nélküli digressziókban és epizódokban, a jelentéktelen dolgok és tárgyak minuciózus leírásában, a sok szereplő neveinek állandó ismétlésében. Az olvasót ebben a regényben nem finom, gondosan csiszolt, stilisztikailag kifogástalan mondatokkal próbálják megnyerni. Tolnai mondatai három-négy oldal hosszúságúra is nyúlhatnak, emiatt pedig a regény egyes fragmentumai hanyag elbeszélői stílus benyomását kelthetik a felesleges digressziók és ismétlések miatt, különösen amikor az elbeszélés a narrátor vagy az egyes szereplők beszédének formáját ölti, a gondolatok előtörésének gyors ritmusában váltakozó mondatok asszociatív sorjázásának formájában manifesztálódva. Természetesen ez csak a szerző játéka, szeszélyes vágy, hogy úgy írjon, ahogyan elbeszél, megállás nélkül, azok nélkül a korlátozások nélkül, amelyek a helyesírási norma szerint megkövetelik, hogy egy bizonyos idő után pont következzen az írásban. Talán éppen mert a gyermekkor világát kelti ismét életre ezzel, Tolnai elbeszélése – mint annak a gyermeki vágnak a megtestesülése, hogy mindent és azonnal mondjon el – elhagyja a nyelvi és helyesírási norma kíváncsiságát. Ebből kifolyólag ezekből a túl hosszú mondatokból időnként gyermekhangok kakofóniája cseng ki.

Tolnai Ottó ebben a rövid regényben egy vajdasági mezőváros mikrokozmoszát mutatja be. Ennek a mikrokozmosznak a központja a magyarkanizsai városi park, amelyben mint az ifjú kalandok és álmodozások végtelen szabadságának mennyei terében mindennap tíz fiú gyűlik össze. Bár gyerekkorának csak néhány epizódjáról beszél, az író a legkülönbözőbb alakok egész galériájával ismerteti meg bennünket – az író kortársaitól kezdve, a helyi szokatlan figurákon és különcökön át a park rendkívüli szerelmeseiig, akik hendikeppeik ellenére (törpe ikrek, béna parkőr, vak zongorahangoló) mindennap a parkban töltötték az időt, szinte mimikrimód egybeolvadva a flórájával és faunájával.

A felnövés a második világháború utáni években, a vajdasági városkában, a „vasfüggöny” mögött szükségszerűen bizonyos korlátozásokkal

járt együtt. A Magyarkanizsán kívüli világ a háború idején született fiúk számára a nagy ismeretlen volt. Erre a világra, erre a ködbe burkolt térre, amely már ott valahol a Tisza túloldalán kezdődött, az egyetlen ablak a lexikon volt – Tolnai Világlexikona. Ennek a többkötetes lexikonnak a címszavai magyarázatot adtak annak a világnak egy töredékére, felszították a fiatal fiúk képzeletét, akik sóhajtva mondták ki a tenger és a mediterránum szavakat, ugyanis a városkájukból szinte senki nem volt az Adriánál, ezért a színére egy „hupikék levél”-ből következtettek. A tenger olyan, mint egy mitikus táj, amelyről csak hallottak és olvastak, ezért az elbeszélő tulajdonában levő díszes tengeri kagyló számára szinte szakrális értékkel bír, s majd ritka relikviaként a fiúk cseréi során is rendkívüli ára lesz.

Mint valami modern *Dekameron*ban, a tíz fiú (közülük egyesek írók, szobrászok, művészettörténészek lesznek) a leggazdagabb szókincssel rendelkező Köcsög köré gyűlve félrevonul a városi park rejtkehelyeire, hogy elmeséljék napi kalandjaikat, valamint az erotikus fantáziáikat is, amelyek mindegyikét Nusika, a város legszebb nője inspirált. Nusika, mint egy magyarkanizsai Aphrodité, aki nem a tenger habjaiból, hanem a gyógyfürdő medencéjéből emelkedik ki, pucéran mutatkozik a tíz pubertás fiú előtt, akik a Csodafürdő 7-es szobájának ablaka előtt álló vadgesztenye ágain sorakoztak. A regény egyik legmeghatározóbb epizódja a Nusika fürdőzésének megfigyeléséről szóló leírás, amely képszerűen felidéz a duzzadó ifjúság féktelen erejét, az erotikus ösztön erejétől való fuldoklást. A fiúk a meztelen szépség hallgatólagos beleegyezésével feljogosultak a megfigyelésre, a gesztenyefa ágaihoz kötik magukat, hogy szabad kezeikkel kielégíthessék égető vágyukat: „Nusika volt a legszebb nő a városkánkban. Mintha csak tudta volna, mit érzünk iránta, akárha a nagy munkában (sóvárgásban) elgyöngült méhecské csípését, érezte volna minden egyes sóvár pillantásunkat, még a vízben is tudatában lehetett, minden pillanatban félájultan, nyakunkat törve zuhanhatunk alá a fáról, nincs kizárva, számolta is a halottak, a félholtak puffanásait.

[...] Akárha felém. Karjaimba. Hiszen az én karjaim (mint Köcsög és Löttyöge karjai) szabadok voltak, ahogy Szatyor mondta, ilyenkor már különben sem volt idő faszverésre, habár én nem is tartoztam a fő faszverők közé, belőlem csak úgy magától folyt a geci, csorgott a cipőmbé, annak az újbóli ideje később tér majd vissza, s az ággal együtt akár Nusikát is magamhoz, illetve a zakómban lévő ághoz ölelhettem volna.”

A rövid regény fabulája a következőképp foglalható össze: egy csapat fiú azt tervezi, meggyőzi Nusikát, hogy a titkos találkozóhelyükön, a park elhagyott pagodájában, pucéran álljon pózt Tihamérnak, a fiatal

szobrásznak, hogy agyagból kivájja Aphroditéjük szobrát; némi térítményért Nusika beleegyezik a modellségbe, hogy végül az elbeszélő a szépség agyagfigurájának lába közé lopva benyomja a nagy tengeri kagylót. Azonban Tolnainak ez a kis „agyag” is elég volt ahhoz, hogy nagyszerű regényt alkosson, s az emlékek meg a képzelet amorf masszájából a költői próza remek darabját vájja ki, Teremtőként életet lehelve a Művébe. Eltérően hőstől, Tihamértól, aki kézzelfogható anyagból hozta létre a valóságos modell törékeny reprodukcióját – Nusika agyagszobrát, az író az emléktöredékekből alkotott autentikus és erős költői-prózai konstrukciót. Ehhez elsősorban erős kötőszövetre volt szükség – rendkívüli képzelőerőre, de az író/elbeszélő életének részletei is azt mutatják, hogy a gyermekkor és az érettség láthatatlan szálakkal lehet összekötve – ezek olyan csodálatos egybeesések, amelyek értelmesebbé és szebbé teszik az életet: így például az elbeszélő felfedi, hogy az egyik társának gyerekes megjegyzését – miszerint a tenger annak köszönheti színét, hogy teleszórják kékítőgolyóval – sokkal később felismerte Dalí egyik vásznán; Tihamér különös gesztusát pedig, amikor megmarkolta az agyag Nusika nyakát, néhány évtizeddel később egy Párizsból érkezett képeslapon, amelyen Picasso saját szobrának nyakát markolva pózol a fotósna.

Csak a végén fedi fel a narrátor, hogy ez a szöveg hálából íródott barátjának, T. Orbán Olivérnek, az egykori *köcsögnek*, jelenleg ismert írónak, amiért elküldte neki Cézanne *A fekete óra* című festményének reprodukcióját, amellyel teljesen megbabonázta:

„[...] hiszen alig várom, hogy pontot tegyek a mondat végére, s már küldjem is neki kis emlékezésemet, kis memoáromat, amely, jól tudom, most sem nélkülözi a dilettantizmus határán való billegést, de azt a másik tulajdonságomat sem, amelytől szintén ódzkodott T. Orbán Olivér, mármint hogy lírai nuszproduktumaimmal szétdúlom az agyát, amelyben, mármint ebben a kis emlékezésben, persze csupán egy kis plazmáját szerettem volna kivonni gyermekkorunknak, a kagyló (osztriga) bensejét, azt a Baudelaire-könyv emlegette spirituálisát, jóllehet végül nekem sem maradt más a kezemben, mint a dolog héja, a kagyló fizikája...”

Ezekkel az időnkénti kommentárokkal és autopoétikus vallomásokkal a szerző a regény önéletrajzi diskurzusát emeli ki, a memoárpróza hitelességét szuggerálva. Azonban kevésbé fontos, hogy a kötetben szereplő alakok és események a fikció gyümölcsei, vagy egy emlékezés irodalmi lenyomatai, mert ennek a mágikus műnek a legnagyobb kvalitása az egyedülálló líraisága. Tolnai ebben a fiatalság utáni patetikus búsulástól megfosztott „kis emlékezésben” megmutatta, hogyan használható fel a memoárpróza mátrixa egy szokatlan költői-prózai szöveg létrehozásához. Nem hiányzik

a regényből a történelmi valósággal való kapcsolat, de a társadalmi-történelmi kontextus háttérbe szorul. Azonban a sporadikus elbeszélői kommentárok elegendőek ahhoz, hogy bepillantsunk a kisvárosi házak firhangjain, és érzékeljük a vidéki lét minden szorongását.

Noha nem nevezhetjük hazai regénynek, büszkék lehetünk arra a tényre, hogy *A tengeri kagyló* legalább részben az itteni kulturális miliő terméke. Öröme ad okot az a tény is, hogy Tolnai regényét ugyanakkor magyarul is kiadták, így – ahogy a szerző mondta – most „két nyelven kong és dong”. Ez a regény a nagy próza kislexikonja, és szinte mindegy, hogy melyik oldalán kezdik meg az olvasást. Az önéletrajzi és esszéisztikus diskurzusok váltakoznak benne, kiváló lírai futamok és enciklopédikus megnevezési címszavak, naiv gyermeki kommentárok és művészettel kapcsolatos érett gondolatok, tényszerű pontosság és a képzelet szabad játéka. *A tengeri kagyló* egy mágikus regény, amelyben – hogy Ristićnek Crnjanski *Seobe* (*Örökös vándorlás*) című művével kapcsolatos értékelését parafrázáljam – több a költészet, mint egyes verseskötetekben.

Eredeti megjelenési hely: *Polja*, LVII. évfolyam, 476. száma, 2012. július–augusztus.

A felnövés magyar tapasztalata

Oto Tolnai: *Morska školjka*. Prevod: Arpad Vicko.
Kulturni centar Novog Sada, Novi Sad, 2011.

A Mitteleurópa mindenképpen egyike azoknak a terminusoknak, amelyek túlhaladják elsődleges földrajzi kontextusukat. Olyan kultúrtörténeti fogalommal alakult, amely a szerbiai irodalomelméletben és -gyakorlatban különleges súllyal bír, s nézőponttól függően pozitív, illetve negatív konnotációval. A bosnyák, montenegrói, horvát, szerb (BHSC) nyelveken alkotó legjobb írók körül bizonyosakat mindenképpen mitteleurópainak lehetne nevezni (hogyan többek között Krležát, Tišmát, Kišt említsük), azonban gyakran megfélekeznek arról, hogy valószínűleg az ezekről a területekről származó legautentikusabb mitteleurópai írók azok, akik nem az egykori Jugoszlávia többségi nyelvén írtak. Ne feledkezzünk meg a mai Szerbia területéről származó személyekről, akiknek köszönhetően ez az egyedülálló irodalmi kvalitás bekerült az itteni, a *fin de siècle* idején sok tekintetben provinciális irodalomba – Kosztolányi Dezső, Csáth Géza csak néhány azok közül a nevek közül, amelyekre gondolok, de persze itt vannak az utódaik is, mint Végel László, Tolnai Ottó (az *Új Symposion* körüli egész nemzedék), vagy a még fiatalabb generációk tagjai, mint Lovas Ildikó vagy Nagy Abonyi Árpád és az *Ex Symposion* körül összegyűltek.

Tolnai Ottó legutóbbi könyvének címe *A tengeri kagyló*, amelyet kíváncsián fordított szerbre Vickó Árpád, az ember, aki nagyon sokat tett éppen a „hazai” magyar irodalom népszerűsítéséért. Bár egy nem túl nagy terjedelmű önéletrajzi feljegyzésről van szó, amely csak a költő magyarkanizsai felnövésének egy rövid epizódját öleli fel, nekem úgy tűnik, sikerült megfognia az obszesszív mitteleurópai motívumokat, ahogyan azokat Kiš definiálta: a polgári társadalom szétesése, a fenyegető politika, a provincializmus, a felnövés, illetve a Bildung-narratíva, a szexualitás és a művészet. Azonban *A tengeri kagyló* az különbözteti meg a domináns mitteleurópai modelltől, hogy egy nagy ekphrasztikus narratíva. Az elején ugyanis Cé-

zanne *A fekete óra* című híres képének reprodukciója található, a kötet pedig lényegében az extenzív leírását mutatja be. A képen szereplő minden tárgyat és egymás közötti viszonyukat: a mutatók nélküli fekete óra, a kávéscsésze, a kancsó alakú váza, a citrom, a tengeri kagyló, a jegyzettömb és a drapéria metaforikus módon képviseli a történetet és főhőseit. Más szóval, Tolnai narratívája tükröződik Cézanne képén, ahogyan az is a narratívában.

Az egész kötetben központi szerepet tölt be a tükröződés motívuma, de nem a platóni értelemben, amely szerint minden tükrözött világban csökken a valóság ontológiai szintje, hanem a valóság közvetett szemszögből való szemlélésének értelmében. Ennek a legjobb példája minden bizonnyal az, ahogyan a fiúk csoportja, köztük az elbeszélővel, Nusika agyagszobrának létrejöttét, illetve a modellt álló meztelen Nusikát szemléli. Ez a valósághoz való nem szemtől szembeni, hanem egy adott ágensen, ez esetben tükrön keresztüli viszonyulás az olvasóknak valóban nagy teret hagy a különböző értelmezések számára, a pszichoanalitikustól egészen a politikaiig, és *A tengeri kagyló* kétségbevonhatatlan minőségét képviseli.

A másik kulcsfontosságú pont – amely szintén helyet hagy majd a többértelműségnek mint az irodalmi mű egyik immanens kvalitásának – az a jelenet, amelyben az elbeszélő Nusika már kész szobrának lába közé benyomja legnagyobb kincsét, a tengeri kagylót. A művészeti alkotás életre keltésére, illetve Nusika mozdulatlan szobrának az életbe oly módon való visszajuttatásra tett kísérlet, ahogyan azt csak pubertáskor előtti fiúk tehetik, nagyon nagy szimbolikus potenciállal bír, különösen, ha figyelembe vesszük a huszadik század negyvenes éveinek végén, ötvenes éveinek elején uralkodó életkörülményeket a kis pannon fürdővárosban. Hogy Tolnai semmiképpen sem menekül a politikai konnotációktól, nyilvánvaló a narratívában elszórt közbeékelésekből is, amelyekkel az elbeszélő a huszadik század végének eseményeit kommentálta, ezáltal egyértelmű párhuzamot vonva életének két periódusa, illetve két egyformán tragikus történelmi korszak között. Ennek kapcsán ki kell emelni a tényt, hogy az író egy eseményre szorítkozott: saját gyermekkorának kulcsfontosságú momentumára, amelyben mint valamiféle középpontban egybeolvad minden, ami iránt érdeklődik, és minden, ami később meghatározta az útját.

Minden önéletrajz problematikus, mert óhatatlanul ki van téve az önnarrativizálás lehetőségének. Elkerülhetetlen a saját élet szépítése és a saját történet bizonyos modellekhez idomítása, egyszerűen azért, mert magának az emlékezésnek a folyamata is szelektív és hiányos. Amit mégis tenni lehet, hogy egy adag ironikus együttérzéssel írunk magunkról, és ez az, amit Tolnai mesterien meg is tesz. Kötete ebben az értelemben nem

képvisel semmiféle nosztalgikus epopeiát, hanem a korábbi éntől való úri-emberhez méltó távolságtartást foglalja magába. Más szóval, az elmúlt időket sem felmagasztalva, sem túlzottan hibáztatva, Tolnai egy felnövésről szóló, mondhatni „Tom Sawyer-i–amarcordi” történetet igyekszik megidézni, sem magának, sem pedig az olvasónak nem behízelegve, ugyanakkor joggal kínálva és megkövetelve az empátiát. E tekintetben jelzésértékű látni, hogyan emlékezik vissza a nyelvre, hogyan kutat az emlékezetében a megfelelő terminus után, és akkor szinonimákkal teli gazdag mondatok keletkeznek, egyfajta magyarkanizsai történelmi zsargon mintájára.

A tengeri kagyló egy remekmű, amelyre tétovázás nélkül alkalmazható az „irodalmi gyöngyszem” flosculus. A magyarkanizsai (könyvbeli) sár mélyéből kinyert csoda ragyogó példa, amelynek irányadónak kellene lennie a többségi irodalom számára is, az ugyanis gyakran süket saját immans másságára, amely jelentős hatással bír és tartós értékű alkotásokat teremtet ebben a térségben.

Minimum Rock And Roll

&

Anyám könnyű álmot ígért,
hideg napokat,
ólomnehéz pillangókat,
végtelen mezőket, kanászéletet.
Anyám disznószart ígért.
Apám a vasról álmodott.
Lovakat patkolt, tajtékzó paripákat,
bús igavonókat, ekehúzó kancákat.
Hajlította a nehéz fémeket.
Szikrázott a tűzben érlelt vas.
Apám lovakról álmodott,
tűzet okádó hétfejű sárkányokról.
Vasszagú műhelyekről,
lőszagú boszorkányokról.
Fújtak a szelek, ahogy kellett.
Hideget hozott a kossava.
Esett a hó, hullott az ólom, rendesen.
Siklott a szán, csillogott a vasalat.
Anyám könnyű álmot ígért,
apám a vasról álmodott.
Pislogtak a nádfedeles házikók.
A sok beteg, halovány költő
pedig némán bámulta
a vadludakkal teli egeket,
a távoli zúzmaracsillagot.

&

Negyvennyolcban?

(Anyám éppen 20, apám 19.)

Akkor még meg se születtem.

Egy tányér: tele mindennel,
évszámokkal, vörös csillagokkal,
zöldséggel, fűszerrel, bundás kenyérrel.

Minek a rizsa? Térjünk a tárgyra.

Minden tágul, minden változik,
semmi se lehet állandó.

Mixed at Sigma Sound Studio.

&

Azt mondta a plébános úr,

mondjak el öt miatyánkot,

illetve három hiszekegyet,

és bánjam meg bűneimet.

Az Úr látja a lelketem.

Hiszek egy, kettő, három.

Nem tehetek róla,

hogyan leesett a rádióm, és

megpillantottam a tanárnő

(háztartástant tanított)

keresztbe vetett pucér lábait.

Megbántam

azokat a gyönyörű combokat

és a rádiógumikat.

&

Évszám nélkül.

Egy valaha volt udvaron

anyám hajtja a varrógépét.

Szellő simítja a haját.

Szemében az élet poklai.

Az éter tele jó vibrációkkal.

Öregek citeráznak,

muzsikát szállít az éter.

Zene jön a villanyvezetékéből,

a falból, a macskák szeméből.

Anyám ajkán dal fakadt,

mely lebontotta az evidenciákat.

&

Hajnali órán cinkét és
feketerigót hallgattam.
A rozsdafarkú tavasznyitó énekét.
Szerettem a naiv ritmusokat,
a bárgyú refréneket, a tündérmeséket.
Az együgyű festményeket,
az egyházi imákat és
a divatjamúlt avantgárdot.
Hittem a pogány varázslatokban
és a delíriumokban.
Zöld voltam és boldogtalan.

&

A hegyekből fergeteg érkezett.
Sodorta magával
katonák fejét és bakancsát,
történelem nélküli országokat.
Repültek az égen tajtékzó paripák,
vasorrú bábák és tüzet okádó
sárkányok, a hétfejűk.
Látszik, hogy stúdió és playback.

&

Sorokat találtam benne aláhúzva:
„Fájdalommentesen behatolhatok-e végtelenbe?”
(Tomaž Šalamun)

&

Erről jut eszembe:
Killing Me Softly.
Egy szoprán vérem ereszti,
torkomat metszi, lágyan gyilkol.
Belém fojtja a szavakat.
Már nem hallom a világ neszeit
és a bútól harmatos dalokat.
Csak a hold ficáncol,
hamarosán talán
rohamra indul,
nélkülünk,
egy új virradat?

&

Adj egy kis friss levegőt!
Nehogy kifussunk az időből,
a tavaszból.
Ez mind fikció,
már semmi sem igaz.
Fántazi-aha, aha.
Nem így akartam, de ez van,
csak hunyd le a szemed,
nyisd ki a szád, és ne aggódj.
Ne gondolkozz. Yeah!
Nyomjad a zöld levegőt!
Ma nevetni kell, holnap majd
sírunk és szomorkodunk.
No Trouble Blues.

&

A világ első almáját
harapdáltuk és rágtuk.
Hallottuk a roppanásokat, ahogy
a piros héj lecsúszik a torkunkon,
és darabokra töri a szívünket.

&

Nyakatekert kikelet. Sha-na-na.
A víz már kék, a fű még nem zöld.
Forog a bakelit.
45-ös és 33-as fordulattal.
(Tisztelet Leo Hendrik Baekelandnak.)
Hey Joe! Baby, Come Back.
Madmaiselle Ninette.
Mony, Mony. Yummy,
Yummy. Sugar, Sugar.
Ez mi ez? Rágógumi, Sha-na-na.
Öröközöldek, melyek hallatán,
egykoron, a nők meg akartak
szabadulni a ruhájuktól.

&

Vadnak születünk.
Bagolynak, verébnek.
Gödénynek, vöcsöknek.
Aki nem hiszi, annak elmondom röviden:
a valóság nagy. Nagyobb, mint gondolnánk.
De mindjárt ráküldök egy vírusirtót!

&

Minden csak folytatódik.
A fény által sok minden.
Mennyi minden összejön,
és mégse jön össze úgy,
ahogy kellene.
De kellene?
Sok minden.

&

Láttam a fát, a sármányok csapatát,
a kusza vonalak tömegét.
A képernyőt bámultam.
Betűk peregtek a szemem előtt,
lyukat ütöttek a papíron.
Özönlött a sok folyamatos szöveg,
hivatkozás és tudálékosság.
Elnyeli majd őket is egy nagy fekete lyuk.
Mind beleveszünk
az univerzális sötétségbe.

félkezesek

1. költői kérdés

berták céliák júliák annák
lédák, csinszkák sophie-k és márták
juditok editek flórák
doreenok enikők rátkák
számuk egy szonett sorainak
számával felér
verseskönyvek lapjait
borzolja a szél
robban a tavaszi reggel
minden érzékszerv aláaknázva
(öt érzék régtől ismert
ezer muzsikája)
de mit kezdjen
egy írni vágyó
ha történetesen nő
és nincs férfi múzsa
még mutatóban sem –
ha útközben valahol elveszett
elmerült összement a nagy ő

2.
„a szerelmi élet nehézségeiről”

és akkor egyszer csak hirtelen
felfedi magát:
ott van lélegzik él
nem hiszi a szem amit lát
puha férfiing mögé
széles mellkast képzel
de tudatán mint villám csap át:
hogyan hódíthatná meg így –
törött kézzel?

3.
a költői kérdés
megnyugtató megoldása

de legalább előkerült:
lett férfi múzsa
s talán átviszi fogában tartva
a túlsó partra
akár átviszi akár nem
most már tehet amit csak akar
akár van akár nincs remény
legalább íródhat költemény

4.
például ilyen

kedves d. hogyan mondjam el nem is tudom
apró kavicsoktól porzott az aszfalt
s hanyatt vágódtam az uton
moccanni sem tudtam akkorát estem
egy marcona taxisofőr emelt fel
mint egy tollpihét
azóta hegedek épül a testem
ez már az ötödik hét

a csont törékeny a talaj kemény –
de talán mégis van remény

5.
négysoros

tavas van csonttöréses tavasz
vö.: tavasz van és én szerbiában élek
négyóránként fájdalomcsillapítón
ki-be jár bennem a lélek

6.
nonszensz

nem elég hogy felöltözve alszom
a szakemberek azt mondják
ülve tegyem ezt
ülve aludni? állva ülni?
kikanalazom amennyit tudok
utána tányérból iszom a levest

7.
képességfejlesztő gyakorlatok

kinyitni coca-colát
cigarettásdobozt kibontani
lecsavarni arckrémes
tégelyek tetejét
o. k. hogy többet ésszel... –
de fél kézzel?

8.
„a költészet hatalma”

kedves d. jobb is hogy
nem tudsz róla
hogy számomra létezel
sem zuhanásról sem arról
hogy puha inged mögé
a mellkasodat képzelem
sem csont- sem sortörésről
csak tartsd a ritmust
tartsd a dallamot
bennem a lelket

akár akarod
akár nem
a múzsám vagy
s ehhez nem kell
a beleegyezésed

9.
1/2

félálom félárnyék félárva
félbolond félkegyelmű féleszű
féldrágakő félédes félegyenes félkör
félév félszáz félezer félmillió
félfehér félholt félhomály féligazság félidő
félisten félkatonai félkomfort félmagas
félmegoldás félmeztelen félmondat félmosoly
félmúlt félművelt félnótás félörült
félpanzió félprofil félsiker
félszáraz féltestvér félvér –
fél kézzel félrím félvers

2015 tavaszán

12 rondó, hibával és ajánlással

*előbúvik s megnő a szájon át
mint apró emberen a nagykabát*

1.

kóborol a líra a lant hever
Duna-partra feküdt ki a bálna
Budáig nyúlik át a fél lába
sorokat rágsál költeményt vedel
sok mennybolton felhőt összeterel
nincs kedve ki nem toszott s zabált ma
kóborol a líra a lant hever
valaki mindent szét- és elkever
rögeszméjét mára megtalálta
nyárelői szél fényesre sikálta
feketére érik két szem szeder
kóborol a líra a lant hever

2.

Duna-partra kifeküdt a bálna
sorokat nyel költeményt lefetyel
mennybolton sok felhőt összeterel
összekapja mint a rongyot a vágya
batyujába köti és felvigyázza
kóborol a líra a lant hever
kifeküdt a Duna-partra a bálna
összerántja s beletalál a vágya
mint cérna a vásott nadrág lukára
és megérik a fekete szeder

Isten mindent szét- és összeszerel
félrelép és félrímekre riszál ma
Duna-partra kifeküdt a bálna

3.

Budáig nyúlik át a fele lába
amíg megérik magától a szeder
kóborol a líra fűvön lant hever
visszanyúl Budáról a fél lába
nincs kedve ki nem toszott s zabált ma
sorokat rágcsl költeményt vedel
átnyúlik Budáig a fél lába
szívkórházban döglődik a babája
Isten mindent szét- és összeszerel
és elkever és kikever s bekever
Duna-parton napozik a bálna
Budáig nyúlik át a fél lába

4.

sorokat rágcsl költeményt vedel
összerántja s beletalál a vágya
mint cérna a vásott nadrág lukára
ha nem kérdezik akkor is felel
tavaszban nyárban s az őszben telet
rákapott a beszéd ezüst húsára
sorokat rágcsl költeményt vedel
mennybolton sok felhőt összeterelel
mint a hajnal piroslik a pinája
szívkórházban döglődik a babája
mintha Isten szét- és összeszerel
sorokat rágcsl költeményt vedel

5.

sok mennybolton sok felhőt összeterelel
nincs kedve ki nem toszott s zabált ma
csak átnyúlik Budára a lába
rágcsl költeményt sorokat vedel
sorsokat csócsál kővizet vedel
szívkórházban döglődik a babája

sok mennybolton felhőt összeterel
feketén érik a szívben a szeder
nyárelői szél fényesre sikálja
erre dobja s arra meg riszálja
kóborol a líra a lant hever
sok mennybolton sok felhő hever

6.

nincs kedve ki nem toszott s zabált ma
érik feketére a szem szeder
mint csillagot egy lámpát lever
mintha ráfújna a gyertyára
a lelket a szél átjárta
amit Isten szét- és összeszerel
nincs kedve ki nem toszott s zabált ma
hogya lépne félrímekre riszálna
miként csillagot egy lámpát lever
az ember és darabokban hever
összecsukja mint a bicskát a vágya
nincs kedve ki nem toszott s zabált ma

7.

kóborol a líra a lant hever
átnyúlik Budára a fél lába
hogy kifeküdt a Dunához a bálna
mint csillagot egy lámpát lever
az ember is darabokban hever
fényesre szél sem eső nem sikálja
kóborol a líra a lant hever
égboltra felhőnyáját nem terel
rátalál hogy befoltozza a vágya
mint cérna a vásott nadrág lukára
mint naplemente pírja a pinára
elkókad a líra a lant hever

8.

Isten mindent szét- és összekever
és mint a békét a Béke ujja
a rolót fel- le- s fel- meg lehúzza

a világnagy hálósobában
mint Playboyban a pucér test hever
ujjbegyén vércsöppnyi alvadt szeder
Isten mindent szét- és összekever
fölhúzza aztán a rolót újra
mint ujjas kesztyűt a kesztyűs ujja
s nem másnak magának húzza
miként a cigány újra meg újra
lélekre nincs szükség csak izgága húsra
Isten mindent szét- és összekever

9.

rögeszméjét mára megtalálta
előbúvik s megnő a szájon át
mint apró emberen a nagykabát
a lélek egyetlen tájra rámutat
megjelölve a bizonyos utat
s teremti meg mázsányi önmagát
rögeszméjét mára megtalálta
zsebének mélyén ráspolyt nem kutat
nem tölt egyedül többet éjszakát
csak lázat akar s többé nem hazát
mindegyik cellának van saját rácsa
rögeszméjét mára megtalálta

10.

nyárelői szél fényesre sikálta
a mennyboltot hol eladó az érdem
ahol az áru ára tudott s érthető
hogyan rohad lucskossá a pálma
a bűz sok apró tűje ha átjárja
s mennyit ér a lopás s ki a büntető
nyárelői szél fényesre sikálta
és hőst a kora kisilabizálja
hol lukas a magas ég ha nézem
a luk maga a sárga érdemérem
mint a földet a földnek aszálya
nyárelői szél fényesre sikálta

11.

feketére érik kettő szem szeder
ha mint Isten szét- és összeszerel
elkóborol a líra a lant hever
sorokat rágicsál költeményt vedel
égbolton sok felhőt öszveterel
Isten mintha szét- és egybeszerel
feketére érik két szem szeder
eljár melletted majd melléd hever
az éjszaka zaja és nem felel
ha rendőr kérdezi gyorsan elszelel
megérik két szem fekete szeder
feketére érik két szem szeder

12.

kóborol a líra a lant hever
mint csillagot egy lámpát lever
a világ darabokban hever
öles léptekkel érkezik kever
szétszed az Űr és mégis összeszerel
mint csillagot egy lámpást lever
kóborol a líra a lant hever
mint kutya hátán a hám s a heveder
simul a lomha testhez az Isten
e csupa szőrtelen lélek-teher
míg egy csillagot mint lámpát lever
hol kóborol a vers hol elhever

Ajánlás:

mondod úgy tűz szombaton a nagy Nap
a fényben nem vagy számomra látható
sem a tó felett az égből léghajó
mely mint az égből pont égkerék
ha nem is szédül el de szédeleg
ekkora fényben nem vagy látható
mondod úgy tűz szombaton a nagy Nap
mi akiket bár egymásnak hagytak
ugyanazon utca szemközti oldalán
olyanként mint két becsukott ablak
mint Napban a Nap égben a kék hab

1999 márciusában

Belgrádban, egy kerek
asztal tetején,
Ivan két kézzel veri
valami ócska szerb dal
ritmusát,
miközben Goran,
az asztal alatt,
a terítő szélével törli
le arcomról
a pálinkától kicsordult
könnyeket.

A sziréna hangjára
Ivan üvölni kezd,
én a terítőbe kapaszkodok,
míg Goran a lábaim közt
utat tör magának,
valami szabadság felé.
Azt lihegi, az orosz nők
mind kurvák,
de én kivétel vagyok.

Ivan addig üvölt,
míg az ablakok,
a detonáció után,
abba nem hagyják
a remegést.
A végére kihúzom
a könyöke alól
az abroszt.

Nem találunk hidat,
amin át mernénk menni.
Ivan két órán át
számol és járkál
az autó mellett fel-alá.
Aztán a Szabadság hídra
bök rá, remegő kezével.
Táskámban Goran képét
úgy gyűröm össze, hogy
ki sem kell vennem
az öklömet.

Szibéria

Újra és újra havazik.
Néha hullás nélkül is
havas lesz minden zsinór.
Mintha a szárítókötél belsejéből
bújna ki éjjelente a hó.

S ha a kesztyűdet elveszíted,
apró kristályokat építenek
a fokok a kezervedben
folydogáló vérből.

*

Az égből ereszkedik a hideg,
szétosztja magát a köveken lassan.
Húzza a szén
kezemből kifelé a vödröt.

A szomszéd kecskét hajt haza,
sáros a lába, nagyokat csap
a kecske hátára.
Belekapaszkodnék, csak húzzon el
az ajtó elől.

*

Az Urál lábánál állok,
a másik felén ott kell
hogy legyen egy férfi,
integet valahol,
felém integet,
de nem nevet,
csak mutat felém
egyre.

*

Egészen apró
részekre szakadtam
belülről.
Mint a szilánkok,
szűrják a keringésben
a szívem, ha az oldalamon
fekszem.

*

Az ablakot mosom.
Ivan a lábaim közt
mozgatja a létrát,
kihajolok,
a létrával együtt
dől a délután.

Meg kéne kapaszkodni.

Csillagok

Térdel a nyár,
30 éves vagyok.

Nézem az eget.
Nézem, ahogy néz
vissza rám a nap.

Elképzelem, hogy
olyan vékony vagyok,
hogy beleférek egy árnyékba.

Porzik minden,
mintha lassan morzsolódna
apró darabokra a táj.
A lábamat nem emelem,
csíkokat húzok a porba
magam után,
mint árnyékot húz
ember mögé a nap.

A lépéseidet keresem.
Mozdulataimban
a te tétovaságodat.
Miért próbálsz engem,
ha előre tudod úgyis,
hogy mennyit bírok el?

Állok a napon.
Lógó karokkal várok.
Az izzadtságcseppek
a gerincem vonalán
csúsznak egymás után.
A nevedet próbálom kiköpni
a számból, de nem jön ki
hang a torkomon.

Anyám arcára
szögekkel verted rá
ezeket az apró ráncokat.
A köhögésétől félek.
Nem meri kimondani,
de látom, ő sem tud mit kezdeni
az életben maradásommal.

*

Utakat keresek hozzád, uram,
de lelépsz az útról minduntalan,

mielőtt még a nyomodra akadhatnék.
Mély figyelemmel söpröd el lábnyomaidat,
pedig előbb-utóbb mindbe belelépek majd.
És bánt ez az ostoba szédülés,
hogyan nem talállok.

Állok a napon.
A hátamon
egyeneseket húz,
rácsot rajzol
izzadságból a nap.
Szájamból kiszárad
az élet minden neve.
Fölém hajol az ég,
a vállaimat nyomja,
szilánkok pattannak le
a gerincem széléről.

Térdel a nyár,
mintha nem tudna
múlni.
Darazsak ülnek a fákon,
az árnyék a fa alatt liheg,
gyorsan szívja be a beton
a pocsolyányi vizet.
Ahogy felemelem a talpam,
a fűszálak összeesnek.
Sárga lábnyomokat hagyok
magam után a kertben,
kiszívja az árnyékom
színét is a nap.
Harapom a számat,
fogaim vége
már egészen véres.

Estig lihegek,
a nyelvem annyira
kiszárad, hogy
köpni sem tudok.
A számban maradnak

a meggymagok,
tágítják, feszítik
az arcomat.

Szavakat keresek hozzád,
de nem tudlak megszólítani.
Szavakat próbálok hozzád illeszteni,
de mind kihullik a számból.

*

Amerre én lakok,
görbék az utcák,
magasak a kurvák,
és esténként kiszűrik
az eget a csillagok.

Párologsz belőlem.
Egy-egy nap múltán
egyre kevesebb marad
belőled körülöttem.
S valahogy máshogy hiányzol,
kényelmetlenül.
Nem tudom megtalálni a helyed.

*

Úgy maradtam itt,
mintha célod lett volna velem.
De nem találok
magamon fogást,
nem találok lépéseket,
s valamirevaló irányt sem.
Úgy hagytál itt az életbe hajítva,
mintha soha el se kéne mennem innen.

Az újrakezdő

Hivatása eldobható, akár a papír törölőkendő.
Váltani nem fél: elég egy továbbképzés, egy oklevél.
Megunt kölköket, feleséget

lepöcköl, mint elszítt cigarettavéget,
mert vele packázni nem lehet.
Dörzsölt, mint a titkos ügynök

és titkon bölcs, mint a jogi.
Fogsora hamis, de étvágya valódi.
Nem ezermester, de az álcák mestere:

villanykörte helyett a szót csavarja.
Ha úgy akarja, ravasz és fifikus –
mellékállásban atomfizikus,

képzetlen képzőművész, rímeket kiötlő
költő, stratégia, vezér-
egyéniesség, lángész.

Otthon korlátlan kényúr, szertelen szerető,
mert önmagán kívül senkit sem szeret ő:
nő nem kívánhat nála különbet.

Képzelt dzsentrí minden őse,
a világhálón van hétszáz ismerőse:
blogja van, profilja, saját honlapja.

Új életet kezd máról holnapra,
ha vadon szava szólít, ha várnak hetedhét határok –
de úgy indul csak el, ha biztatják a barátok,

mert a közvélemény számára fontos.
M megbocsátani késik, bosszút állni pontos:
csak az alázatosra nem haragszik;

nagyvonalúságának jele ez, meg fényesedő feje búbja,
amit nem szégyell, mivel az elméje
fényét veri vissza.

Viszont bicepsze gyarapszik, mert heti kétszer edz ő –
korunk reneszánsz hőse,
az örök újrakezdő.

Fiatalon meghalni

Hogy lekéstem róla, mégse bánom:
két évtizednél több a három.

A hamvasság elkopott:
por- s hamunál mégis jobb, ha vén kokott

az ember lánya és bölcsebb, ha magát feltalálja,
ha asszonyos-kacéran reng a hája

és nem töpreng elmúlt dolgokon,
következményen és okon.

A húszéves kor búskomor románca
nem hazugság-e szintúgy, felrepedező zománca

olcsóvas lábosnak, mely így is, úgy is vásik:
egyik lassú lángon kotyog, a másik

nyílt tűzön emésztődik el, s lesz mind lyukas kacat –
csak a gyöngye sír ezen, az erős kacag.

Ezentúl amit kifőztem, azt eszem,
s a maradékot télire elteszem.

A beszámoló

Hölgyeim, uraim, íme az életem:
nem volt hiába, összefoglaltam
huszonnyolc diába.

Remélem, úgy vélik, megérte pénzüket,
kérdésekre, ha vannak,
ott a kávészünet.

Kék térkép mutatja a megtett utat,
pirossal rikít a sorsdöntő
pillanat.

Itt elhatározom: mint türelmem, elfogyok,
többé nem eszek; itt, hogy ezentúl
gazember leszek;

itt visszafogadnak, mint tékozló fiút;
itt rájövök, hogy nincs kiút:
akár rossz vagyok, akár jó,

kizárólag magánzárkalakó a
státuszom: így változatlan.
Kinyújtott tenyérrel

mások kezéig el nem érek, de így sem
éhezem: jut kenyér,
amíg vétkezem.

Mélyre süllyedek, mélyebbre mindeneknél,
és Önök, az örök azt hihetnék:
a sírba bújva

tőlük elszökött. De csak földalatti
zárka ez, ahonnan újra feltörök;
Önök,

Önök, és minden zsűritag fölé nővök
és lesz pályabérem órában, bűnben
mérhetetlen és örök.

A gyönyörű világot választottam

Domonkos Istvánnal Orcsik Roland beszélget

Orcsik Roland: *Köszönjük Virág Blumm Gábornak a felkonferálást. Számmomra nagy öröm, hogy Domonkos Istvánt egyáltalán, tehát most második alkalommal láthatom. Biztos, hogy az itt lévő barátainak még nagyobb öröm volt ez a pillanat, találkozni vele. Feltételezem, hogy a legtöbb ember azt kérdezi magában: „Hogy az istenben, ennyi ideig nem lehetett látni Domonkos Istvánt vagy Domit, és akkor egyszeriben itt van közöttünk?”¹ Feltételezem, hogy több újságíró is megkérdezte ezt ma, úgyhogy a téma variációja címén folytatjuk a válaszadást.*

Domonkos István: Igen, megkérdezték, mindig örültem, és akkor most találkozok a régi önmagammal. Tulajdonképpen én fölthagytam a társalgással és az egész irodalmi életem már kb. 20–30 éve befejeződött. Nemrégiben írtam egy verset, és ez volt eddig az egyetlen kapcsolat a régi énemmel, és ez most a második kapcsolat. Tulajdonképpen megdöbbenem, hogy még mindig élő írónak tartanak. Nemrégiben Tibi barátom föl-hívott telefonon, és arról számolt be, hogy miután a titkárnőjének egy levelet címzve diktált, hogy írja le, hogy Domonkos István részére, a titkárnő fölkapta a fejét, és azt mondta: „Melyik Domonkos? Az író Domonkos, az még él?” Akkor annyira megdöbbenem, akkoriban kaptam egy súlyos diagnózist és mondom, tudták már előre, hogy meghaltam, amikor még csak haldoklok? Ez az egész elég szomorú, ezt hagyjuk most. De azt akarom mondani, hogy az ilyen csavargások közepette én az irodalomhoz pillanatokra kötődtem, aztán eltaszítottak a dolgok. Eltaszított ezeregy dolog, de most csak arról számolnék be, hogy én nem szerettem az irodalmat az iskolában sem meg utána sem. Mindig igyekeztem elkerülni főleg a vastag meg a poros könyveket, a régi dolgokat. Mindig annyira lekötött

¹ A beszélgetés 2013 júliusában készült Kishegyesen, a Dombos Fest keretében.

a ma, hogy még gyakorolni sem szerettem, mert akkor a hangszer lekötötte a figyelmemet, és nem tudtam figyelni a környezetemre meg a növekvő fűre meg a levelekre meg a lányokra meg a napsütésre meg a tengerre meg az egész mindenre. Annyi minden volt, és akkor én üljek le és betűket írjak egy fehér papírra? Mondom, ez túl sok, ez túl sok. Az élet nagyon rövid, ezt mindenkinek mondom, mindenkit figyelmeztetek erre. Nagyon kell vigyázni, hogy mennyit szentel az ember az írásnak és mennyit az olvasásnak. És hogy hogyan válassza meg az olvasmányait, és hogyan tudjon mégis valamiképpen orientálódni ebben a hatalmas... Hatalmas mennyiségű könyv jelenik meg a világon, Európában, itt is, mindenütt. Hatalmas mennyiségű lemez, hatalmas mennyiségű festmény. És az ember ezt mind birtokába szeretné venni, én mindent szerettem, a festményeket is szerettem, a zenét is, mindent. De ha az ember valamennyire is tényleg birtokába akarja venni és élvezni ezeket, ki akarja élvezni ezeket a dolgokat, akkor nem jut semmi másra ideje. Amikor nemrég leírtam az egyik előszóban, hogy nem szabad verset írni, hogy nem szabad a vershez kötődni, nem úgy értettem, hogy nem szabad annyi időt szentelni erre. Ha az ember meg tud írni valamit két perc alatt, írja meg két perc alatt, de ha regényt nem lehet két perc alatt írni, akkor ne írjon regényt. Vagy jobban mondva, írjon az regényt, aki le tud mondani minden másról. Ez egy hőstett, minden regény, a vastag regény főleg, az egy hőstett. Már csak ezt is becsülni kell a regényt író emberekben. Gondolom ez úgy hat, mintha összevissza beszélnék. Kérdezz valamit, valami mást, mert én beszélek két óra hosszája.

O. R.: Nem szeretnék felbeszakítani, nekem kéne igazából minél többet hallgatnom. Azt akarom végül is fölvetni, említetted, hogy az irodalomnál meg egyáltalán a művészetnél is vannak fontosabb dolgok, és rendben van, hogy a fűvek meg a lányok, de ott Svédországban tudomásom szerint eléggé elzártan éltél sokáig.

D. I.: Kezdetben úgy volt, hogy szenvedtem, de aztán az ember megszokja, hogy reggel fölkel és délután három óra felé jön a postás, de nem áll meg, a kocsiból kinyújtja a levelet és bedobja a postaládába, majd elhajt. Ez az egyetlen kontaktusom ott az emberi világgal. Aztán hetente egyszer beutazunk a városba bevásárolni zöldségféléket meg ilyesmit, különben állandóan csak a feleségemmel vagyok együtt. Néha a fiam föl hív esténként telefonon, megkérdezi, hogy élek-e, és akkor, hogyha minden rendben van, akkor lefekszünk tíz óra felé, és ebből áll az életem. Tulajdonképpen az olvasás is abból áll, hogy amikor bemész a városba, milyen könyvet talál. Néha bejön valami jó könyv, és aztán nagy élvezettel szaladok haza. Elkezdem olvasni, és a harmadik lap után képtelen vagyok odafigyelni,

képtelen vagyok összpontosítani a szövegekre, a látásom is egyre rosszabb. Képtelen vagyok földézni régi emlékeimet, mert sírva fakadok. Képtelen vagyok sok mindenre, de arra nem, hogy kimenjek az erdő szélére, van ott egy kis padka, leülök és nézem, ami előttem van. Most nyáron, mikor a fű szinte szemmel láthatóan nő, este még ekkora, reggel már ekkora, és aztán gyönyörű zöld minden. A rádiót hallgatom, a svéd rádiót. Vett a fiam egy világrádiót, és bejött a Klubrádió meg a Kossuth rádió meg az Újvidéki Rádió. Úgy földegesítettek ezek a viták, mert mindig csak rosszat mondtak, és odaadtam a sógoromnak a rádiót Feketicsen, mondom, te szenvedj vele, én nem akarok hallani ezekről a dolgokról. Mert a magyarokat szidták itt is meg ott is, meg állandóan valami baj volt a magyarokkal. Akkor a svéd sajtóban megjelent valami cikk egy Rosenberg nevű úrtól, ő is szidta a magyarokat. Mondom, most már nekem illene valahol dicsérnem őket. De hol? Hívjam fel a magyar Kossuth rádiót, hogy dicsérjem a magyarokat, vagy mit tegyek? A fiamat elküldtem, Esterházy előadást tartott Stockholmban, és mondom a fiamnak, hogy menj el és hallgasd meg, hogy mit mond. Hát ott is ilyen, majdnem ilyen hangütések voltak, és a fiam meglepődve mondja: „Ezek magyar írók?” Magyar írók, persze, de... de ez engem bánt is, mert én az Esterházyt becsülöm mint író, de bánt az, hogy ezek a folyamatok így mennek, és én sem látok tisztán. Hogy is látnék tisztán, mikor ott ülök és nem is igyekszem, hogy tisztán lássak, mert akkor az energiavesztés, hogy én most böngésszem az újságokat... De érzem, hogy valami nem stimmel.

O. R.: A költészetben is ezt érezted, mint az aktuálpolitikában, hogy valami nem stimmel? A költészetet illetően is van olyan, hogy nem akarsz vele foglalkozni, mert akkor valami olyasmivel kell foglalkozni, ami nem jó?

D. I.: Nem, foglalkozni kell ezzel akkor, ha érzed, hogy valamit tenni tudsz. Ha érzed, hogy tehetetlen vagy, akkor ne foglalkozz vele. Jobban mondván, akkor rá kell bízni olyan emberekre a cselekvést, akik képesek a cselekvésre, és tisztábban látnak, mint te. Én nem láttam soha életemben tisztán semmit ilyen téren. Én mindig azt hittem, hogy hú, de jó, most akkor jön a Tito-level, és akkor majd rend lesz. Mindig azon igyekeztem, hogy valahogy beilleszkedjek. Rettenetesen örültem a tengernek, a barátaimnak, sok nyarat ott töltöttem, persze munkával, és akkor megismerkedtem emberekkel is. Minket žabaroknak hívtak, jöttek a žabarok megint, mondták viccesen, de ugyanakkor éreztem, hogy valami ellentét van a két világ között. Engem megőrzített az a tisztaság, a tengernek az a gyönyörű szép felszíne, se por, se sár, se aljas szomszédok, akik a lovukat a te kertedbe engedik be este stb. Az ottani igazgatók olyan elnézőek voltak velünk

szemben. Jól berúgtunk, akkor azt mondták, hogy ne játsszatok inkább, mert rosszul játszatok. Valahogy tágasabb lett a világ számomra is. Mikor hazajöttem, visszajöttem Újvidékre, akkor meg az buzdított, hogy láttam, hogy az Ottóék meg az egész társaság, a Kálmán, Bányai Jancsi meg az egész társaság komolyan dolgoznak továbbra is. Akkor meg a lelkiismeret bántott, hogy én nem csinállok semmit, és akkor mit akarok, mit koslatok ott köztük. E két világ közül, a lelkiismeret-furdalás és azon gyönyörű világ közül, ami elém tárult, inkább a gyönyörű világot választottam, minthogy itt üljek és a lelkiismeret-furdalás megöljön vagy megkeserítsen.

O. R.: Azt mondtad, hogy akkor kell írni, ha úgy érzed, hogy tette is tudsz sarkallni.

D. I.: Igen, Rimbaud mondta, hogy olyan verset kell írni, ami széeknek is jó. Persze én is összevissza írtam rilkés meg ilyen-olyan verseket, de lassan rájön az ember, hogy tulajdonképpen azt a kis valamit, azt a kis magvat, azt a kis millimétert, mákszemet, azt el kell kaparintani, mert különben nem ér az egész semmit. Mert akkor az a kis mákszem, ha azt megkaparintod, az fényt vet a régi üresjáratokra stb.

O. R.: Csak gyorsan közbevetem, bárki úgy érzi, hogy kérdése van, tegye fel nyugodtan, ez egy rendkívüli alkalom, mert nem találkozunk gyakran Domonkossal. Fiatalon viszont sokat írtál, lehet, egy idő után kevesebbet, vagy hosszú idő volt a verseid között, azután ott van a Majdnem vers 94-ben az Ex Symposionban. Azt akarom mondani, hogy ezek szerint fiatalon hittél abban, hogy lehet cselekedni?

D. I.: Én nem hittem a cselekvésben, abban hittem, hogy van szerelem. Én állandóan szerelmes voltam...

O. R.: Az is cselekvés.

D. I.: Az is cselekvés, persze, hogyha jó helyre lépsz, vagy jól helyezkedsz. A *Rátka* című versem, azt a tengerpartit, Makarskán írtam, volt egy szikla, és ott. Én nem voltam olyan elvont természetű, ott ültem a zenészek között, egész nap vicceket meséltünk és röhögtünk. Aztán egy nap hirtelen elmentem arra a sziklára, ott megálltam és nézelődtem, gyönyörűen sütött a nap, leültem, és jött egy gyönyörű fiatal lány oda a sziklára, fejest ugrott, és felkeltette a kíváncsiságomat. Most nem megyek bele a részletekbe, a feleségem itt ül. Tulajdonképpen akkor írtam, egy helyben ott írtam. Elkezdtem, ő eltűnt, elkezdtem írni a verset, szerintem ez a tenger és az élet dicsőítése: a fiatal élet dicsőítésének szántam. A cselekvést úgy értem, hogy valamit tenni tágabb társadalmi vonatkozásokban, most megint kezdek nagyokat mondani, de ne higgyetek nekem, amikor már ezeket kezdem, akkor már ne. Arról, hogy ti most kérdéseket tesztek fel, most el-

sütöm Tolnainak egy fantasztikus anekdotáját, ne haragudj, Ottó, hogyha itt vagy. Azt mesélte a telefonba, hogy elment Esterházy Péterrel fellépni valahova, és a felolvasás után mindenki, mint ahogy maguk itt ülnek, és azt mondja Péter vagy a bemondó: „Legyenek szívesek kérdéseket föltenni és az írók majd válaszolnak.” Senki nem beszél, senki, mindenki hallgat, csak néznek föl, és akkor azt mondja Ottó, vagy nem tudom már kicsoda: „Tessék csak, bármiről lehet kérdezni.” Akkor egy kisfiú az első sorból felnyújtja a kis, sovány kezét és azt mondja: „Ottó! Hogy hívták az öccsét? Marci. Péter bácsi, mondja már, hogy hogy van a Marci?” A futballistát kérdezte, mert Marci focizott. És akkor Péter válaszolt: „Jól van, minden rendben van, néha gölt is rúg.” Nem tudom már pontosan mi volt, és akkor megint nagy csend, mindenki hallgat, és akkor: „Jól van, ha nincs más kérdés, akkor feloszlattuk a találkozót, de ha még valakinek mégis valami eszébe jut...” A kisgyerek megint felnyújtja a kezét, és azt mondja: „Péter bácsi, üdvözlje a Marcit!” Azóta is röhög ezen, ez kifejezi az összes ilyen... most elszakadt a drót, befejezhetjük.

O. R.: Nem, sajnos nem, mert még csak tizenöt perce ülünk, úgyhogy van még rengeteg időnk...

D. I.: Neked, de nekem nincs. Engem visznek operációra.

O. R.: Igen, milyen operációra? Vagy arról nem? A Doreen, bocs a kifejezésért, szarrá van rágva olyan értelemben, hogy mindig fölmerül, hallottam egyébként Ottó verzióját, mert te nem voltál, hallgattál, és én kíváncsi vagyok erre a traumatikus szerelemre, amit Ottó megírt a Doreen című versében. Tudomásom szerint mintha neked is közöd lett volna ehhez az ars poeticához.

D. I.: Nem, semmi közöm nem volt, most itt a végén vesszünk össze. De tényleg semmi közöm nem volt se a poétikához, se Tolnaihoz. Az úgy volt, hogy az Ottó hazajött valahonnan, és azt mondta: „Hú, egy fantasztikus nővel találkoztam!” Mindig ez volt. Akkor mindig elfogott a sárga irigység. Ennyi volt a közöm, irigyeltem. Képzeld, ha most én...

O. R.: Így jött akkor létre a Rátka, mert te meg a Rátkát mondtad, hogy figyelj...

D. I.: Én előbb írtam meg a *Rátkát*, a *Doreen* előtt, úgyhogy legalább ő is irigykedett rá, biztosan. Ez az egymásra való hatás, ha meghallgatom vagy elolvasom az Ottó versét, nem olyan értelemben van, mint amikor én elolvasom Rimbaud-ot és a hatása alá kerülök. Ez mélyebben gyökerezik, valahol az életérzésben, mélyen, hogy mondjam, ennek nagyon mély gyökerei vannak. Valahányszor elmegyek valamelyik városba, voltam Londonban, Párizsban akárhányszor, az első dolgom mindig az, hogy másnap pihenten fölkelek, a feleségemmel megyek, nézem a kirakatokat meg a kira-

katokban a cipőket. A cipőket. Mentünk az Ottóval, most sírva fakadok, mentünk, néztük a cipőket. Az volt a szép, az volt az egyetlen, ami a városban még szép volt.

O. R.: Az Ifjúság betilapban van egy rajz, a Nature morte. Maurits Ferencnek a rajza és a te versed.

D. I.: Ezt a Mórinak ezerszer megköszönöm, a rajz jobb mint a vers, ez mindig úgy van a Mórival, ha az ember összekerül vele, akkor mindig veszt. Most külön megköszönöm neki, régen nem gondoltam erre a versre. A *Nature morte* az, most ne kezdjünk megint a halálról és az egész elmúlásról beszélni, az ember fiatalkorában jobban átérzi ezeket a dolgokat, csak nem fél, azért bírja megírni. Ilyen korban meg annyira félsz, hogy nem bírod megírni a dolgokat, éjjel felriadsz, hogy elfog a halálfélelem, hogy az orvos azt mondja: „Ide figyelj, öt évet kapsz!” Mondom: „Hú, az kevés.” Öt év vagy mit tudom én, mennyi. Ez az energia, ami erre eltelik, hogy ezt blokkoljad, elveszi a kedved a verstől, mindentől, végül tényleg oda jutsz, hogy se szó, se hang, se szín nem tud rajtad segíteni. És ez az a pillanat, amikor átéled a halált, igazából ahhoz kellene energia, hogy ezt kifejezzed. Képtelen vagy rá, mert nem reagálsz semmire, úgyhogy a halál megtörténik, még mielőtt te fizikailag eltűnsz. Ez egy jó dolog is tulajdonképpen, akkor tisztábban látod a dolgokat és blokkolod, nem akarod tudni a dolgokat. Most azért jöttem, mikor meghallottam, hogy itt vannak a régi barátok, akkor a fiamat meggyőztem, hogy mégis el kell jönnünk, annak ellenére, hogy csak három napja vagy öt napja lett volna a tengeren, Rovinjban. Most azért jöttem, mert ezek a kapcsolatok, bármennyire látszólagosak voltak az évek folyamán, most döbbsz rá a végén, hogy milyen erős kapcsolatok ezek, nem olyan vicces, vagy nem tudom felszínes, vagy milyen kapcsolatok ezek. Ezek mély, mély kapcsolatok voltak, és valahányszor belegondolok, hogy találkoztam ott is írókkal és zenészekkel, de valahogy soha nem jutsz oda az életben, hogy egy ilyen spontán valami kialakuljon. Mintha kilyukadna a zsebed és elszórod a pénzt, és ezresek nőnek ki a földből, ennyire lehetetlen dolog, és mégis ez tartott bennünket össze, ez, ez volt. Én hiába élek kint, én övelük éltem egész idő alatt, most is velük élek. Valahogy nem fizikai dolog ez, hanem valami, nem tudom. Olyan ti-ti-ti-tá-tá-tá dolog.

O. R.: A zene világában baráti kapcsolataid mennyire voltak meghatározóak a számodra?

D. I.: Körülbelül félmillió zenésszel játszottam együtt, mind hülye volt tulajdonképpen, és azért szerettem őket. A zenészekkel nagyon szerettem együtt lenni, mert semmit se vettek komolyan soha. Szerettem barátkozni velük, mert vicceket meséltek egész nap vagy berúgtak vagy

ilyesfélék, de gyakorolni nem szerettek, úgyhogy minden a legnagyobb rendben ment. A szerződéseket valami csoda folytán kaparintottuk meg mindig. Aztán hirtelen cserbenhagytak. Nem hagytak cserben, hanem mentek a pénz után, kimentek Németországba, én meg maradtam. Aztán találkoztam a feleségemmel a katonaság után, és volt egy szerződésem egy braziliai sétahajóra. Ott volt a szerződés az asztalon, és kérdezem a feleségemet, hogy aláírjam vagy ne? Akkor megnézte a szerződést, és azt mondta, hogy ne írjuk alá, mert az nem lesz jó. Nem írtam alá, az utolsó ilyen nagyobb kirándulás lett volna. Akkor aztán Uppsalában bekerültem egy elég eminens nagyzenekarba, az meg favágás. A nagyzenekar, ott ülsz meg dudálsz, dudálsz. Öt zenekar tagja voltam, hogy egy kis pénzt összeszedjek. Végül annyira kifáradsz, hogy semmi kedved sincs semmihez, a zenéhez sem tulajdonképpen. Aztán rosszul láttam, nem láttam a kottákat, és a nagyzenekarban nem bírtam játszani, mert tinnitust kaptam, a bal fülem most is zörög, csöng. Úgyhogy a zene így abbamaradt. Most még örülök, ha egy kicsit élvezem fejhallgatóval a zenét. Meg vettem valami hatalmas nagy erősítőt, 250 wattos, felcsavarom, és akkor még hallok a dolgokat.

O. R.: A YU-HU-RAP, a legutóbbi versesköteted, vagy tulajdonképpen versed. A címében szintén egy zenei utalás vagy zene-e a rap, ezt tulajdonképpen beszélt költészetnek is lehet mondani, ezek szerint ezt a verset ebben a műfajban hallottad magadban?

D. I.: Én nem a rapet ismerem, hanem azokat, azt a televényt, azt a harlemit, amiből a fekete rap kialakult. Az európai kispolgárok gyerekei Svédországban nem raperek, hanem imitálnak valamit és hűsködnék ott ők is, néha összeverekednek, hogy komolyabb legyen a költészetük. A rapet azért választottam, azért rap a rap, mert tulajdonképpen a banálisról és a vulgáristól kezdve a legfinomabb dolgokig bele lehet építeni. Persze ez a lehetőség mindig is csábított. Az, hogy ne kelljen attól megijedni, hogy vulgáris vagy vagy banális, és hogyha az valamiképpen beleépül az egészbe. Persze, előbb volt a vulgáris vonal és aztán lett a rap, hogy megokoljam, hogy mégiscsak beköszönő vers, hogy rap legyen. Néztem, hogy a magyar ügyek, hu-hu-hu. Mondom, az Hungarian, mert Jugoszlávia yu-yu-yu, és akkor odaírtam azt a két szócskát még. De tulajdonképpen azok, akik azt hiszik, hogy ez rap. Ez rap, lehet szavalni és ritmizálva is van egy kicsit, és egy jó zenei kísérettel még én is meg akartam csinálni, de aztán jött ez a betegség meg minden, elment a kedvem. Minden olyan műfaj, amely nem kalodába zár, hanem kinyitja előtted a lehetőséget, az mind jó. Még a szonettforma is jó, abban az esetben, hogyha nem vesszük komolyan a formát.

O. R.: Amikor legutóbb találkoztunk, akkor találkoztam tulajdonképpen veled Pesten először, akkor azt mondtad, hogy most egy újabb és talán az utolsó verseden dolgozol.

D. I.: Igen, úgy gondoltam, hogy írtam a *Kormányeltörésben-t*, írtam ezt a rapet, és most végül írok valamiféle össze-, nem összefoglalót, hanem valamit, ami után nem lesz semmi, vagy ami talán semmi sem lesz, és ezt a semmit megírni. Mert a kedvenc mottóm mindig is az maradt, hogy das Nichts nichtet, a semmi semmizik, vagy Heideggernek ez a néhány szava él bennem mindig, most is mondom, egy nagy űr. És az az űr lüktet és az üres, nincs semmi. Ez egy elég pesszimista hozzáállás, hogyha figyelembe vesszük, hogy úgy szeretem a gyerekeimet meg a feleségemet, meg az unokámat is hoztam, itt ül valahol, egész nap hordozom. Most meglehet, hogy ez a halálnak a szele, hogy most még ki akarom húzni belőle azt a kis életet a magam részére. Egy önös kis játék, félek rágondolni, hogy ez így legyen, de tulajdonképpen én... Én nem tudom, mi az, hogy annyira köt hozzájuk valami szörnyű, szörnyen erős szál. Én azt mondtam fiatalkoromban, hogy se nősülni nem fogok, se kötni magam nőhöz, semmihez, örökké szabad leszek. Most érzem, hogy ez a szabadság, amikor jövök az unokámmal, ülök vele a kocsiban, viszem, séta közben nem engedem a kocsiba tenni, hanem viszem. A feleségemmel állandóan együtt vagyok, mert nélküle elfog a pánik mindenütt, és ez sajnos így van, meg annyira szeretem, úgy összeszoktam vele, hogy napközben is, otthon is, állandóan együtt vagyunk, nem tudom, mi lesz velünk. Nem tudom, mi lesz velünk.

O. R.: Ez egy visszatérő, Ottóval is volt egy ilyen közös munkátok, azzal mi lesz? Mi lesz velünk? Egyébként abban a kötetben...

D. I.: A kérdés ugyanaz, mondjad csak.

O. R.: Erről jut eszembe, Crnjanskinak van egy római útról egy nagy regénye, egy memoárregénye, A hiperboreusoknál. Ott hangzik el az a kérdés, hogy hova fogok én menni Róma után?

D. I.: Crnjanskinak a lakását megnéztem, most hirtelen nem jut eszembe, hogy hívják, van egy utca, teli van orosz emigránsokkal az egész utca, és abban az utcában, ahol lakott ő is a pincében, az emeleten azt hiszem, volt egy szobájuk. A pincében a cipőket javította, benéztem az ablakon, még mindig ott vannak a szerszámok, de senki nincs ott. Ott ült Crnjanski egész életében és cipőket javított, oda se fűtött szerintem, mert a Hyde Park ott van húsz vagy harminc méterre. Akkor, amikor befejezte a munkáját, vagy akkor fejezte be, amikor akarta, s írta a *London regényét* közben. Besétálsz, és gyönyörű nagy fák, magas fű, odajárt ő is. Próbáltam kitalálni, hogy merre lehetett, de hát az reménytelen volt. Abban az ut-

cában sétáltam a legnagyobb unokámmal, Anával, eleinte mindig ott sétáltunk, de az volt a baj, hogy ő mindig vásárolni akart, úgyhogy később már nem mentünk oda. De mostanában, nemrégén voltam Londonban, és elmentünk a pince elé. Crnjanskival különben találkoztam egy belgrádi fellépés alkalmával. Kint ültünk az előszobában, kellett menni felolvasásra, és kint ültünk egy padon, egy heverőn. Itt egy ilyen nagy meg itt egy erős legény meg itt egy ilyen erős legény meg köztük ült egy kis öregember. Én meg megyek előtte és megálltam hirtelen, mondom, ez a Crnjanski. Megálltam, rám nézett, és azt mondja: „Ülj már ide le.” Nem magyarul, hanem szerbül: „Sedi bre!” Ránéztem erre a két alakra, az egyik fölkel, és akkor én leültem. Kérdezi Crnjanski:

- Hát te ki vagy?
- Én egy magyar író vagyok.
- És olvasni fogsz?
- Biztos, remélem, hogy olvasni fogok.
- Te magyar vagy?
- Hát – mondtam.

– Ide figyelj, most arra kérlek, hogy menj el Erdélybe, oda, nem tudom, melyik város volt. Temesvárra. Ott van az a Kinizsi lap, Kinizsi focicsapat, annak voltam én a tagja, és ha hiszed, ha nem, én voltam a védő, én rúgtam a gólokat. Menj el és nézd meg az újságban, hogy hány gólt rúgtam, és hogyha bírsz, írd egy kis cikket róla.

O. R.: *Megírtad?*

D. I.: Nem, én nem jutottam el Erdélybe. Nem vagyok ilyenfajta utazó. Elkezdett beszélni, mondtam neki, hogy fordítottam a *Stražilovót*.

- A *Stražilovo* az jó vers – mondja.
- Hát azért fordítottam le, nagyon jó vers. Én úgy élveztem, most az a baj, hogy örülten hatott is rám.
- Az nem jó, az nem jó.

És akkor az az alak, aki ott állt egész idő alatt, az megveregette a vállamat, és azt mondta: „Druže, Crnjanski sad mora izaći.” És akkor vége volt a találkának. Én nagyon meg voltam elégedve magammal, hogy nem kezdtem összevissza beszélni, dicsérni, hogy milyen a magyar kultúra meg a *Symposion*.

Aleksandar Vučóval is úgy volt, hogy azt mondta:

- Jesi surealist?
- Jesam.

Desanka Maksimović meg azt mondta:

- Jesi Mađar?

– Jesam.

– Znaš – azt mondta –, ja prvo da ti kažem, ni reč nisam čitala od tebe.

O. R.: Hogy a magyarországi vendégeink is értsék.

Aleksandar Vučo költő azt kérdezte:

– Szürrealista vagy?

– Igen.

– Akkor jó.

Desanka Maksimović meg azt kérdezte:

– Te magyar vagy?

– Igen.

– Én nem tudok magyarul, úgyhogy én nem olvastam tőled egy sort sem.

D. I.: Slavko Mihajlovićot nagyon szerettem, fordítottam is, nagyon jó költőnek találtam. Találtam? Hát milyen kifejezés ez? Egy nagyon fantasztikus költő volt és elég törekeny alkat. Egyszer egy buszban ültünk egymás mellett. Nem tudom miért, amikor szálltunk fel, akkor azt mondta:

– Ištvane! – már ott bent ült. – Sedi ovde, pored mene.

Észrevette még lent, hogy volt egy pálinkásüveg a zsebemben. Én azt hittem, hogy tudja, ki vagyok, mert már olvastunk verseket. Amikor leülök, azt mondja:

– Daj mi malo!

Egész úton ölelt, csókolt, olyan jó barátok lettünk. Utána, mikor elfogyott a pálinka, akkor nem ismert tovább.

O. R.: Ez volt a fordítói honoráriumod.

D. I.: Utána lementünk egészen Ohridig, állandóan a buszban voltunk, de mindig szólt, odahívott maga mellé, mert valószínűleg abban reménykedett, hogy lesz még pálinka. Nem józanodott ki egész idő alatt, de fantasztikusan olvasta a verseket. Hihetetlen volt, hogy olyan törekenyen meg minden. Sok ilyen anekdota volt. Karadžićyal együtt olvastunk föl Szarajevóban a nagy, hatalmas könyvtárban, egy hatalmas színpadon ültünk, Karadžić tőlem a harmadik volt. Ez nem dicsekvés.

O. R.: Nehogy az legyen, hogy valami pozitív pontot jelentsen neki a hágai bíróságon, hogy Domonkos Istvánnal olvasott.

D. I.: Igen, megemlítem nekik. Különben ki is mesélte, hogy megkérte Karadžić, hogy illusztrálja a könyvét? Ja, egy feketicsi festő, csak nem tudom a nevét. Hogy illusztrálja a könyvét, de ő megtagadta. Szerb ember különben, és megtagadta. Nagyon félt sokáig, hogy baja lesz, de nem lett. Nehogy ezt dicsekvésnek vegyék, most lehetne beszélni bármiről,

csak éppen ez jutott eszembe. De hát a kérdések is olyanok, hogy most mit mondjak?

O. R.: Próbálkozom. Egyébként ezek a fordítások felkérés nyomán jöttek létre? Volt-e olyan, hogy meg kellett csinálni, vagy mindent saját magad választottál?

D. I.: Én magam, én annyira megszerettem Branko Miljkovićot, de semmit se értettem belőle kezdetben, és elkezdtem fordítani, hátha megértek valamit. A *Vatra i ništa* könyv az egy fantasztikus, hihetetlenül jó könyv. Ugyanígy történt Vasko Popával. Mind, amit fordítottam, de Nastasijević különösen nehéz volt. Őt is azért fordítottam, mert szerettem azt, hogy a versnek nem szabad, hogy tiszta legyen, hogy minden tiszta képpé alakuljon, hanem kell, hogy egy kis misztikája legyen. Nem egy kicsi, hanem egy jó adag misztikája. Valami, amit nem tud senki megfejteni, mint Célannál is, hogy az isten se tudja, hogy miről van szó, de érzed, hogy az valami, mégis valami, aminek súlya van. Nastasijevićnél szintén ezt éreztem, és Branko Miljkovićnál is ezt éreztem. A *Stražilovó*-ban meg azt az életörömet, azt a hatalmas ritmust, ami csak úgy visz, sodor magával. Az tényleg nagy vers. Én ezeket szerettem, ezeket próbáltam lefordítani. Szerinted?

O. R.: Azt mondtad, ne vigyem a dicsekvés, a dicsérés felé... Nagyon nem jól fordítottad.

D. I.: Jó, jó, azt akarom mondani, hogy ezek nehéz dolgok voltak, és én nem szerettem nyújtani az időt, amit gyorsan meg tudtam csinálni, azt megcsináltam, a többit nem csináltam meg, úgy, hogy nem is kezdtem hozzá. De az a hozzáállás, az az éleslátás, amit te mutattál föl, az...

O. R.: Én nem mutattam föl semmilyen... Most elkezdjük tényleg egymást...

D. I. Dicsérni. Az a legjobb.

O. R.: Nem beszélünk még tulajdonképpen arról, hogy...

D. I.: A legjobb írást versről az az orosz Nobel-díjas...

O. R.: Joszif Brodskij.

D. I.: Brodskij írta és az Odinról. És gondolom, nem vagy messze tőlük.

O. R.: Kellemetlen helyzet.

D. I.: Akkor kérdezz tovább. Vagy hagyjuk már abba.

O. R.: Nem, nem. A regényeid esetében, mindenki úgy gondolja, hogy Domonkos István Kormányeltörésben című művében sok minden van még, amit érdemes kiaknázni. Például a regényeid esetében azt akartam kérdezni, hogy

összesen két regényed, két prózaköteted van. Az egyik prózakötet tárcákat tartalmaz, a Redőny.

D. I.: Azt ne számítsd.

O. R.: *De miért? Ott azért fantasztikus dolgok vannak, az a...*

D. I.: Most már megint dicsérjük egymást.

O. R.: *Azt mondtad, hogy verset írsz, de olyasmi nem jelent meg benned, hogy folytasd, mondjuk a regényírást?*

D. I.: Dehogynem, csak az életrajzom olyan rövid lesz, hogy élt és meghalt, mert tulajdonképpen nem lesz rá időm, meg nincs memóriám ahhoz, hogy önéletrajzot írjak, képzelj el, mik lennének ott. Összevissza hazudoznék. Hihetetlen, de vannak jó memóriájú írók, azok írnak életrajzokat. Én majd valahogy... Paszternáknak van egy életrajza, amit elolvastam, régen, még tíz-tizenöt évvel ezelőtt. Olyan nagy örömmel vittem haza, hogy majd most. Az a legüresebb valami a világon, nincs benne csemege, vagy valami olyasmi nincs. De fantasztikusan lírai. Meg Rilke *Malitéja*, ilyen dolgok alapján esetleg meg lehetne formálni valamit, de kérdés, hogy lesz-e rá idő. Meg mikor nincs hang, amikor elfog az, ami elfog, akkor minden feleslegessé válik.

O. R.: *A rólad készült portréfilmben, Hordozható haza a címe, előveszed a fészerből a képeidet, a festményeidet, az egyik mögött egy denevér lakott.*

D. I.: Az egy olyan fantasztikus kép, hogy én is irigylem Csabát. A fotóst. Éppen kihozom és tele van bőregerekkel, egy régi istállóban csináltam a képeket, és ott lógtak, senki oda be nem nézett tíz éve. A denevérek betelepüdtek a képek mögé. Kihozom a képet, és hullanak ki a denevérek belőle, ez fantasztikus, szerintem is fantasztikus. De nem az én érdemem, hanem a denevéreké meg a Csabáé. A festészet néha megmentett, gondolom, terapikus jellegű mindig. Csűrőd-csavarod ott, kened odavissza és nézed erre-arra, hogy talán lesz valami. Mint B. mikor berúgott és odavágta a festéket, hogy reggel, hogyha fölkel, hátha egy arc lesz ott vagy valami. Na, én is úgy festettem, hogy vagy lesz, vagy nem lesz valami. Persze, akkor csináltam mást is, tetszett, képeket. Száznyolcvan képet adtam el ott. Hány évet éltem Uppsalában? Öt-hat-hév évet. Hét év alatt száznyolcvan képet. Kezdetben fel is írtam, aztán elveszítettem a címeiket, mindent, de nem is kár értük.

O. R.: *Ezeket nem fotóztad le? Vagy nincsen ezekről valamiféle...*

D. I.: Nem, nem fotóztam le semmit, mert örülök, hogy nem találják meg őket.

O. R.: *Egyébként én egyszer azt terveztem a barátaimmal, hogy, persze, vittünk volna magunkkal egy csinos hölgyet, Bencsik Orsit, bekopogtunk volna*

hozzád, ő veled beszélt volna, vittünk volna egy csinos férfit, mondjuk a Kollár Árpit, ő pedig a feleségeddel lett volna. Én pedig bementem volna a szobádba és szedtem volna ki a kéziratokat meg a képeket.

D. I.: Cseleztek, cseleztek. Nincsen kézirat. Van egy anekdota vagy mi az, hogy a szivar egész életében elvonult a fürdőszobájába, nekem az van legközelebb. Bement az író a szobájába és egész nap írt, egy életen át. Mindig mondta az egész család, hogy apa írja a művét. Mikor meghalt, bementek, és minden lapon az állt, hogy az írás nehéz dolog. Csak azt írta, és gyúlt a lap. Na, én is így vagyok, hogy nekem, utánam nem marad írás. Meg mostanában arról gondolkodtam, hogy mindent elégetek, nehogy véletlenül... Kijön az Ottó, és még talál valamit.

O. R.: Egyébként az Áthúzott versek kötetet éppen Ottó szerkesztette. Ez úgy történt, hogy elment Jutkával, és amíg beszélgettetek, Jutka kilopta a verseket, vagy hogy alakult ez?

D. I.: Nem tudom, ez tolvaj volt világéletében, irodalmi tolvaj, de nem vettem észre. Meg hát miért ne lopta volna el? Ez nem lopás, szerkesztő volt, és kellett neki az anyag.

O. R.: Ő kérte, hogy Domi, küldjél verseket, mert szeretnék egy kötetet?

D. I.: Nem, én nem is tudtam erről, vagy nem tudom, már nem emlékszem erre, de ilyesmi, hogy lopás, nem volt.

O. R.: Akkor te most megmenekültél.

D. I.: Én nem emlékszem semmire. Tulajdonképpen amikor az ember tényleg valamit nyélbe üt, akkor szeretné közölni is, úgyhogy az fantasztikus lehetőség volt, hogy a *Symposion* létezett és ezt leköszölte. Mai napig is örülök, ha valamit nyélbe ütök, de most már egyre rosszabb. Most, mikor látom ezeket az új könyveket, kezdek irigykedni. Éppen mondtam a hölgyeknek, hogy most már írjanak kicsit rosszabbul, mert már nagyon jók, nem lehet versenyezni velük.

O. R.: Remélem, Bencsik Orsi nem fogadta meg a tanácsodat, hogy írjon rosszabbul.

D. I.: Ezt dicséretként szántam.

O. R.: Még van egy kis időnk...

D. I.: Időre dolgozunk?

O. R.: Csak nehogy a szervező itt közbevigyen és... A teniszről nem beszélünk, a sport ugyanúgy fontos volt neked, hiszen te teniszedzőként...

D. I.: Minden szerelmem munkává, teherré vált. A zene úgy, hogy beülsz a nagyzenekarba, és böngészed a kottákat. A tenisz úgy, hogy végül tenisztréner lettem, nyolc éven át dolgoztam. Megutálod a teniszt termé-

szetesen, ha minden nap négy órát mondod, hogy alulról üsd, vagy mit tudom én, így fogd az ütőt vagy úgy fogd az ütőt. Az írásnak meg az lett a vége, hogy írni kellett, az egy nagy teher. Kész örület az írás. Nem akarom a kollégákat kompromittálni, de félőrukt mind, aki ír. Mikkel foglalkoztam, volt zenetudásom, és elmentem zenetanárnak, az meg még szörnyűbb. Kiosztod a hangszereket, ütőhangszereket meg más hangszereket. Kérdeztem a gyerekeket, nyolcadik-kilencedikesek: „Mit szoktatok csinálni a régi tanárnőnél?” Azt mondják: „Mindenki hoz lemezt, és akkor föl tesszük és hallgatjuk a lemezeket.” „És aztán kommentáltok?” „Nem, hallgatjuk a lemezeket és vége van az órának.” Felírtam a C-dúr skálát, mondom: „Ezt láttátok?” „Még nem.” De az már nyolcadik, kilencedik, négy-öt éve van már zeneoktatás, akkor mondom, csinálunk valamilyen képzőanyagot. Nem lehetett velük bírni, mind lemezt akart hallgatni. És akkor kiosztottam a csörgőket, ütőket, papírdarabokat, mindent, ami kéznél volt. Volt egy zongora is. Volt egy nagyon csintalan fekete gyerek, kétszer akkora volt, mint én, és nem lehetett vele bírni, például meggyújtotta az előtte levő szőke hajú kislánynak a haját, és az kezdett füstölögni. Én odaugrottam, az ablak mellett ült, egy ilyen alacsony ablak mellett, és olyan erővel kaptam meg, hogy fogtam és kidobtam, kilöktem az ablakon. Felugrott, én meg kilöktem az ablakon. Erre hívott az igazgató másnap, hogy fölmond, mert nem szabad hozzányúlni a diákokhoz. Ezt az alakot odaültettem a zongorához, nem tudtam vele mit csinálni. Mondom neki: „Ide figyelj, én most majd intek, hogyha te kerülsz sorra. Akkor fogod, és ököllel rávágysz a basszusokra, így rávágysz egy nagyot.” Az az ember ott ült így tíz percig és nézett rám. Mondom, nem, nem. Azok meg csörögtek, ütötték, ő meg nézett. A végén odaértünk, mondom neki: „Üss rá!” Lecsukódott a zongora teteje és rávágott. Szerencsére. Mert egy ilyen előző széánsz alkalmavál rávágott a zongorára és eltört három billentyű, azért engem vontak felelősségre. Nekem akkor felmondtak rögtön, mert vétettem. A diák szent, nem szabad a gyereket bántani. Ha megütöd a gyereket az utcán, meglát valaki, rögtön bevisz a rendőrségre. Nem szabad, nem szabad. Ez jó módszer, hogy lekapcsolódjon. Azt akarom mondani, hogy... mit kérdeztél? Te sem tudod, én sem tudom.

O. R.: A teniszt. De egyébként oda jutottunk, ahova kell.

D. I: A tenisznél úgy volt, hogy polgári csemeték teniszeztek. Volt egy nagy akadémikus kórház, és ott az orvosoknak, specialistáknak a gyerekeit tanítottam teniszre. Olyan kis sovány, vézna gyerekek voltak mind. Egy se szeretett teniszezni, az apjuk kényszerítette oda őket. Az egyik kisgyerek áll ott a tréningen. Azt mondja nekem: „István!” Mondom: „Mi baj van?” „Légy szíves, vedd már föl nekem ezt a labdát!” Ilyen diákjaim is vol-

tak. Mondom: „Szívesen!” Odaadtam neki. Udvarias polgári csemeték, vékony, vézna kisgyerekek. Mondom: „Itt van, légy szíves, üsd át a hálón!” És akkor voltak ilyen tizenhat éves vérmesek, azokat meg szparingolni kellett. De ha leszparingolsz három óra hosszát, akkor a szemeid kigúvadnak, meg a labdán a szőrök hullanak, azt mind lenyeled, és nem bírsz lélegezni rendesen, és persze leálltam, leültem. Akkor az apja ordít fentről: „Milyen tréning ez, gyerünk csak tovább, nem azért adtam be a fiamat, hogy a tréner üljön!” Elég nehéz volt. Én annyira szerettem a teniszt, még most is szeretem, de mi lett belőle? Egy örült teher. Annyira szerettem a zenét, abból is egy örült teher lett. Annyira szerettem stb. stb. Mindenből teher lett a végén, mert meg kell hagyni a végén valamit az élvezetnek is.

O. R.: Igen, mert a sportban, mint a művészetben is, sokan versengenek és teljesítménynek, üzletnek, bizonyos értelemben politikának fogják fel, és nem szívből való.

D. I.: A korrupció örült magas fokú ott is, mindenki a saját csemetéjét tartja nagy tehetségnek, és ha nincs eredmény, persze a trénert, elsősorban a trénert hibáztatják, aztán a vezetőséget. Most már úgy van, hogy az embereket, a szülőket kitiltják a teremből, egyszerűen nem vehetnek részt, a focitréningen ugyanúgy. Összeverekednek meg kiabálnak a gyerekekre. Elszabadult a pokol, ami a sportokat illeti. Ahelyett, hogy a gyerekeket arra tanítanák, hogy élvezzék a sportot. Az Öcsi fiamat beadtam kiskorában focitréningre, és nem mentem jó darabig, aztán két hónap után elmegyek, megnézem, hogy milyen a tréning. Abból állt, hogy sorba álltak, mindenki kapott egy labdát, s rúgj bele a labdába, hozd vissza a labdát. Szembeállított két embert és azok egymásnak adogatták a labdát, aztán vége volt a tréningnek. Mondom: „Nem játszatok soha?” Azt mondja: „Nem, előbb a labdakezelés a fontos.” A labdakezelést a kezelés közben kell csinálni, nem előbb megtanulni, mi a labdakezelés. Ezer egy ilyen dolog van kint, ami nem stimmel, de mégis ők hoztak létre egy egész sereg teniszezőt, mint ahogy a szerbek most szintén. Szerintem az kész csoda, hogy Đoković meg Tipsarević meg az egész társaság egyszerre megjelent. De ez ugyanolyan csoda, mint a svéd csoda volt tíz-tizenöt évvel ezelőtt. Most nézem Újvidéken, a tenispályákon ütik-verik. A Klemen most megcsinálta a pályáját, és ott tizenöt-húsz gyerek tréningezik. Ez jó hatású, az élsportolók hatása fantasztikus. Most már hova keveredtünk?

O. R.: Az élsportolókhoz, de a művészek is fontosak. Zárásképpen arról, úgy veszem észre, hogy te folyamatosan utazol, miközben egy helyben is vagy, ott ahol vagy, de a gyerekeid tudtom szerint Párizsban...

Domonkos István 2013-ban (Molnár Edvárd fotója, Magyar Szó)

D. I.: Én ezt inkább úgy nézem, mint egy hatalmas ballépést. Szétosztam a gyerekeimet három nagyvárosba, és hogyha ők nem küldenek repülőjegyet, akkor nem látom őket. Nézem a sógorom, aki feketicsi és három lánya van, ő is szétszórta őket. Az egyik Amerikában van, a másik Németországban, a harmadik meg Újvidéken, ők meg egyedül ülnek itt. De akkor mi értelme van? Nekem mindig az volt az álmom ifjúságomban, hogy önálló leszek, éppen amiatt, hogy ne érjen csalódás. Minden arról szól, hogyha nem kezdesz regényt írni, akkor nem csalódsz, ha a kritikusok kinyírnak utána. Jobb, hogyha nem kezded el. Ha megnősülsz, akkor ez a fajta csalódás öregkorodban, hogy a gyerekek szétszélednek, és persze a sok munka meg a stressz nem engedi őket hozzád. Én eléggé szerencsés vagyok, most a fiam hozott el, aztán a lányom küldi a repülőjegyet, aztán a harmadik lányom szintén besegít a dologba. Úgy terveztem, hogy majd zenével Németországban meg Európában sok pénzt keresek, és akkor veszek egy nagy házat a tengerparton, és akkor minden gyereknek lesz egy szobája. Mindig hazajönnek majd, és adok nekik egy szobát, ott ülünk majd. De nem lett semmi ebből.

O. R.: Viszont most Párizsban, vagy ahogy mondtad, Londonban is van belőlük, ugye?

D. I.: Az egyik lányom Párizsban, a másik Londonban, de ez nem dicsekvés, nehogy megint. Ez egy szomorú dolog, hogy nem élünk együtt. Én nem tudok franciául rendesen, sehogy sem, angolul nem tudok rendesen, mit csináljak ott? Voltam Párizsban, ott olyan voltam, mint a süketné-

ma. A feleségem szerencsére tud franciául, de én meg olyan voltam, mint a süketnéma. A *Guardiant* vettem, mert az volt az újságosnál és akkor ott... Dzsesszklubokba jártam, igaz, az jó.

O. R.: Volt olyan, hogy egy könyvesboltban azt hitték, hogy te vagy József Attila.

D. I.: Micsoda? Most már viccelődünk.

O. R.: Te mondtad, hogy amikor ott voltál, épp akkor jelent meg József Attilának egy francia nyelvű kötete, és te megvetted.

D. I.: Ja, az egy más történet. Bementem a könyvkereskedésbe, és néztek rám az emberek. Odamentem, egy külön kis oszlopon voltak a könyvek, és ott volt József Attila. Odamentem és kivettem, nézegettem és láttam, hogy néznek rám és odajön az alak, valami francia és mondja: „Qui, qui.” Mondom, qui, qui. Mindjárt szólt ott a nem tudom kinek, megfogta a vállam és húzott a pénztár felé, a feleségem meg valahol nézte a könyveket, és nem tudtam segítséget kérni. És ott is mondja, quiquio. A végén kisült, hogy azt hitték, én vagyok a szerző. Ezt meg kellene írni valahogy a rádióba, hogy hívták? Vidámestbe. Ferenczi Jenő él még?

O. R.: Ezt én nem tudom.

D. I.: Valaki ismerte Ferenczi Jenőt? Üdvözlje, aki ismeri. Én nagyon szerettem, mindig hallgattam a Vidámestet és vártam, hogy jön a Ferenczi Jenő. Amikor megírtam a *Kormányeltörésben*-t, akkor megkértem ott néhány embert, már nem tudom kiket, hogy kérdezzék meg tőle, hogy hajlandó lenne-e a *Kormányeltörésben*-t felolvasni a maga módján. Nem tudom min múlt, hogy nem engedték.

O. R.: Valakinek van-e hozzászólása, kommentárja? Mert ha nincs, akkor a főszervezőnek lesz egy kommentárja, hogy fejezzük be.

D. I.: Utána tánc.

O. R.: Utána táncolunk, tánc az asztalon. Köszönjük szépen!

Cirkusz, finálé

– Különbözőképpen lehet felosztani a mókusokat – mondta a hóhér-mókus, és átugrott egyik ágamról a másikra. – Én például fejekre és törzsekre osztom fel őket.

Ne nézzetek üttödöttnek, általában nem szoktam a mókusokkal beszélgetni, hemlokfenyő volnék vagy mi a szösz. De hát ebben a szárazságban, mielőtt a szuvalk percegése elkezdődik, igazán ránk fér egy kis szórakozás. Beczásy is csak üldögél a napon, talán gondolatok járkálnak abban a beütött, de a sebet jól izoláló, lucidus fejében, de ezt nem hallom tisztán. Amit tisztán hallok, az az, hogy ő is kezd kiszáradni.

Azt várja, hogy százéves legyen, ami humán időszámítás szerint igen tiszteletre méltó kor. Én bezzeg a százhusz évemmel még felnőttnek se számítok. Mégis nagyjából ugyanakkor lesz végünk. Egyébként bármilyen ragadozó állatok is, igazából nincsenek hóhérmókusok, ahogy hóhértűk sincsenek, nekünk is humánok kellenek, hogy így kettéoszsanak, koronára és törzsre. Úgy szenvednek szegénykéim, hogy mindent ketté kell osszanak. (És tovább kell daraboljanak, és el kell pusztítsanak, de ezt most hagyjuk, elég pár szorongóbb gondolat, s máris itt vannak a szuvalk fáradhatatlan szipókáikkal.)

Szóval ne búslakodjunk, a velünk élő mókusok megalapították a Sociedad del Tiempo társulatot, a hóhér a Cirkusz, finálé című előadásuk slussztrükkjében szerepel. Úgy képzeljétek el, mint Prospero epilógját a Viharban, csak itt, sajnos, kurva szárazság van, már bocsánat, alig bírom viszatartani a stresszhangjaimat, s már gyantára is alig futja.

– Bizony, Laci – kezdte az attrakciót egy mókus Beczásy fejében, ebben a harmonikus, de kiszáradófélben levő arborétumban, konkrétan a vén diófán, a kutyaól fölött. – Hallod azt a gömbölyű sündisznót? Ott motoszkál a száraz harasztton. Az az én fejem, könnyen felismered, mert van rajta egy jókora seb, kalapáccsal vágott rá a Kapitány.

A Gecse Lacit alakító mókus nem válaszolt, hogy látja-e vagy sem a sündisznófejet a fűben, hanem különféle szíjakkal egy szekeret erősített barátjára (a szereposztás szerint ennek a neve Woyzeck), miközben vidáman énekelt:

Ahol nincsen villanylámpa,
Gyűjtsd a burzsit fáklyalángra,
Ahol nincsen hús a babban,
Füstölt burzsuj főjön abban,
Úgy biz édes cimborám!

Dobpergés. Woyzeck szekerstül szaltózva ugrott át a diófa egy fon-
tebbi ágára, csak picit ingott meg a leszállásnál. Olyan gyorsan csinálta,
hogy bár egy nála háromszor nagyobb trágyásszekérrel fordult, egy por-
szem sem hullott le. A többi mókus éljenzett és hurrázott és tapsolt, én is
ezt tettem volna, ha nem fáj úgy a kérésem.

Zina és Magdi a kocsányos tölgyfán dobált egymásnak hihetetlen
ügyességgel tíz makkot, majd megjelent délcegen Bandy, közéjük ugrott,
és könnyed mozdulatokkal, széles mosollyal kifogta a levegőből mind a tíz
makkot. Néhány percig ő zsonglőrözött velük, Zina és Magdi pedig csat-
lakozott a trupp többi tagjához mellső tappancsaikkal dobolgatni a kocsá-
nyos kérégen. Bandy a szőlője után meghajolt, majd a makkokat Zinának
dobálta. Ameddig ment a duettjük, Magdi a következő dalt énekelt, mi-
közben a mókuszenekar dobolt a tiszafán:

Ahogy leszálltál a vonatról,
Az ajtóhoz rohantam,
De nem fértem oda.
Futottam hát az ablakhoz,
De te nem néztél vissza.
Igaz, hogy én se láttalak,
Mert köztünk volt egy másik vonat.

Bandy ekkor Magdival kezdte el a makkzsonglőrözést, ezalatt – dob-
pergés – Zina egy tripla szaltóval átugrott a kocsányos tölgyről a mellet-
te álló kocsánytalan tölgyre. Woyzeck átdobott neki egy diót, Zina kifog-
ta, ráállt, és rendkívül ügyesen forgatta a lábával. Kisvártatva Woyzeck át-
dobott neki még egy diót, egy kisebbet, ezt Zina, miközben nem állt meg
a fűszozással, a karján görgette végig, előbb a mellkasán, utána a hátán,
majd hirtelen megállt, a két diót magához ölelve ringatta kicsit, majd a na-
gyobbikat átdobta egy nyírfára, a kisebbiket egy nyírfára, pukedlizett, és
visszavonult.

Szegény kis diók, gondoltam, egyik a nyárfán, másik a nyírfán. Ebbe kicsit belereccsentem, de épp jókor jelent meg a platánon Beczásynak Zsuzsika, a clown-mókus, hogy elterelje a figyelmét, s én se pazaroljam a gyantát.

– Mesdames et Messieurs, itt a Nagy Izé, a Villogás! a Csillogás! a Hercehurca! Engedjék meg, hogy csak most, csak önöknek kicsiny, ám világhírű csapatunk bemutassa a Nagy Befuccsolás Tusírt! Hessegessék el skrupulusaikat, így ni: hess! Tudom, hogy tűzbe mennek! Ha az a tűz egy lángoló puncsostálból származik! Huss! Egyik kis világszámunk követi a másikat, zsokek, zsonglőrök, dzsigit és domptőzők, kaucsuk, ikária, paszszázs és sárivári, és Egyszer Úgyis Vége Lesz! A Csodálatos Lények már köztünk vannak.

A bohóc-mókus itt kacsintott egyet, majd egyenesen Beczásyhoz fordult:

– Te gyerek ott az első sorban, ne vágj olyan elkámpicsorodott képet, még ha láttad is, hogy a messzi Dobrudzsában a szebbnél szebb lovakat levágták, mert már haszontalannak nyilvánították őket, hiszen a traktor sokkal többre képes. Francokat, a traktorjaik is folyton szétestek, aztán húzatták az igát s. k. az ártatlan elítéltekkel. Tudom, fiam, hogy még ha humán is vagy, majd’ megszakad a szíved, hogy azokat a pompás lovakat feldarabolták, és hatalmas üstökben éjjel-nappal rotyogtatták, s a végén a disznók moslékába keverték. Aztán a disznókat is levágták, feldarabolták és megették. És így tovább, ugye? – Ezen a ponton Zsuzsika tartott egy kis hatásszünetet, majd folytatta. – Na, nem kell megijedni, vicceltem, ez itt a Sociédad del Tiempo világhírű mókuscirkusz, maguk pedig a mélyen tisztelt publikum, okosak, mint a nap, és talán van egy icipici szívük is abban a szép, kulturált testükben. Te meg, fiam, itt az első sorban, ne itasd az egereket, ha mondom, nézd, senki se rí rajtad kívül, várják a következő számot, a lovasszámot, mindenki kedvencét, a dzsigitet, ami érkezik is, momento – momento – tádámm!

A mókuszzenekar halkán dobolt a fákön. Bandy piruettezve Zsuzsika-bohóc mellé ugrott a platán egyik alsó, erős ágára. Két másik mókus galoppírozva érkezett, Bandy meg Zsuzsika rajtuk egyensúlyozott, fordult meg a levegőben, egyszer, kétszer, háromszor. Mindeközben a mókuskórus a következő dalt énekelte:

Elviszem, szívem, Abbáziába,
Soha ne pihenjen pici táncos lába,
Vödörrel isszuk majd a jeges koktélt,
Örökké nyár lesz, sohase lesz tél.

Ha nincs tél, nekünk végünk, a drágalátos szuvalk akkor nem kétéven-
te méltóztatnak szaporodni, hanem folyamatosan, de mindegy, egy nyolc-
tagú mókuscsoport ikáriája következett, ami nem egy áriafele, hanem az a
cirkuszi zsáner, amikor a gravitáció legyőzése, valamint az elbűvölés céljá-
ból különféle rekvizitek segítségével magasba ugranak, ott pörögnek, fo-
rognak, lengedeznek, egymás nyakába ugorva felérnek majdnem a napig,
ezért is nevezték el Ikaroszlót a számat.

A platánról átugrattak a hamisciprusra, onnan a lucra, az ezüstre, a si-
mára, a duglászra, rám, innen a kislevelű hársra, aztán a magnólia érinté-
sével ki az arborétumunkból az út menti fenyőkre, azokra a szegény, öreg,
sima fenyőkre. Az ikária a kuglipályán ért véget. Ezt a kuglipályát mind-
eddig nem értettem, mert ugyan a humánok építették, de olyan alacsony-
ra, hogy még a gyerekeik se fértek be. Na de a mókuscirkusz! A Socié-
dad del Tiempo!

Dobpergés, majd a kuglipálya cserepein megjelent Erham doktor.

A szél szordínósan fák halálordítását hozza, égnek szegénykéim, még
az esőerdők is égnek Washington államban. Ez van, ha kiszáradunk, nincs
menekvés, égünk. A hülye szuvalk is velünk fognak égni, de addig is szív-
nak, petéznek, szívnak, petéznek, hadd jöjjön gyorsabban a vég. Na de
még itt vagyunk a dálnoki kis arborétumban, hol másutt lehetnénk, még
nem ért ide a tűz, csak a szárazság megy az idegeinkre, ez a vén, magányos,
vak humán is csak üldögél, és egyre jobban ki van száradva ő is. Nem hall
el a kuglipályáig, de fejben megvan neki, mit ad elő a díszes időtársaság.

Erham doktor ostorral a kezében Woyzecket ugráltatta tüzes kari-
kán, és a szegény pára ugrott, Erham doktor két tüzes karikát tartott fel,
Woyzeck ezeken is átugrott, ha kellett, gondolja Beczásy, akár burgonyát
is természetett a rizs helyén Dobrudzsában, és azt is olyan pompásan hajto-
ta végre, hogy kényszerlakhelyes létére munkaérendemrenddel tüntették ki.

A többi mókusartista időközben belefogott a gettótrükk előadásába, be-
ugráltak a kuglipályába, tízen egymáshoz nyomultak olyan erősen, hogy
csoda, hogy levegőt tudtak venni, egy másik mókus, a Kapitány pedig fel-
alá járkált, néha szaltózott egyet, majd legyintett szomorúan, és azt mondta:

– Sírhatnékom van, ha csak ránézek a fogason lógó kabátomra – majd
tovább sétálgatott ráérvén, az összegyűrt mókuslabdából segélykérő ke-
zek nyúltak feléje, de ő csak lépkedett, szaltóztatott tovább.

– Már a malomkerékre se tudok ránézni, mert búskomor leszek – mon-
ta, és füttyentett, mire két artista, a földtől kissé megemelve, Woyzecket
hozta fekete kötéllel a szemén, letették a Kapitány elé, meghajoltak, feszí-
tett spiccel három lépést hátráltak, az orkeszter pedig rázendített a Hopp,
cica, eszem azt a csöpp kis szádban kezdő sláger melódiájára.

A két asszisztensmókus a bekötött szemű Woyzecket a kuglipálya falához állította, oda, ahol körbe volt kapirgálva egy mókus formája, és szíjak voltak a falba applikálva, amelyekkel Woyzecket gondosan rögzítették is a lábánál, két kezénél és nyakánál fogva. Mikor ezzel megvoltak, meghajoltak, feszített spiccel három lépést hátráltak, a Kapitány pedig töröket dobált Woyzecktől pár milliméternyire. Woyzeck bekötött szemmel nyilván csak annyit érzékelt, mint én általában, hangokat, feromonokat, kairomonokat. Reszketett, mint a nyárfalevél. A Kapitány egyre gyorsabban dobálta a töröket, a zenekar tolt a hoppcicát, egy-egy tör beleállt Woyzeckbe, az egyik a koponyájába. A zenekar gyorsan váltott, és belevágott a halhatatlan Karel Gott-számba, a Lady Karnevalba, az asszisztensmókusok pedig elképesztő gyorsasággal kioldották a szíjakat, és lábától fogva elhúzták a faltól a vérző Woyzecket, rádobták egy trambulín egyik végére, ők ráugrottak a másik végére, Woyzeck meg áttörve a kuglipályát sikerrel landolt az egyik öreg, sima fenyő ágán, ahonnan dobpergés közepette végrehajtotta a salto mortalét.

Taps, meghajlás, csókok dobálása, az egész trupp fáról fára ikáriázva visszatért a kis arborétumunkba, a platánon pedig a konferansziémókus bejelentette a Világ Legeslegnagyobb Illuzionistáját. Egy mókus jelent meg kosztüm, fellépőruha nélkül, semmi se volt rajta, csak a kezében egy pisztoly, körbepásztázott vele, majd széles mosoly kíséretében ráfogta Woyzeckre, és intett neki, hogy mars a többi mókus közé, akik időközben elhelyezkedtek sorban a platán egyik alsó ágán, és lassan, hernyó alakzatban elindultak lefelé, a talajra, a kiszáradt fűre.

Az illuzionista-mókus a platánról továbbra is rájuk irányította fegyverét, míg a menet araszolt a kapun kifelé. A mókusorkeszer is köztük menetelt, úgyhogy a messziről idehallatszó égő fák hangján kívül elég nagy volt a csend. Már éppen kezdtem volna azt hinni, hogy itt én is leteszem a lantot, amikor a kerítésrésen bedugta fejcskáját a bohóc-mókus:

– Van másik! Visszafelé pereg az élet! Voilà! Csak tessék, csak tessék! A világraszóló kis Sociédad del Tiempo folytatja káprázatos műsorát!

A mókusartisták hátraszaltókkal jöttek be egyenként a kapun, némelyik még piruettezett is a levegőben, mögöttük léptetett a zenekar a korábban már hallott Abbázia-dallamot játszva. Amikor mind bent voltak, ártértek a Föl-föl, ti rabjai a földnek kezdetű számra. Az artisták szabályos négyzet alakká fejlődtek fel a talajon, középen pedig három mókus helyezkedett el antipódban, azaz fejjel lefelé, lábbal fölfelé, egyik közülük, felismerjük, ugye, ki más volna, mint Woyzeck. A négyzet kerületéről szélsebesen dobálták feléjük a tobozokat, ők hárman pedig lábukkal ügyesen kifogták, és porgetni kezdték, mint valami trankákat. Két mókus egy idő

után hagyta a tobozokat a földre hullani, és kézállásban kivonult a négy-szögből, ment Szibériába vagy a Duna-csatornához. A Bandy nevű artista cigánykerekedett be középre, és elegáns mozdulatokkal sorra átvette a tobozokat a még mindig trankázó Woyzecktől, föl-földobálta őket, majd észrevétlenül átcserélte előbb diókra, majd makkokra.

A mókuszenekar a Willkommen, Bienvenu, Welcome dallamára váltott, tíz artista a szomorúfűzön ugrált, forgott, szaltómortálézott szinte észrevétlenül, Bandy Woyzeck felé dobálta a makkokat úgy, hogy minél magasabbra röpjöjenek, ő vissza. Beczásy halkán fölnevetett.

De jó, gondoltam, mert egyébként északról szelek, délről hangok, nyugatról falak, keletről tűz.

A négyszög alakzat pici, finom balett-táncos-léptekkel vonult arborétumunk déli részére, ott pedig felugráltak a hímginkgóra, a fiú páfrányfenyőre, és farkukkal könnyed, elegáns mozdulatokkal érintve pollendobozait, annyi ivarsejtet seprűztek magukra, amennyit csak bírtak, majd óvatosan, csigát megszégyenítő lassúsággal lekúsztak róla.

Beczásy apró lépteket hallott, saját első, még bizonytalan lépteit, anyja, Zsuzsika kacagását, érezte, ahogy a szél arcát simogatja, amint anyja éppen elkapja, mielőtt orra bukna. Hallotta Luxnak, a kutájuknak a csaholását, lefetyelését, védelmező ugatását.

A mókusok elindultak az anyaginkgó felé. Jól van, mókuskáim, hat ginkgófá még az atombombát is túlélte Hirosimában. Utolsónak maradt a hóhért alakító mókus, mondott, amit mondott, és eltűnt az éjszakában.

Szentjánosbogarak rajzanak, sok kicsi cirpelés. Hallgassátok csak: boldog kopuláció és zabálás hangjai. Persze nem mindegy, hogy eszel vagy téged esznek. Cirkusz ide vagy oda, megjöttek a szuvalk is, dehidratációs stressz ultrahangjaim, üregesedésem megannyi invitáció volt nekik. Hát jó, vegyétek és egyétek, ez az én testem. Veszik és eszik is, rágásuk számomra üvöltés:

– ÉDES VOLT AZ ÉLET!

Boldog és rettenetes képek

Ördögmaszkos gézengúzok

Mindig örülök, ha vízpartra néző szállodaszobát kapok. Ötéves koromban, 1938-ban a Hungária Szálloda franciaerkélyéről nézni a Dunát és a királyi várat a legsodásabb élményem volt.

Még kisebb voltam, amikor egyszer megáradt az a szerény folyócska, amelyről első világom, Berettyóújfalu, egykor nagyközség, ma kisváros a nevét kapta, és megadatott nekem tavasszal a Berettyó hatalmasra növekedését nézni.

A pesti embert a Dunával szerelem köti össze, boldog és rettenetes képek. A Duna elválaszt és összeköt, más ország, más nép, de a Duna ugyanaz, feljebb szaladás, lejjebb hömpölygős, népeken megy át, de mindegyikkel szemben szuverén.

Erőszakoskodhatnak vele, de túlmegy rajta, és megbüntet előbb-utóbb.

Utazzunk a régmúltban Pestig a kofahajón, a mohácsi kikötőben farsang idején ördögmaszkos gézengúzok ugrándoznak.

Gimnazista koromban mellettem repesztett a motorcsónakjával Dinyés Lajos, a leváltott miniszterelnök, ladikokban merengtek a horgászok.

Ment a szálloda konyhájába, és vitte az aznapi fogást a büszke kecsgehalász, aki nemrég még gyáros volt, de az államosításnak köszönhetően élhetett a hajnali pecázásból, ebéd után szundikált, azután vacsoráig brizsezett.

A magunkfajta parlagi realista ezen a szilárd talajon elvan valahogy, a másik két dimenzió, a víz és a levegőé számára romantika, lebben és áramlik tovább.

Ha tehetem, megyek a partra a víz szavát hallgatni, vibráló tükrén nyugtatom a szememet.

Éreztem a bizonytalanságot, mikor a repülőgép kettős veszélynek volt kitéve az óceán fölött, zuhanhatok, merülhetek, de a magamfajta alföldi, akinek egy keskeny folyó volt a víz, átballagott a hídon, és érezte, hogy a túlsó part már másik világ, az már Berettyószentmárton.

A föld a realizmus; repülni, tengerre szállni, kinyílni romantika.

A föld ritkán hasad meg a talpam alatt, megremeghet, és akkor minden összedől; megrázza magát, és a hátán a sörényébe kapaszkodó házak porba dőlnek, ezt látták a látók, a próféták.

Átöltözködés

Idén, 1991-ben először maradt az ország idegen katonák nélkül, aránylag elfogadva az európai demokráciák között.

Az emberek szeretnének már egy kicsit megnyugodni és megbékülni önmagukkal, hogy akár becsülhessék is magukat.

Gördülnek a nagy szavak, értik a magyarok a pátosz nyelvét.

Ha mértéket ismerünk, akkor kialakulhat a józan együttélés egymással és a többiekkel, de ha fölényeskedünk, megbánjuk.

Ha körülöttünk minden változik, lehetetlen, hogy mi magunk ne változzunk.

Izgatott évek után visszahúzódunk a magánember szerepébe, ideje van az introverciónak, és kezd működni a kiegyensúlyozó közöny.

Emelkedetten szólni nem a mi dolgunk többé, helyettünk ismét a papok mondanak magasztos dolgokat.

Nyomul vissza a háború előtti neobarokk, szellemi varázsa csekély, van azonban sok rossz mondata. Van bőven gorombáskodás, sértegetés, mindenki gyanakszik a másakra, és felebarátjának a legelvetemültebb szándékot tulajdonítja.

Az itt és most helyett már nincsen politikai túlvilág.

Az ember az, ami, és nem az, ami lehetne, ha más lenne a rendszer, ha egy másik párt csinálná a pártállamot, és ha a nagymamának kereke lenne.

Nagyjából az van, ami látszik, leginkább ez a nagy átöltözködés új szerepekbe, leginkább a retorikacsere látszik. A fordulat újfajta emlékeztetéssel jár, sok ember úgy érzi, hogy ellopták a múltját, vagy hogy mindannak, amit megtanult, a nagy része butaság.

Megszabadulás, hogy nem kellett – bárhova megyek – magammal cipelnem a rendszert, a népet, az atyafiságot, a baráti kört, a közösséget, a szülővárost, a múltat, a többiekkel valami nagy állam-egésszel összesütve-főzve.

Megkönnyebbülés, mint amikor forró nyári délután ledobhatjuk magunkról a ruhát, és be a tóba, hogy nagy tempókkal kinyújtózhassunk, vagy mint amikor zsúfolt és nagyszerű hétvége után elmennek mind a barátok, a hozzánk tartozók, a beugrók, a legkedvesebbek is, és visszaveszi jogait a csend.

Mielőtt jöttek volna, nem volt kihez szólnod, és az egész házban csak akkor hangzott fel emberi szó, ha a postás vagy a szerelő becsöngetett.

Remek esőszag jön be, egy friss fuvallat hirtelen belengett az ablakon.

Délután megbeszéltem a hegymagasiakat a hajdani életről a faluban, a kultúrház kertjében kérdeztem a mai öregeket a régi öregekről, hosszabbodjon a falu emlékezete.

A temetőben nincs háborúság, a holtak emléke körül az élők kiengesztelődhetnek, mindenki őriz róluk egy képet. Anyám is itt sétált, köszöntek neki, jól érezte magát.

Elhagyott vasútállomások

Akit láttam, az enyém, ahogy én is azoké vagyok, akik engem láttak. Megszólított egy csúnya, kis ember, morcosan jött-ment, lesúnyt fejfel, és évek múltán megkérdezett, hogy tudnék-e neki valami feleséget.

Az utóbbi időben másoknak is föltette ezt a kérdést, nagyon szeretett volna megházasodni, de még a közelébe sem került ennek a lehetőségnek, és senki sem tudott segíteni rajta.

Borotvapengét darabokra tört, és lenyelte. Nem tudták megmenteni.

Egy koros férfi ül a kocsma előtt, és vár valakit.

Még a gyerekkori utazásaimból emlékszem arra a részvétre, amelyet a vagonablakban állva olyan vasútállomások iránt tudtam érezni, amelyekből a vonat velem együtt kigördült, és azok, szegények, ott maradtak üresen.

Nővéremmel, unokatestvéreimmel és a nevelőnővel mindennap kimentünk a vasútállomásra nézni, hogy ki jött a budapesti gyorssal, és ha ez a számbavétel megtörtént, a továbbpöfögő vonat már az érdektelen, nélkülünk való úrbe zakatolt tovább.

Ha nem vagyok ott, akár fel is akaszthatnak

A város kezd magához térni, turisták felszívódnak a helybeliek között. Sistereg a kávéfőző, egyenletes moraj, a hosszú fehér kötény jól áll a fekete zakós pincérek, értőn mosolyognak, ismerik a vendéget.

Mit szólsz ehhez az egészhez? – kérdi egy filmművész.

Ez ilyen, a megváltoztatásán fáradozzanak mások.

Én most már inkább a múlt ciszternáiban horgászom.

Betérek egy régi cukrászdába, ez a krémes, vaníliásan, nagyközségi gyerekkorom óta egyike a gyönyörrekordereknek, eredeti biedermeier cse-

csebecsék környezetében fogyasztom el, ahogy ezt fél évszázaddal ezelőtt is cselekedtem.

Ezt a régi cukrászdát éppen csak rendbe tették, kifestették, de az ódivatú mozaikpadlónak megkegyelmeztek, és az idősebb vendégekört megtartották. Más vendéglátóhelyekhez képest olcsóbban adják régimódi, tisztes süteményeiket.

A belépő vendégek se jobbra, se balra nem néznek, a szemük egyenesen odatapad a hűtött üvegszekrényre, zugevők egy jóra való mellékutcában, kihívóan két, olykor (elvetemülve) három szelet süteményt rendelnek, és a habos-mázos vad színű vulkánnak (talán a málnasziruppal igazolva a metaforát) derekasan nekilátnak.

A hivatalukból zakó nélkül, lengeteg nyakkendővel kifutottak, a szemüveg zsinóron lóg.

Derékig érő szőke hajtömeggel jönnek a nádszál kisasszonyok is, az egyik magas, a másik lapos sarkon; mindenféle arc és alak, nem homogén arcsorozat, szépek és különösek ezek a fehér galléros ügyintéző hölgyek.

Ők is ezekből az ólipótvárosi bankokból jöttek, a tizenkilencedik század végi, friss-kapitalista eklektika kirobbanó bőségének tanházaiból, de a szakértelem a pénzügyekben nincs ellentétben a tortarendelés során mutatott hozzáértéssel.

Az asztaloknál egyensúlyban van a külső és a belső nyomás, bent fűtenek, és fut a vér, de ha dőlnek be az ajtón a szép és ronda pofák, akkor az érzékek az externális ostromból is kapnak egy jó kóstolót.

Le a kalappal az állandóság tiszteletének a bátorsága előtt, van, amikor nem a változtatáshoz kell nagyobb kurázszi, hanem a megőrzéshez; ihlet kérdése, hogy mikor melyik van napirenden.

Gyakran nevetgélő, mérsékelt gyönyörű, de a tortákhoz illően duci kisasszonyok sattyognak papucsban a régi cukrászda pultja mögött.

Vicceket hallgatva a lábujjuk körmével vakargatják a másik lábikrájukat.

Mosolyt kérünk!

Kihívás? Pezsgés? Összekötni a végpontokat, az Európai Parlament brüsszeli székházát és a faluszéli legelőt.

A magas épület legfelsőbb szintjén van a klub, abban ad a parlament elnöke ebédet a vendégeknek, ilyen toronytetőkön a látogatók pohárral a kézben beszélgetnek, mielőtt elfoglalnák a helyüket a számozott asztaloknál.

Méltányoltam a kiállítást a kasseli halál-múzeumban, fényképek néznek rám, arcok két nappal a halál előtt, és két nappal utána.

Amíg még élnek: a szemekben riadalom és remény, utána: jön a nyugalom, az arcok lesimulnak, a csukott szem besüpped, az ajak elvékonyodott, az arcra rátapadt a hús.

Felirat a halál-múzeum kapuja fölött: Game over.

Christine Bergmann német miniszterasszony szerint tíz gyerek közül nyolcat pofoznak a szülők.

A gyerekek átveszik a városházát, és a gyerekjogra hivatkozva játszóházat nyitnak meg, egy kislány azt mondja, hogy az emberi jog a gyerekjoggal kezdődik.

Amíg az álláspontok sokasága megnyilatkozhat, amíg senkit sem péceznek ki, hogy közellenszenv tárgya legyen, amíg nincs a hatalom közepében szervezett, mozgalmi gyűlölködés, addig én nem sokat politizálok.

Az én álláspontom egy a többi között, majd szavazok, végzem a dolgomat, és a könyveimből sok minden kiolvasható.

Minden jót kívánok annak is, aki engem titkon agyonütni szeretne, mert fölteszem, hogy nem minden pillanatban szeretne agyonütni, és talán van, akihez barátságos.

Azzal az agyoncsapással meg még vár egy kicsit, a heves bosszankodás is megeléghető.

Keep smiling! Rendezze, kérem, az arcvonásait.

A polgári civilizáció olyan védendő érték, mint az erdők, pótolhatatlan, mondta hallgatóinak Kalligaro a bécsi városházán, *Urbanizmus versus etatizmus* című előadásában. Két világnézetről van szó, az egyiknek a város az alapja, a másiknak az állam.

Ahhoz a városhoz vagy faluhoz tartozom, amelyben jobbára tartózkodom, minél régebben, annál inkább. Az ideiglenesség nem gyengíti ittlétem élményét, minél inkább lakom, használom, érzékelem a testi környezetemet, annál több közöm van hozzá.

Ha vannak benne megszokott útvonalaim, akkor némiképpen összenőttem velük, jellemeznek, körülvesznek engem, testi-lelki valóságomnak a burkolatát alkotják.

Nem lehetne ép ésszel kétségbe vonni, hogy ott vagyok, ahol vagyok.

Föl selyemútra!

De most történetesen a velencei Palazzo Ducale csarnokában vagyok, ahol az omani szultán tengerészei fehér egyenruhában, jó angolsággal beszélgetnek a vendégekkel.

Jutka mellett egy contessa, mellettem egy indiai író.

Gumit rágszáló kínaiak, fehér bőrszíjas, kék ruhás olasz rendőrök, tolmácsok, közönség.

Mindenütt márványpadló, öt hónapos expedíció indul holnap a se-lyemúton, bonviaggio, immaginazione, rengeteg beszéd a mikrofonba.

Szemben ülök több száz emberrel különböző országokból, néznek, én is nézem őket.

Holnap már Berlinben kell lennem, az elnök terminusai sűrűn követik egymást, Rose, a bölcs titkárnő, könyörületesen beiktatott újabb arcokat.

Ne legyek berlini bútordarab se, akire számítani lehet a díszelőadá-sokon és a díszvacsorákon.

Nemsokára leülök egy teremben, van előttem víz és mikrofon, ráke-zdek aznap esti magánbeszédemre.

Ne buzogtassam a közéleti odaadásomat, ne akarjak mindenáron jót tenni, ne legyek itt is, ott is kezdeményező, fogjam vissza magam, lassul-jak le!

Behavazott dombok, erdők, kezdek elfáradni a városoktól. Mind akar valami rendkívülit, mind szépségkirálynő akar lenni.

A pénzesek meg akarják vásárolni a hivatásos szórakoztatókat, a ké-nyes intellektueleket, és bevetik az öblösebb lokálpatriótákat meg a múlt édességeit.

Orrom előtt egy osztrák prospektus 1868-ból: „Rendkívül szórakozta-tó társasjáték az egész családnak hosszú, téli estékre.”

A hosszú vonatúton sokat aludtam, ápolt tájak között robogtunk alag-utakon át.

Nagyhercegi kastélyszálló, szobám ablaka az állomás előtti térre nyílik, elég üres, néhány taxi várakozik.

Kalligaronak itt minden tetszik? Ilyen gyengeelméjű? – kérdezné a csí-pős nyelvű olvasó.

Van, amikor a változtatáshoz kell nagyobb kurázi, és van, amikor a megőrzéshez, ihlet kérdése, hogy mikor melyik van napirenden.

A város kulturális étlapján pompás nevek, mindent bedobnak, euró-pai hiúság vására, a beszélő, az intendáns egy évre van szerződttetve, közös hiúságukat ápolják, győzelemkor eget verő örömrivalgás kerget messzire.

Élőkép

Tizenegy éves koromban, 1944. május tizenötödikén megtapasztal-tam, hogy apám nem az enyém, hanem a Gestapóé. Csendőrök és német tisztek között ment ki a kertkapun.

Az emeleti teraszról néztem apám kissé meghajlott hátát, még sohasem láttam szuronyok kíséretében. Néhány órával később a Gestapo az én pa-nasztvő anyámat is apám mellé zárta.

„Frau Konrád, akar a férjével találkozni? Igen? Akkor szálljon be!” – szólt ki németül egy nyomozótiszt a fekete Mercedesből, amely néhány lépéssel anyám előtt a járda széléhez állt.

A környéken már itt-ott gettóba zárták, és túlsúfolt marhavagonokban külföldre szállították a zsidókat, ezt már tudtuk. Se apa, se anya, már csak mi, gyerekek, így is lehetett élni, de tanácsosnak látszott a faluból elmenni Budapestre.

Tudtam, hova rejtette apám a pénzét, mind odaadtam egy kellőképpen, de nem túlságosan jobboldali ügyvéd közvetítésével a főszolgabírónak, a csendőrpáncsnoknak és a kisváros más vezetőinek.

Egy ház árából megszereztem a kivételes utazási engedélyt szülő nélkül maradt négyünknek, a nővéremnek, két unokafivéremnek és magamnak. Zsidók akkor már nem utazhattak el a lakóhelyükről.

Megengedték, hogy elutazhassunk a budapesti rokonainkhoz. A hatóságok nagylelkű döntését az iskolaigazgatónak kellett megköszönnöm. Bólintottam, amikor kedvesen biztatott, hogy legyek továbbra is jó magyar gyerekek.

Egy nappal elutazásunk után a helyi vasútállomáson zsidó nőket, gyerekeket és öregeket bepréseltek a vagonokba, és látták őket a munkaszolgálatosként távolabb álló férjek, apák és fiúk, de a csendőrök nem engedték, hogy közel menjenek és elbúcsúzzanak az övéiktől, ez rendetlenség lett volna. Utoljára látták egymást.

Elbúcsúztam halk szavú unokahúgomtól, Verától. Két hét múlva én a Duna-parton sétáltam, a tizenegy éves Verát addigra már gázzal megfojtották. Nem tudtam, hogy a falu kétszáz zsidó gyerekéből már csak mi élünk négyen, akik a falut elhagytuk, meg két ikerfiú, akiket a szelekciót végző dr. Mengele visszatartott, hogy herekísérleteket folytathasson rajtuk, a többiek elhamvadtak.

Akik a gyerekeket a halálba küldték, átlagemberek voltak, nem nyíltartott elmebeteg. Nem voltak gyilkolásra predesztinálva. A tömeggyilkosok azelőtt talán kedves emberek voltak, és valószínűleg lelkes hazafiak a maguk közösségében. Fel voltak mentve bizonyos fajta más emberekkel szemben mindenféle erkölcsi gátlás alól.

Ennek a nőnek az arca, mint a nap

Van boldogság, amelyet a pusztaság létezése okoz. Ahhoz, hogy meglegyek, nem kell semminek sem másképpen lennie. Az eszemmel ítélem magamat a hiányra, a vágy és a valóság közötti távolság szenvedő átélésére.

A boldogság ajánlatával is úgy vagyok, mint az agyammal, csak egy szerény részét működtetem. Vigyázok, mert gyanítom, hogy van a közelben egy szempár, amely leleplez, mindig leleplez.

Gyerekkoromban elhatároztam, hogy repülőgépgyárat építek a falu szélén, a korcsolyapályán, jobban mondva a libaúsztató tavacskán is túl.

Azután a regény mellett döntöttem, és bírtam dolgozni a megélhetésért is. Ki akartam húzódni az állambura alól, el akartam osonni a házamból, és vándorolni a városomból, de utóbb azt tapasztaltam, hogy még mindig benne araszolok, és hogy nem is vágyom innen el.

Évtizedek múltak el tevékeny és fegyelmezett rezignációban.

Tudomásul vettem, hogy egész felnőttkoromban súlyokkal megrakodva fogok táncolni.

De ha már többen mondják azt, amit én is, akkor maradhatok az alagsori irodámban.

A fordulat, 1989 előtt az élet itt szép lassú volt, most meg milyen sietős. Légi utakon jövök-megyek, hol itt olvasok fel, hol amott, ha egy darabig még kelendő vagyok a piacon.

Nem kell sietni, ami magától jön, az is elég.

A nevem használható arra, hogy akik maguknak akarnak valamit, énvelem igazolják magukat; megfelelek ajánlólevelek aláírására.

Napfényes délután járom a rétet, tisztás, patakpart, hagyd leüledni, de hagyd futni is a csikót és körözni a sólymot.

Minden újság óság, vigye el a kórság!

Az öreg, lám, ismét a szilvóriumos üveghez nyúl. A vacsorát megette, a napnak vége, már híreket sem akar hallani.

Van egy nő, akinek a szobájában otthonra lelt, heverőjén ottfelejt a halál.

Szép időben az öreg kiül a verandára, és nézegeti a kertet. A lámpa mellett van egy jól kézben tartható könyv, a szekrényben ott várakoznak a vasalt ingei, mint szűz menyasszonyok, akiket csak ki kell gombolni.

Ennek a nőnek a jószágos arca, mint a nap, hajlik K. építőköckái és játékokat katonái fölé.

Maga elé teszi K.-t a zongorán, és eljátssza, aztán csak nézi azt az embert az ablak jégvirágai között és a bekormozott havon.

Hatalom és alkotás vitája

Az 1989-es fordulat előtt gyámhatósági tisztviselő voltam, aztán városkutató és mellékállásban orosz és francia könyvek szerkesztője, majd amikor a belügyminisztérium kívánságára elbocsátottak, segédápoló lettem, ültem a padon az elmebetegek között, majd egy parasztház kertjében egy sírkőasztalnál.

Fiatalabb koromban megkísértett a lehetőség, hogy a magam szerény tudását áthelyezzem egyik mezőből a másikba, a szavakból a tettekbe, a művészetből a politikába és a beszédek valóra váltásába.

A pályakorrekciónak is eljött az ideje, 1989 után kiléptem a vesztes szerepéből, több helyen megválasztott elnök lettem, szolgáltam az írók világ-szövetségét és a művészetek intézményeit. Ebből is elég lett, és a közéleti személyiséget betettem a szekrénybe, sok egyéb limlom mellé.

Odakünn alattomos moraj és kaparászás az ajtómon.

Nem valószínű, hogy bárki is átlőné a lépcsőházra nyíló ajtót.

A kis kopasz, mokány maffiózónak, akit egy budai bárban ismertem meg, acélbetonnal bélelt előszobaajtaja van.

Párizsban a Spontini utcában azt gondoltam, hogy az alagsori szobámban a fejem jól meg van világítva, és a sötét, gyepes udvarból meg lehetne célozni.

Ehelyett az ablakon át Jutka ereszkedett alá a kamrámba.

A csobánkai bérelt, földszintes parasztházban is el lehetett volna találni kívülről a koponyámat.

Ki akarna fejbe löni? Koros férfi kényszerképze. De aki még bír csúfolódni magán, az még él.

Az állami és az alkotó értelem játszmájának vagyunk szereplői, közege, anyaga, nézői, drukkeri, és a küzdelem egyikünkben sem dőlt el erre vagy arra véglegesen.

A hatalom és az alkotás vitája nem tud nem lenni.

Még a többpártrendszerű politikai szerkezetben is föltűnik, hiszen a fennálló szellemi meghaladása lényegénél fogva kisebbségi tett.

Elkerülhetetlen viszont az egypártrendszerű államokban, ahol a hatalom, amely önmagát nagy többségnek nyilvánítja, mint a padlószőnyeg, amely faltól falig ér, nem tartja kötelességének, hogy bármekkora helyet biztosítson a vele szemben álló kisebbségi gondolkodásnak.

Kelet-Európában ez a legvalószínűbb beszédtema.

Nem szükségszerű, hogy a szellemi és a hatalmi elit játszmája erőszakos és gyűlölködő legyen: a felek politikai műveltségének arányában lehetne civilizált és sportszerű is.

A hatalom a kegyek és a büntetések, a szellemi elit a szavak és a jelképek közegében érzi otthonosabban magát.

A simogatás mestere

Time café, gyönyörű nyárvége. A járdán terhes fiatal nő cipeli a bevásárlószatyráját. Sajnos, ez a hely se zenementes, ha elnémulna a zenegép, a fiatal személyzetnek légzési nehézségei támadnának.

Odajön Kalligaróhoz egy hajléktalan, és azt mondja: „Magának van a legnagyobb igazsága.” A pincér zaklató koldusnak véli, és el akarja kergetni, Kalligaro szerényen megfizeti az elismerést.

Ma ő a második megszólító, aki ilyesmit mond. Egy úr a három bölcsészlánya nevében is köszöni amiket írt, és megkérdezi, hogy mi az ihlet titka. Kalligaro szabadkozik, fogalma sincs róla, jön vagy nem jön. Figyelem, semmi más. Az ismeretlen úr megsértődik, hogy nem akarja elárulni.

Tetszetős ifjú hölgy a volán mellől mosolyogva utat enged Kalligarónak, ha át akar kelni az úttesten, Pesten barátságosabbak, mint Budán.

A szemközti ház homlokzatát majolika mozaik díszíti.

Fiatal nő ül a bárszéken, és diós laskát eszik, a pincér odahajol hozzá, a lány megsimogatja az arcát, a pincér belecsókol a barnára sült szőke-ség tenyerébe.

Ez a lány a simogatás mestere, jobb kezével szaporán villáztatja a laskát, bal kezével a pincér tarkóját bözsörkézi, ott simogatja, ahol éri, a fiú inge alá nyúl, a hátát vakargatja, ott morzsolgatja a nadrágon át, ahol a legérzékenyebb, lehúzza a fiú fejét, és a nyakába csókol, de közben nem feledkezik meg a szorgos és folyamatos laskázásról.

Bedugja a fejét a fiú hóna alá, de a munkálkodását sem szünetelteti, plasztik dobozt vesz elő hazulról hozott kosarából, gyümölcskompótot kanalaz, és buzgón eteti a fiút.

Terített asztalok, szalvétagútlák, fiatal kopaszodó üzletemberek jó minőségű műfogakkal és éles arcú, szemüveges, hosszú lófarkas, izmos lábikrájú ügyintézőnők tódulnak be, gyors és tárgyilagos beszéd tölti be a helyiséget.

A politika meghízott, le kell fogyasztani

Érlelődik a felismerés, hogy őszintébb és célravezetőbb, ha az értelmiség a saját játszmáját játssza, és ha megtanulja viselni a maga különös szellemi hatalmának a felelősségét.

Tőlünk is függ, hogy mennyire releváns kérdéseken vitatkoznak a felek. Ha a kérdések zavarosak, a válaszok is zavarosak lesznek.

A játszmában legalább az egyik félnek pontosan kell fogalmaznia.

Megeshetik, hogy egy nemzeti értelmiség egész spektruma tévesen kalkulál, és irreális föltételezésekre építi stratégiáját, ennek büntetése, hogy a játék eldurvul.

Egy hatalmi elit tömeges felváltása egy árnyékhatalmi elittel: pazarlás.

Termékenyebb, ha a köztisztviselők zöme ott marad, ahol eddig is volt, a szelekció pedig folyamatos, szakmai és személyes, de a legfontosabb, hogy a hozzáértő kiválóság legyen a válogatás vezérlő kritériuma.

Reguláris seregek frontális csatái kerülendők. Hasonlítson az egész inkább valami olyasmire, mint a nemek háborúja, amit nem lehet sem fölfüggeszteni, sem központilag irányítani.

Az államhatalmat becsmérelni egyrészt udvariatlanság, másrészt elvadtja azokat a derék embereket, akik az államhatalom fogalmán önmagukat értik.

Csak azt izgatja olyan nagyon, hogy ki az igazgató, aki maga is arra pályázva az igazgatói kinevezést tartja a legfőbb jónak.

A politikai elit túlterjeszkedett illetékességi körén, beleártja magát olyasmibe is, ami nem a dolga, és hanyagolja azokat a teendőket, amelyek valóban rá tartoznak.

A hallgatózás, leskelődés, akadékoskodás jellemhiba, de világtörténelmileg üdvös jellemhibának tartják, ha vallási, szocialista vagy nacionalista állam gyakorolja őket.

A tartós felülmaradók szükség, alkalom és divat szerint csereberélik a szöveget.

Élők és halottak társalkodása

Idős korukban az emberek beszélgetnek az eltávozottakkal, mert körülöttük már szinte mindenki elment, és ha csak távolra költözött is, mi különbség van aközött, aki meghalt, vagy aki bár még él, de sosem jön?

Idős elmében az emlék jelenné, szinte valósággá alakul át.

Anyám kedves nővére, Gizella, szerinte nemrég itt járt, noha Auschwitzban halt meg hetven évvel ezelőtt, de ha ezt mondtam majdnem százéves anyámnak, nem akarta tudomásul venni, ő inkább úgy emlékezett, hogy a nővére itt járt.

Együtt töltött, háború végi hetekről-napokról kérdezgettem nálam idősebb asszonyokat, nem emlékeztek jóformán semmire sem.

Nagy darabokban omlik a múlt a nemlétbe.

Vannak korok, amelyekben az emberek olyan sikeresen szoknak le az emlékezésről, hogy a tájat fokozatosan belepji a felejtés hava.

Ha elveszítem a múltamat, akkor elveszítem önmagamamat.

Akkor nem látom, hogy mi köt az élethez.

Lám, az iskolai tablón én voltam a hátsó sorban a negyedik!

Az emlékek százlábú bogarak lábai, velük a világba kapaszkodom.

Az agynak kell az emlékezés, úgy, ahogy a járás kell a lábnak, nélküle elsorvad.

A személyes történet aktív munkaeszköz, példatár, eleven metafora, amely, mint egy állat, mutatja az izmait.

Az ember megkölti a múltját, mesék vagyunk valamennyien.

Kiszínezzük a vigasztalan, kopár tájat.

Állhatunk kimagasló elődök vállára, testközelben az elődök nagysága átáramlik ránk.

Talán a nyolcvanas években barátaimmal a kertben egy kőasztalnál borozunk, meggyfa, diófa, orgona és japánbirs vesz körül, a gyepen ritkásan elszórt tavalyi leveleket söpör a szél, két távoli ág között ruhaszárító drót mozdul fa csíptetőkkkel, álmosan lengenek akasztott ingeim.

A szobában a fejem fölött hallgatózik a lehallgatókészülék, körülöttem a kíváncsi állam, bosszantások, korlátozások, pletykák, fegyelem évada. Nem hagytam magamat kibosszantani innen.

Elillanni jött kedvem nemegyszer, és olyan észrevétlen távozni, ahogy egy vízcsepp leválik a jégcsapról, de még mindig és már megint itt vagyok, születésemmel idecseppentem, ahol éppen vagyok.

Mindazokat a helyeket hódolattal illetem, ahol lennem adatott, ahol éppen senki sem vágyott engem családotul agyonütni.

Ki érti, hogy idetették, aztán hirtelen kiejtik innen?

Az emlékezés emberi, mondhatnánk maga a humánus.

A természet közömbös a történettel szemben. A tömegsír helyén a fű nem kevésbé zöld, mint máshol.

A természet nem gyászol és nem is tanúskodik.

Zsidósan istenhívő pogány

Miért akarom, hogy éljen, aki már nem él? Vajon az alázat nem éppen a felejtés együgyűségét írja elő?

Az emlékezés az embertől olyan vakmerőség, mint a tűzgyújtás.

Miért legyek én jobb, mint a világ? – kérdezi az egyszeri ember. Mert az neked is jobb, mondanám én, de ő ezt nem hiszi el nekem. Azt mondja, ellenkezőleg, az okos ember terepszínű.

A régi rendben írhattam volna nyilvános és engedélyezett közlésre is, de csak utalásosan, pontatlan általánosságokkal, patetikus metaforákkal, jópofa célzásokkal, egyszóval megbízhatóan mellébeszélve.

Kérdezhetnénk, hogy vajon a szellemi kiválóságnak éppen az erkölcsi autonómia lenne a mértéke?

Hiszen az boldogul, akinek a belső törvényei legfőljebb kevéssel térnek el a környezet viselkedési szabályaitól.

Az autonóm ember olyan benyomást kelt, mint egy angol gépkocsivezető, aki otthoni szokás szerint a kontinensen is balra hajt, és jobbra előz.

Most végre abbahagyhatnám a mosolygást és a lélegzést, most lemerülhetnék a víz alá, most kisompolyoghatnék innen és minden keveredésből.

Van, aki naponta sokszor igényeli, hogy más emberekkel szót váltson, vagy hogy egymáshoz nyúljanak, van, aki ritkábban; kiben mekkora emberéhség lakik.

Most, ha lehet, ne történjen semmi, rendeződjön el, ami belém hatolt. A most a személy és a pillanat igazsága, amelyet az emlék már csak eltörzítani képes.

A csecsemő, amikor szopik vagy heverész, a klasszikus most állapotában van, hacsak azok a fránya szelek nem bántják túlzottan a pocakot.

Lehet, hogy miként az anyám, aki életének századik évében halt meg, én is pogány vagyok, nem ateista, inkább zsidósan istenhívő pogány.

De úgy látszik, nem érem be azzal, hogy élek és megvagyok, pimaszul – föllálva a két hátsó lábamra –, én is azt mondom: vagyok, aki vagyok.

Amivel együtt jár, hogy ne tegyem másnak azt, amit magamnak nem kívánok, de azt se tegyem, amit magamnak ugyan kívánok, amíg nem tudom, hogy vajon ő is azt kívánja-e, mert hátha más az ízlése.

Nem hiszem, hogy apám vagyona vagy gyerekkori testélményeim döntének el a választásaimat. Legfőljebb az egész életem, a legutolsó pillanatig lehet az oka annak, amit a következő órában tenni és választani fogok.

Nem szeretném senki másra, semmi másra áthárítani a felelősséget.

Én tettem, amit tettem, a magam szakállára; önmagamtól és nem a többiektől vagyok olyan, amilyen.

Aki nyerni akar, veszíteni fog

Mindezt tudjuk, és mégis azt gondoljuk, hogy tombolja ki magát, raboljon, csaljon, lövöldözzön, kurválkodjon és sikoltozzon, adja össze magát bunkókkal, stricikkel, kriplikkel, repedt sarkúakkal, hamiskártyázzon, és igen, árulja el a cimboráit, bennünket, csörtessen át a rosszon, vagy éppen merüljön bele, legyen a füle tövéig gonosz.

Mi akkor is szeretjük, ha olyan, amilyen, nem számít, a miénk.

A szembejövőknek udvariasan köszönök, öregnek, gyerekeknek egyaránt, de egyikre sem szánok sok időt.

Aki nyerni akar, veszíteni fog, aki nem akar semmit, csak nyugodtan meglenni, az nyerni fog.

A regény nézőpontja a szerzőé, akkor is, ha sokalakos, akkor is, ha én-regény.

Figurái beszédhelyzetek: befesti az arcát, hogy bátrabban mondhasa a magáét.

76 Van-e, lehet-e valami összefüggés a regény és a város esztétikája között?

A városban és a regényben egyaránt van egy hajtóerő, amely a meghalás ellenében dolgozik, és a formanélkülinek saját formát ad.

Mi az, ami nem szép? Ezt kérdezte a romantikus tudat, amely elvetette az élet hierarchikus osztályozását. Minden lehet szép?

De ha minden szép, akkor a szónak nincsen saját értelme.

Mindenképpen valami gazdagság, a szemlélő elveszése a szemlélt tárgyban, változatvégtelenség, az artikuláció beláthatatlansága.

Az, ami számunkra lehetséges, ami ábrázolható, az mindig szűkebb, kötöttebb, mint a messzebbre törő lendület, mint a világnak az a darabja, amelyet a tekintet átfogni képes.

Bábel tornya minden bizonnyal szép, de ez a düledező falusi kocsmá is szép, és előtte a sár is szép, és igen, ez a rossz bicikli is szép.

Ez a lépcsőház is, amelyben föl-le jársz.

Ez a ronda?

Igen, ez a szép. Valamilyen.

De milyen?

Majd megírod.

Mámorító szórakozás

Az elmélkedő napló a legkevésbé kötött műfaj, noha van formája. Kockázatos műfaj, nem tudod előre, hova lyukadsz ki. Az ember fogja magát, és bármiféle szabott keret és útvonal nélkül belemerül a gondolkozásba.

A folyamat maga számít, a szöveg írja magát. Egy hőse van, a szerző maga, a megérteni akaró, tanácstalan ember, aki bejár és körültapogat egy benyomást, egy eszmét bármiről.

Ajánlatos sűrűnek lenni.

A műfajnak nincs szakszókészlethez kötött fegyelme, az egész szótár használható. Az író nyugodtan meríthet a köznap beszédből, akárcsak a költészetből, a sajátjából.

Szabad a szerzőnek mondatról mondatra új aspektusokat megvilágítani, nem szükséges kifejtően-értekezően végighaladnia a gondolati pályán, az írásmű nem a szűkebb szakmának szól, hanem a szemlélődni vágyó olvasónak.

Az író beleszeret egy témába, rácsukódik, tanulmányozza, körüljárja, visszatérően gondolkodik róla, és ezt olyan szellemi mozdulatokkal teszi, hogy tekintetével az olvasó a megértés kanyargós ösvényén szívesen követi, mint a korcsolyázást vagy a műrepülést.

Csak mert volt

Az Alkotás utcában az Alkotás kávézóban írtam első regényemnek számos oldalát. Tetthelyként még számos vendéglátó intézmény lenne felsorolható.

Mindegy, hogy kisvárost vagy nagyvárost mondunk, minden város egyszerre kicsi és nagy. Még a házamat sem tudom belakni, az irodámnak is csak az egyik sarkában gubbaszkodom. Nagyon keveset használtam az adottságaimból, keveset olvastam el a könyveimből, az öltönyeimet sem viseltem el, a szeretőimnek sem foglaltam el a szabad idejét.

Akárhogy szidjuk is városaink jelenkorát, utódaink száz év múlva mindezt értékelni fogják, csak azért, mert volt, és mert valami megmaradt belőle.

A város díszje a járókelő, ha egyáltalán jár.

Lásd az iker-babakocsis mamákat a sétálóutcában, a korzózást és a randvút a bronz lófarok alatt.

És lásd a házat, ahol most rádió és tévé van, és ahol a német és az orosz titkosszolgálat állomásozott, majd már csak a magyar.

A város élvezetét az idő hozza, a véletlen, némi rendetlenség és anarchia, olyasmi, amin lehet bosszankodni; minden jelenkor ilyesmitől áll.

Mind halálraítéltek vagyunk, de most még tart a szabadság, a türelmi idő, a tanulmányút. Az ismeretlen határidőt folyton kitolom.

Annyival szeretetre méltóbb a semminél a valami vagy valaki. Tükörbe nézek, felülről esik a fény a hajamra, sok fehér szál csillog. Ha a lépcsőn fölmegek, zihálnom kell.

Némi életfokozással szököm a megszűnés elől. Megint vége van a hétnek, innen lassacskán menni kell. De legalább történjen valami, ha lehetséges, még ma este.

Nincsen, csak a körforgás, a szinte semmi, nyugodt idő, tagolatlan szendergés ébrenlét és álom között.

Van, aki előtt nincsen szégyenem, te vagy a legközelebbi idegen. Akartam veled több gyereket, és ha kapálóztam is ellene, akartam a családom által helyhez kötve lenni.

Reggelente beveszem magamat a városba. Itt-ott kis időre letelepszem, egész dolgozószobám elfér a zakózsebemben.

Futó béke az éjszakában

Ebben a falucskában nincs más bajom, csak az, hogy múltóféltben van a nyár, és hajnalban hűvösség lopódzik be az ablakon.

Ebben a négy szemközti viszonyban az ismeretlen olvasóval cinikus tébolygásokat is megengedek magamnak.

Tárgyammá teszem, kiírom és eltávolítom magamból a bennem leülepedett ostobaság és rosszindulat egy részét.

Biográfiám eseményes részét, a leghosszabbat befejeztem, körüljárók egy kezem ügyébe került, sorsomtól kapott történetet.

A csoportfényképből egy-egy arcot kiemelek, népes kíséret jön a nyomában.

Ha városi kötelezettségeimből kiszabadulva a falusi szobámba belépek, akörül jár az eszem, amit tegnap abbahagytam. Így aztán megvagyok a bőrömben tűrhetően.

Nem gondolom erkölcsösebbnek a szenvedő, mint a derűs magaviseletet. Tőlem, a filozófiámtól is függ, hogy a veszteségeim és a korlátozásaim miatt mennyire sínylődöm. Mindenkinek, aki a szenvedéseivel akar mások fölé kerülni, a nem-szenvedés fegyvelmezett jogagyakorlatait ajánlám, hogy civilizált emberhez illően viselkedhessen.

Igyekszem nem félni másoktól, és megtanultam kételkedni abban, amit körülöttem mondani szoktak, védekezem.

Ha semmi különösebbet nem akarok, nem kell igyekeznem, legföljebb rosszakat mondanak rólam.

Megszokhattam már, hogy a legújabb típusú helyi hülye minden időben megjelenik, és lényeges ügyekben felülre kerül.

Az ember vagy a hozzátartozóira panaszodik, vagy arra, hogy nincs ideje, hogy a lények sokasága, akikkel össze van láncolva, önző, irigy, tompa, a diákjai komiszak és nem akarnak tanulni, a kormányzottak telhetetlenek, a nép cserbenhagyja, a szomszéd pedig fegyveresen behatol.

Az ember panaszkozhat a családján, az államán vagy az emberiségen belül erre-arra, bárkire.

Ha úgy érzi, hogy másvalaki a baja, akkor alighanem ővele van baj.

Szerencsés átkozódási forma, ha egy aranykorra hivatkozik, amelyhez képest szüntelen hanyatlás észlelhető. Az is megjárja, ha egy eljövendő aranykort fest, amelyben a vadak szelídek lesznek, a ragadozók pedig növényevők.

A panaszkodó abban reménykedik, hogy a dolgok nem úgy lesznek, ahogy vannak, amely célhoz viszont meg kell a többieket változtatni, mert a többi emberben van a baj oka.

Másrészt tudjuk, hogy szülők, avagy gyermekünk szélhámos, zsarnok, részeges, fajtalan, hogy hat lábujja van és csak egy szeme, és abban is a gonoszság ég. Nem számít, így is, úgy is, akkor is szeretjük, a miénk.

Várni fognak, várni fogok

Rongyos fenyők alján, illatos szamócásban mentem egy lány után. Kakjában ültünk, egyenletesen eveztünk, kikötöttünk egy kertvendéglő ajtajában, odabent két vörös kisasszony ült egy lugasban. Barátnőm kékre festett szemmel és kék kisestélyi ruhában, köldökig érő dekoltázssal ment mellettem, nyafogott, hogy önző vagyok, hogy nekem csak a teste kell, és elbóbiskolok, ha ő beszél.

Vannak mámoros emberek, és vannak mámortalanok. Vannak, akik a foglalkozásuk miatt nem tudnak alaposabban figyelni a mára, mert benne vannak a hasznosság, a célszerűség, a jövőért aggodás alagútjában, márpedig, mint köztudomású, az alagútban nem süt a nap.

Ebben a csalóka márciusban egy ír kocsmá teraszán, a zöld olajfestékekkel bevont korlát mellett a kezemben egy pohár barna sörrel, arra biztatnék minden erre járó, hogy legyen neki is egy jó délutánja. Vacsorázz másokkal, és ne akarj tőlük semmi különöset, elég a civilizált viselkedés és egy jó diskurzus az asztal mellett, némi kölcsönös érdeklődéssel, legyenek meg ők is jól önmagukkal.

Szép az emberiség tarkasága. Zavarna-e, ha lenne itt egy csomó magyarul beszélő sárga, barna, rézbőrű vagy fekete ember? Hát nem. Egy csöppet sem zavarna. Sőt! Örölnék, ha növekedne a beszélgetőtársaim köre. Elég önző és hiú vágy, hogy tudják a könyveimet azon a nyelven olvasni, amelyen írtam őket, de a vágyakkal nehéz vitatkozni.

Kis állomásokon átsuhan, fehér sírkövek és zöld falak között megy a vonat. Nemsokára megérkezem az állomásra, ahol a feleségem és valamilyen gyerekünk kézen fogva várni fog.

Virgonc hatvanasok

Összetartozásunk reggelén Jutka eljárt több könyvtárba, néha dolga volt a történettudományi intézetben, rá igazán nem lehet mondani, hogy ajtóstul tör be a házba. Fordított, kislányoknak angol és francia nyelvórákat adott, nevetgéltek, kekszet eszegettek és kompótot. A fészek berendezése kötötte le, a jó időtöltések mestere volt egy csábító könyvhalmaz mellett a sarokban a kerek ívű ablak előtt, ahova a vadszőlőágak hajolnak be. Eljött sétálni velem, átmentünk utcákon, parkokon, ahol még nem járt, hálás volt a város kis titkos szépségeiért.

Szilveszter éjjel barátaink hűvösvölgyi házában voltunk, ahova a régi időkben a hosszú kerti bejárón át egy méltóságos gúnár vezette be a vendéget, mint valami komornyik. Tudta a dolgát, de ha nem tetszett neki a vendég, megcsipkedte, elbátortalanította.

A ház persze nem kevésbé különös, a vendéglátó, Péter János, isten tudja, hogy mit nem gyűjt. Nincs tenyérnyi üres hely a falon, valami kis remekmű vagy bolondság vagy sejtelmes célzás nélkül, rendkívül beszédes falak. Most nem volt bevezető lúd, csak gyertyák jelezték a kövezett utat az ágyások között.

A házigazda ékszerek, gyűrűk, nyakékek kézművese, szerény ember, sokat tud, a mosolya egy percre sem gőgös, de a szigorú értéktisztelettel sem eltántorítható. Anna Margit festőnő fia, aki pedig Ámos Imre munkaszolgálatban megölt festő felesége volt.

Nála és feleségénél, Bán Mariannál voltunk, harmincan, ötvenen fluktuálón, hullámokban érkezve, távozva, ott találtam barátainkat a nálam húsz évvel fiatalabb korosztályból, amelyben, mi más lehetnék, mint barátságos kívülálló?

Az asztal meg volt rakva, de a hangulat, mosolyon áttörve is borús, és csak tétován reménykedő. Öröm volt, amikor rázendítettek fiatakoruk dalaira, majd rockszámok is felharsantak, hogy aki nem röstelli, táncolhaszon is egy kicsit, arckipirulásig. A hölgyeknek könnyebben megy a táncos kecsesség, mint az uraknak, leginkább persze az én Jutkámnak, akin a gravitáció nem fog ki.

Vége-hossza nem lenne, ha mindenkinél elidőznék, Darvas Ferikét azonban meg kell említenem, hódolattal méghozzá. Siklanak az igen hosszú ujjai a zongorán, csak a bögyükkel érintve a billentyűket. Az ujjai csinálják a zenét, amely Darvas Ferin, a legártatlanabb emberek egyikén áthalad, aki talán a zongora meghosszabbítása, vagy fordítva, a zongora az ő folytatása a térben, nem kell rágondolnia, akkor is elmegy a rögtönzés váratlan kóbor utakra, és a kellő pillanatban élvezetesen visszatér a merészen elhagyott dallamba.

Van vigasz, temetkezési vállalat

A fejlettebb országokban a testi kínok zömétől megszabadítanak, s mind akadálytalanabban hódít a jó élet vágya. A gyönyörködés képessége az élethez köt. A nyaralóknak szánt hirdetésekben a paradicsom fényképezhető alakot öltött, olyasmi lehet, mint a szabad időtöltés egy tengerparti vagy hegyi szállodában teljes ellátással és testi kényeztetéssel.

Engedik-e az erkölcsök, normák, ítéletek a gyönyörködést? Mennyire bűn az élet? Mennyire kell a gyönyörnek illegálisan bujkálnia? A halálról sok mindent hallottunk már, tudjuk, hogy jön. Mennyire rettegünk, mennyire bujdosunk előle? Tudunk-e úgy gondolni az életre, mint folyamatos meghalásra, és a meghalásra, mint beteljesedett életre?

Élet és halál együttes, egyidejű és egymáson átható jelenléte – ez az a tudás és beavatottság, amivel a művészet bölcsebbé teszi a befogadóját. Mennyire hisztérikus és mennyire fegyelmezett, nyugodt viszony ez? Mennyire rejtjük el a haldoklót, mennyire maradunk vele, mennyire lassítjuk, és mennyire siettetjük a véget azoknál, akik még élnek, de már folyamatos ápolásra szorulnak?

Minél fejlettebb egy társadalom, annál jobban becsüli az életet, és annál komolyabban néz szembe a halállal. A civilizáció alighanem növeli a magányos-szemérmes halálra gondolást, a félelmet, amellyel egyedül marad az ember, amely nem oszlik el a vigasztól, hogy az ivadékainkban folytatódunk, bár a gyerek és az unoka olyan evidencia, hogy ahhoz, mint életigazoláshoz nem kell semmilyen szellemi furfang.

A halál olyan, mint a fal, amelyre pingpongütővel ütöm vissza a labdát, hosszan sikerül, de egyszer biztosan én fogom elvéteni, és akkor ez lesz a játék vége. Lehetetlen, hogy ebben a játszmában a fal veszítsen. Ez egyáltalán nem kétesélyes játszma, a kérdés csak az, hogy meddig húzhatjuk. Reflexióink tárgya az emberi – tehát szükségképpen vereségre ítélt – stratégiai tanulmányozása. Ha nem is győzni próbálnak, de lealkudnának a teljes eltűnéseiből valamennyit. Ha meg is halunk, ne legyen muszáj egészen meghalni, legalább egy kis részünk még élhesse itt a világát.

Az ember el akar bújni a halálmester elől, ha már beledug a zsákjába egy virgonc lurkót, ne én legyek az. Gyerekesek vagyunk, bár tudjuk, hogy irtalmatlanul mind ott végezzük. Látunk egy öreg férfit az öreg kutyájával a napsütésben, még élvezi az életet, még örül, hogy eltűrik, hogy eltartják, hogy nyugdíjasként, kórházi, menhelyi ápoltként gyerek lett újra.

A felnőttiség mind szellemileg, mind testileg meglehetősen rövid provizórium. Fokozatosan hagyjuk itt az életet, és az arcunk egyre inkább hasonlatos lesz a halotti maszkunkhoz, de minden lépcsőfokon igyekszünk megkapaszkodni, berendezkedni, ha szűkebb körben is, ha lemondásokkal is, de néhány személyből, állatból, ülő- és fekvőhelyből összeszerkeszteni a magunk kis világát, amelynek mi vagyunk a közepén. Kalapot emelek az öregkori kisvilágok előtt.

Kopogás az ajtón

És még mindig látunk okot arra, hogy dicsekedjünk, mert nekünk még egy kicsivel több van hátra, mint az ágyaszomszédunknak, mi valamivel kevésbé vagyunk rokkantak, mint a barátunk. Kinél hányat koppantott az ajtón a borzalmas sógor, kinek markolta már meg a gallérját, és kit engedtek el még egy időre a karmos ujjai?

Hogyan alakítja a másik emberrel való viszonyomat az élet felértékelése és az emberölés erényének, virtusának, a harci sikernek a leértékelése?

A nyugati társadalmak fogékonyabbá váltak az egyes emberrel szemben, hajlamosak inkább szem előtt tartani a konkrét személyt, mint a csoport-hovatartozást. Ha az emberi jogok filozófiáját elfogadjuk, akkor mindenkinek van joga és oka élni. Ha megbecsüljük az életidőnket, akkor tudunk vele úgy élni, ahogy a vakáció napjait számoljuk. Belátjuk, hogy elenyésző rész vagyunk az elenyésző részen belül, és ez így van rendben, mert talán még az is lehetséges, hogy az egész univerzum egyszer csak megsemmisül, ellobban.

Ha pedig az egész halálra van ítélve, dőre ábránd lenne egymagamban örök életet remélni. Mennyire tudja az ember napjait élvezve a vég közeledését érzékelni? A fájdalom – kopogás az ajtón, figyelmeztetés, ízelítő a halálból, annak megtapasztalása, hogy a testem elkülönül tőlem, rendellenes tüneteket mutat, eltereli a figyelmemet a dolgomtól, úgy viselkedik, mint egy rakoncátlan gyerek, se így, se úgy nem lehet lecsendesíteni, nem lehet elküldeni a játékaikhoz, nyaggat, mindenáron magára akarja hívni a figyelmemet, és nem hagy nyugodni, vagyis megfélemlíteni órára.

„Most már látod, hogy milyen buta voltál? – kérdi a testem –, mert, nemde, úgy képzelted, hogy én csak zavaró tényező vagyok? Neked az kellene, hogy én egyáltalán ne adjak hírt magamról? De hát mindent nekem köszönhetsz, azt is, hogy ez a kéz, mozgatóván a tollat, leírja ezt a mondatot.”

Az időskor és az olykor jelentkező fájdalom valószínűsíti, hogy az ember éberén figyelje, kezelje, uralja a testét, és ha kell, beavatkozzon, hogy a saját orvosa legyen, hogy megadja a testének, mint egy gyereknek azt, ami neki valóban kell, de el se kényeztesse, viszont megtanítsa arra, amit az esze már sejt, hogy előbb-utóbb nem fog működni, hogy a lába egyszer csak kicsúszik alóla, és hogy a személyzet felmond neki. A testrészek pedig úgy érzik, hogy nem törődött velük eleget, ridegen bánt velük, most már ők is öregek, szeszélyesek, és azt kérik, hogy most már őket is kényeztessék.

– Fáj, nénikém, bácsikám? Akkor kapja be ezt a kis orvosságot, utána könnyebb lesz.

– Köszönöm, aranyos doktor úr, van még egy kis időm?

– Rengeteg ideje van még, drága.

Casanova minden szépnek látott nő szolgája

A csábítónak az ismeretlen, a vadidegen kell, azt szeretné gyorsan megszéldíteni; a magánakvalót kívánja a magáévá, nekivalóvá tenni. A csábítás nemcsak közeledés, nemcsak közlés, hanem távolodás és elhallgatás is. Hőse az ismeretlenségből előlépő, rejtelmes figura, akit nem tudunk megfejteni, aki átlát rajtunk, mi pedig nem látunk át őrajta.

Ösztönzi a csábítót a feltevés, hogy az ellenállás csak tessék-lássék és színleges. Don Juan biztos abban, hogy az őt érdeklő nő is azt akarja, ugyanazt, amit ő, mert őbenne, íme, nő a gerjedelem, és ez a kiválasztott társnőre – tapasztalatai szerint – átragad. A csábítás hullámszerűen emelkedik, most lehetne átölelni. A szereplők a látszólagos és megőrzött idegenségből egyszer csak átkeverednek a gyermeki bizalmasság hangulatába, és kézen fogva betévednek a közös jóba.

A gyors váltás a hűvös távolságtartásból a hirtelen felforrósodó egymásra borulásba azért izgalmas, mert igazában vártuk a váratlant, örvendő meglepődéssel a hirtelen engedélyt, de a csábító nem lehetett egészen biztos a dolgában, ezért a mestersége szerencsejáték. Összeborulni kíván mind a kettő, a kezdeményezőfélben delejes erő van, talán, mert elcsábítva lenni is ünnep, fényes kivétel az életünkben.

A szereplőknek nemcsak uralkodni, de uralva lenni is kívánatos. Az elcsábított kiszolgáltatja magát, szolgáló hús lesz, amelyet a csábító falhat, nyúzhat, ahogy jólesik neki, és vad műveletei tárgyának, az elcsábítottnak nem lesz semmi baja ettől. A gyönyörtől erőt kapott, jóízű álmot és kiengetelődést.

A nagy csábító, ha valakin rajta felejt a szemét, akkor mindenről elfeledkezve, akarnia muszáj a zsákmányt. A mámor ideje a szigorú most, nem a jövő, és akár a művészet, átlopja a szívünket az ő ádáz jelen idejébe.

A vadász azt mondja magában, én legyek kiismerhetetlen, te legyél átlátszó. Ne tudd a nevemet, ne tudjad, honnan jövök, és ne láss mögém! Titok, hogy ki mindenkim volt előtted, és van is talán még rajtad kívül.

Van hivatásos csábító, aki méri, hogy az ajtón belépéstől az ágyig hány percnak szabad elmúlnia. Lehet simogatni a bőrt, a fantáziát és a hiúságot. A vérbeli csábító kevesebbet fizet azért, amiért más hosszan robotol, rövid úton elejti a vadat. Az elcsábítottból tárgy lesz, azt tesz vele, amit akar, megtanítja az alárendelődés gyönyörére.

84 Én kikérdezlek, te ne kérdezz! Az egyik pólus az országúti prostitúció legegyszerűbb ajánlata, és rá a válasz mennyi? Majd egy biccentés vagy

a kocsi ajtajának kinyitása. A másik pólus a házassági ajánlat, felajánlod az életedet, nem kevesebbet, életfogytiglani fogságot, és magad mellett a holtig órá váró helyet. Szabadságot adsz szabadságért, rabságot rabságért, valamivel mindig fizetsz. A szokással, a rendszerint megkapottal, a könnyen megszerezhetővel nehéz elbódítani a másikat.

Keveset fizetni, sokat kapni

Ha szűkösség van, akkor a vevő erőlködik, ha bőség van, akkor az eladó hívogat. Ha a bazár tele van, ide-oda invitálják a vevőt. Két ember között lojalitáscsere, de mind a kettő igyekszik jobban járni.

Különbözőképpen felálló párok mérkőznek, kipróbálják egymás erejét.

A csábítás metaforái: a bibliai kígyó, a messziről jött varázsló, a titokzatos idegen, aki sok olyat tud, amit mi nem tudunk.

A fausti hatalom, a szellem mint csábító lép föl, és mint más hatalmaktól megszabadító erő. Egók harca és kompromisszuma zajlik előttünk, mert a működő párok az ének kompromisszumain alapulnak, az egyik talán jobban jár, de mind a kettő rákölti az életét.

A csábító nem akar hosszan tartó fizetési kötelezettségbe bonyolódni. Teljes odaadást kér és ajánl egy kurta együttlét idejére. Meggyőződése szerint a kaland hossza és intenzitása fordítva arányos. A kaland – meghatározása szerint – egy rövidebb életszakasz hosszú életidejéből.

Egy erős én el akar nyelni más gyengébb éneket. Szeressék azt, amit ő, és akarják az ő dicséretét kiérdemelni. A csábítás a törvényes kannibalizmus. Mennyi hasonlat az evés, a falás köréből, minden érzékszervünkkel bekebelezni a másikat. Ki eszi meg a másikat? Ki fog meghódolni? Aki előtt hódolnak, az a királynő vagy a király, mert hódolat teszi a királyt.

Fiatalkor: egészség, nagy szerelmi étvágy vagy akár falási düh, folytonos erotikus ingerlékenység, mindenkinek belenézni a szemébe, mindenkit megcsodálni, mindenkit behívni a sátrunkba. Adjad, szolgáltatd ki magad gyorsan, olcsón, engedelmeskedj a vágyamnak, és aztán tűnj el, maradj meg, szívem, édes emléknek, de eszed ágába se jusson rám ragadni, telefonálni, utamba kerülni. Nem, inkább ne varrjuk össze a takarónkat.

Don Juan a csábítás sikereképpen megkapja a koloncát-lidércét. Társa-társnője háta mögött még egy egész pereputty idegesítőt, alkalmatlan-kodót. A csábításnak számtalan célja és változata van, ahány vágy, anynyi küzdelem.

A mama arra vágyik, hogy a baba hagyja abba a sírást, hogy egye-igya meg a vacsoráját, és azt fintorral, játékkal bevarázsolja a pocakjába, hű, de finom! A szerelem, a fogyasztás, a politika, a vallás és a művészet mind-mind a csábításról szól. Megkapni erőltetés nélkül azt, amire a fogad fáj. Omoljon eléd a másikat!

Az érzéseinket célozzák meg, vágyakat keltenek bennünk, el akarják hitetni velünk, hogy ha az ő portékájukat vesszük meg, ha az ő tanácsukat követjük, akkor szépek, egészségesek és boldogok leszünk. Vallásos jámborságunkért cserében, ha nem is veszi el tőlünk a mindenható a halált, de a kellemes folytatás ígéretével vigasztal.

Szegény Kékszakállú!

Szeretnénk megnyerni polgártársainkat valamilyen eszmény, norma, vélemény javára. A csábítónak nincsen szüksége erőszakra, úgy kapja meg kényszerítés nélkül azt, amire vágyik, hogy áldozatai, kiknek a titkos vágyait kitapogatta, az ő jóvoltából talán még boldogok is lesznek. A zenétől a beszédig, az érintésektől a látványokig a csábító beborítja a másikat, ne is lásson ki az ő világából, és bebugyolálja, bekebelezi egészen.

Akar valamit a másiktól, akarja a másikat. De miért kell a csábítónak a másik? Miért nem eltávolodni akar inkább, miért próbál közeledni, döröglni, törleszkedni? A magányos nem akar semmit, inkább elhárít, nem szokása a közelhúzódás. Örökké hezitál: hozzáérni, nem hozzáérni? A magányos nézőpontjából a csábító éretlen, pszichopata személyiség, még nem nőtt be a feje lágya, nem tanult a kalandjaiból, nem gondol arra, hogy utána mi lesz, hogy mit kezd a megszerzettel, hiszen valószínű, hogy ha egyszer adott neki gyengédséget, a másik várni fogja, hogy kapjon megint. Egyszer adni és soha többé? Egyszer szeretni, és azután meg sem ismerni?

Szegény Kékszakállú, ő meg a bezárt nők rabja. A vágyak magvalósulása maga a büntetés. A csábítás valami jót ígér, és nem biztos, hogy hazugságot, netán egy jó vacsorát, és lehet, hogy a vacsora jó lesz, netán egy jó ölelést, és lehet, hogy az ölelés jó lesz, netán egy jó mulatságot, és talán az is meglesz.

A fegyelmezett szerelmi csábító néma végletességgel igyekszik rögzíteni a viszonyt a testgyakorlatra. Ne tudjon a másik őrá, a kezdeményezőről semmi mást, mint amit az érzékeivel tapasztal. Ne jöjjön közjük semmi emberi.

A nemes lelkű csábító viszont nem leteperni akar, hanem gyönyört kelteni, boldoggá tenni a másikat asztalnál és ágyban, sétálva és egymásra várva. Nagy kedvesség közepette előáll a torlódás, mindenki, akihez hozzáért, már akar tőle valamit, és csak későn veszi észre, hogy ő maga is pórrul járt, a csábítót elcsábították, futkoshat egyik áldozatától a másikhoz. Elhessegette a tudatából a kérdést, hogy mi lesz utána, amikor már megvolt, és a kedves még mindig vele maradna, ő, a csábító viszont tűnne már el a tetthelyről, szeretne visszatérni a maga világába a másiktól, amelyet mintha megnyert volna. De már hívják vissza az állandó viszonylatai.

Nem akarja megsérteni az elcsábítottat, de az édességből is tud lenni untilg elég. Zuhanyozni szeretne, és rendezett öltözékben kimenni az utcára. Majd egyedül maradni és visszagondolni erre a másikra, de már onnan, ahol az a drága nincs, és nem is lehet ott.

Ennyit a csábításról a nem mesebeli, polgári világban. De a nagyromantika ezernyolcszázötvenben, majd pedig a késő romantikának is nevezhető szimbolista szecesszió ezerkilencszáztizenegyben a férfiónarcképnek hősiebb és gáncstalanabb variációit kereste.

Tolsztoj gróf túlzásba vitte az őszinteséget

Hattyúháton jön a királylány megmentésére a legkiválóbb és a legnemesebb vitéz, csak azt nem lehet, sőt nem is szabad tudni, hogy ő kicsoda. És lenne szerelem, házasság, országos boldogság, ha a fő hiba – a kérdés – meg nem esne.

Közmondások javaslata, hogy a férfi a titkait ne bízza a feleségére, mert azok ezután nem maradnak titkok. Hogy a ki vagy kérdésre a szerelmes nő nem kaphat választ, csak szakítást, büntetésül, az ennek a közmondásbeli javaslatnak a megkérdőjelezhetetlen törvénnyé emelése, kortársi ízlés szerint. Minél titokzatosabb, annál magasztosabb.

Vannak fiatal urak és hölgyek is, akik szívesen viselnék a magasztosság köpenyét panyókára vetve a vállukon. Tanácsosabb, ha a menyasszony tájékozatlan bizonyos részleteket illetően vőlegénye életrajzából. Vannak moralista vőlegények, méghozzá gyónásra, vallomásra, önkorholásra hajlamosak, akik megmutatják a naplójukat az ifjú nőnek, hadd essen túl az elborzadáson.

Így járt el a regényhős Levin, Lev Tolsztoj Anna Kareninájában szerelmével, Kittyvel szemben, de így járt el a szerző, Tolsztoj gróf is a menyasszonyával, Szofja Andrejevna Beerrel szemben. Jövendőbelijének tudnia kell, hogy a neves író mindennap megfogadta naplójának, hogy többé nem iszik, kötekedik, kártyázik és kurvázik, de már másnap meg kellett újítania a fogadalmát, mert ivott, kártyázott, kurvázott. Szofja Andrejevna fél évszázadon át úgy szerette Lev Nyikolájevicsét, amilyen az volt, ha meg is harcolta vele naponta a harcát.

A romantika tetőfokán Richard Wagnernek jobban tetszett a kérdezés tilalma. Férfiónarcképünk mesebeli túlzásának, az üdvösséghez vezető férfúnak a titokzatoság auráját kell viselnie. Különben állnia kellene a határtalan nő kíváncsiság rohamát. A kérdésnek két paradigmatis megoldása lehetséges. Az egyik a hajlandóság minden kérdésre válaszolni, a másik

minden kérdés elhárítása. Judit is szeretne a Kékszakállú herceg várában körülnézni. Mi van – ki van – ki volt a zárt ajtók mögött? Mi lett a régiekkel, a többi feleséggel, akiknek a sorsa jóslat arról, hogy őrá mi vár? Hogy a vár a művész lelke? Hogy a nő akkor is tartson ki, ha a férfi keze csupa vér? Hogy a gyilkos és az áldozat a gyönyörben egyesül?

Mondunk, zenélünk magunkról mindenfélét koráramlatoktól nem érintetlenül. A megidézett két mű (Wagner: Lohengrin, Bartók: A kékszakállú herceg vára) a maga emelkedett végletességével kulcsot ad a bennünk lakó romantika ködből feltáruló ajtóihoz.

Vendéglátás

Példaesetként megvizsgáljuk Kalligaro mai, berlini kísérletét, a sokoldalú barátkozás és elhatárolódás új antipolitikáját. Jóban lehet akárhány politikussal, de védenie kell mindegyikkel szemben a művészet autonómiáját nem minden szórakozás, szélhámosság és karizmatikus illetékesség nélkül, egyszerűen otthonosan a falusi szomszédok körében.

Hogyan lehet az elnöki szerepet a legteljesebb egyszerűséggel összekötni? Mert nem szeretné állítani, hogy amit mond, az csakugyan pontos leírása a valóságnak, mert eleve gyanakszik az emlékezetére, és azt sem tudja, hogy a történesnek van-e bármi ellenőrizhető nyoma, az egész csak barangolás a tudatában, esetleg némi támasztékkal papírokban, nyomokban.

Szerző tekintheti magát esettanulmánynak is, figyelni egy lassan és későn érő személy próbálkozásait, mint ahogy a kutató föléhajol a kísérleti állatnak. Beszélhet most már akár első személyben is, mint a kutató, tisztázó, emlékező, elképzelő és befelé hallgató én, egy koros ember kotorászik a saját tudatában.

Kényelmesebb azt a feleannyi idős embert Kalligarónak nevezni, aki csak voltam, meg azt is, aki e mellől az asztal mellől ide-oda szállong. A társaságkedvelő Kalligaro vendégül látja eszmélete lakóit itt, a halottak kocsmájában.

Azon a kimagasló napon, amelyen az események összetorlódnak, sokan ülnek az asztal körül, elhaltak és élők, ha az utóbbiak nem is tudják ezt. Kalligaro újabban azzal játszik, hogy az élők mellé ülteti a halottakat és a távollévőket, folytatja őket, miközben az asztalnál részt vesz a társalgásban, ideinvítva szellemsokadalmát, elszórva a kihúzható ebédlőasztal vagy a kertben a tölgyfa és a fonott gyékényszerűk köré.

A menyező az élet csúcsa, mindig szertelenség, rendkívüli bőség, testi-lelki lakoma. A lét sötét anyaga is jelen van, nemcsak a ragyogása. Ezen az ünnepen polgárjoga van a bűvöletnek és a rettenetnek. Színpadomra, a hegymagasi kert végében, meghívok néhány embert, akit most egy dara-

big még szívesen hallgatnék. Ki-mit tesz és mond a színpadon? Minden szereplőnek megvan a maga feltüzelő vagy bólogatásra serkentő mondanivalója.

Gazdálkodom a közelmúlt és a távolmúlt egymásra halmozódó emlékeivel. A ruganyos memóriában a felidézés igénybe veszi a félálomba, félfeledésbe leszállás módszerét is. Sokat kell felejtennem ahhoz, hogy könnyű szívvel tudjak tovább menni. Nem vagyok begombolva ebbe a nehéz anyagba, amelyből, ha eleresztenek, lehetek akár semmi is.

Visszahajlás folytonos tegnapunkra

Fiatalság: kevés hely, sok mozgás; öregség: sok hely, kevés mozgás. Vannak ismerőseim ebben a városban, ahonnan nincs kedvem elmozdulni. Itt is, másutt is szaggatott ember voltam, önmagamat felosztottam és különböző szerepekbe öntögettem. Valaha feltételeztem, hogy az igazi odakünn van, időben-térben messze, ott, ahol én nem vagyok.

Amíg holmi rohamosztagosok be nem törnek a kávéházba, és le nem lökdösnek az ülőhelyemről, ez az imaginatív légikikötő rendületlenül működik, semmiféle sztrájk vagy bombariadó nem akaszthatja meg a folyamatos zümmögését. Innen bárhova és vissza mások számára felfoghatatlan suhanással közlekednek a színhelyek és az utasok, de most innen a fiatalkoromba, a régi rendbe visz vissza a harmadik szemem. Miért éppen abba? Mert volt benne feszültség és stratégiakényszer, zárt térben figyelhettük magunk körül, hogyan válaszolnak ismerőseink a nyomásokra.

Tudom, hogy minden papírom előbb-utóbb mások szeme elé kerül. Ha egy író meghal, böngésznek a hagyatékában. Évtizedeken át úgy aludtam el, hogy hajnalban jöhetnek, és idegen férfiak olvassák majd el, amit a feleségemnek sem adtam oda. Neveket sem akartam leírni, nehogy bajba hozzak másokat.

Kalligaro elválik tőlem, életre hívójától. Kalandokba, kísérletekbe bocsátkozik, amelyeket én nem igényelek, behunyja a szemét és áthelyeződik, akarat-összpontosítással felszáll az időtér-biciklire, átkarikázik az öskorba és a holdra, csak ide a szomszédságba. Most még itt van, ahol én vagyok, és mint egy engedelmes lakáj, biccent. Mi minden lehetnék, hol mindenütt lehetnék! Ez a Kalligaro: ámuldozás a létvariációkon.

Nekem ez a Marcella néni gyanús

Marcella néni Hegymagason nem szívesen mozdul ki a kertjéből, amelyben ereszig érő kenderfa áll, néha meglátogatom, borral kínál, titkolózik, aztán elmeséli Kalligarót, aki az ő kútjából kelt ki, amelyre rá van

vésve Kalligaro neve. Ha valaki abba a kútba mélyen belenéz, és hűségesen annak a vizét issza, annak Kalligaro megjelenik.

Érdekes, mondtam, és hümmögtem egyet, az is lehet, hogy kettőt, Marcella néninek rendes bora van. Belenéztem abba a kútba, időt szántam rá, belenéztem, és nem láttam semmit, csak egy vödört meg a vizet, és bele is kiabáltam: Kalligaro! Ha vagy, ha mersz, gyere ki, bújj elő!

Egyszer csak levelet kaptam tőle, hozta Mónika, a postás, majd valahogy megtudta az elektronikus levélcímemet, és azóta belenyomul a számítógépembe.

Marcella nénit elhagyta az ura, és valahol Dél-Amerikában eltűnt. Az asszony itt várta az emberét a faluban, hitte, hogy talán visszajön, eddig még nem jött vissza. Az öregasszony feljár a hegyre, gondolja a kápolnát, amely valaha egy szerzetesi közösségé volt, de az öreg szerzetesek kihaltak, egyikük ismerte Marcella nénit, aki itt imádkozott, hogy az a gazember térjen vissza a helyére, őmellé.

Rábízták a kápolnát, hogy tartsa nyitva azoknak, akik szeretnének csendben üldögegni benne. Fel kell ismernie, hogy ki van jóakarattal, és ki van rossz szándékkal, ő engedi be majd az embereket, saját ítélete szerint. Az öregasszony kinyitja a kápolnát bárkinek, aki egy csendes órát igényel, aki istent hisz, tagad, keres, akit isten érdekel.

Vannak más öregasszonyok, akik eljárnak szomszédolni Marcellához, de a hites ura nem jön. Tőle Kalligaro is elmaradozik, bezzeg tőlem nem. Marcella egyre többet néz a kútba, amelynek tiszta vize van. Néha meglátogatom, szeretek az ő asztala mellől lenézni a falura, a házunkra.

Kalligaro nem érte be a levelezéssel, felhívott a szállodában, hogy a hallban vár. Kalligaro? Az én csinálmányom? Itt nyüstöl? Itt abajgat?

Döntsük el végre, ki a boszorkány!

Elhaladván az öreg kút betonkávája mellett, ezen is látom piros, mélyített betűkkel: Kalligaro. Itt is? Az ördögbe is! Mindenütt? Fölemeltem a kút acéltetejét, fölé hajolok: phú! a beste fajzat! Szóval, itt vagy!

Ne tessék abból inni!, mondta oltalmazóan a kerítés mögül a fényesre kopott nyelű cirokseprűre támaszkodó Marcella. Az elhagyott kutak veszedelmesek. Ezt is megbántottuk azzal a vezetékes vízzel. Mintha abban nem lenne nitrát! Már én inkább amondó vagyok, hogy jobb a saját mérgünk, mint a másé. De hát én is hűtlen voltam a kúthoz, így aztán most már félek tőle. Tetszett valakit látni benne? Mert én látok valamit az úr arcán. Ugye, hogy magára is visszanézett?

– Az is lehet, hogy magát láttam, Marcella néni.

– Én pedig uraságodat.

Most kettőnk közül melyik az, akire ránézett, és ki ez a Kalligaro, ezen törtem a fejem, amikor a kétéves Zsuzsi kijelentette, hogy ő boszorkány. – Nem a mama a boszorkány? – kérdeztem pontosítóan. Jutka a fiúkkal gyakran játszott boszorkányost egy skót kalap és egy nagykendő segítségével. Csengetett a lépcsőházból, a fiúk ajtót nyitottak, és ő előbb ragyogó lépesméz volt, aztán az arca elé rántott hajjal, minden földi anyagon áthatoló, fekete pillantásával bárki emberfiát halálos rémületbe birt volna kergetni. Mindenesetre a fiúkkal boldogult, olyannyira, hogy mikor már két oldalról a hóna alatt bújtak meg pizsamában, akkor sem lehetett egész biztosan tudni, hogy végtére is ki ez a mama, de ha még a mama sem biztos, hogy lehetne akkor biztos a kút, amely esetleg csak egy alagút valami másik udvarból.

Ezt a mélyből rám néző arcot legközelebb valami előcsarnokban láttam, már nem emlékszem, vasútállomáson-e vagy színházban. Jól öltözött úriember benyomását keltette, a mai többségtől konzervatív távolságban. Valami fuvolást hallgatott, aki a kígyóját táncoltatta. Kalligaro ott bolyongott a tömegben, hírlett, hogy a folyó vízi hullát dobott partra, és hogy nagy fogása volt a kegyeszer-tolvajoknak, de a gyerekrablók pórul jártak.

Ez a Kalligaro se piskóta

Az a kútban látott arc most fekete kabáttal és fehér inggel volt keretezve. Megpróbáltam felé sietni, de egy ember meglökött, akit tülekedésemben én is meglökhettem. Ez az ember azt mondta: – Ne lökdösődj, testvér, mert ha te lökdösődsz, akkor én is lökdösődöm, és ennek nem lesz vége sohasem.

De aztán többször összehozott bennünket a véletlen, lassacskán fölvettem Kalligaro professzort magamra, ami azzal a bonyodalommal járt, hogy nyomban kérdésessé vált, hogy ki vesz föl kicsodát. Miért fogadnám el az ön dőre hiedelmét, így Kalligaro, hogy csak attól a pillanattól fogva vagyok, amelyben ön belenézett a kútba, és a tekintetünk összetalálkozott? Mindenesetre itt vagyok. Senkit sem lehet, uram, következmények nélkül kitalálni.

Azt mondta, hogy ezután ő képvisel engem, ő a kísérőm és a helyettesítőm. Azt fejtegette, hogy tőle nem szabadulhatok, sőt elválasztani sem tudom őtőle magamat, ő az ikerpárom, mellém van beosztva. Mondhatom, szemtelen alak! Azt állítja, hogy neki eszem, és hogy az agyam is neki dolgozik.

Mérgemben belerúgtam. Sértődjön meg!

Kalligaro fölém magasodott, kétszer akkora lett, mint én vagyok.

– Ha akarnám, úgy tökön rúghatnád, hogy kiszállnál a Kárpát-medencéből – mondta tájékoztatón.

Feketekabátosan néha elsétál a fehérre meszelt falusi házak között, el az ablakom előtt, majd itt látom a városban a sarkon, felszáll a buszra, és a hátsó ablakon át visszanéz, futó, elhúzott pillantása súrol, és még csak azt sem mondhatnám, hogy kacsint vagy biccent. Csak a szeméből jövő fénylővélés jelzi, hogy azonosított, becélzott és ezek után a találatok után én mindig elfáradok. Fel-alá pásztáz a túlsó járdán, hogy pinceablakomból láthassam.

Hova visz?

Már kezd megtanulni engem, lehet, hogy kifecseg rólam mindent, úgyhogy még önmagamra se bízzam a titkaimat, mert Kalligaro kicsalogatja őket a fejemből. Most például sofőrként jött értem, nála van a menetrend, tudja a pontos címet, hol várnak, igen, egy városi könyvtárban, két és fél óra oda, ugyanannyi vissza, a helyi lapszerkesztő fog bevezetni, aki évfolyamtársam volt. Alhatom a kocsiban, út menti csárdára is telik az időnkéből.

Kalligaro útközben hihetetlen történetekkel szórakoztat, és följánlja, hogy megtartja helyettem az előadást. Már nem is tudom, melyikünk, talán Kalligaro, talán én, mindenesetre az előadást megtartottuk. Kezünkbe nyomtak egy vázát, és azt mondták, hogy láttak ma itt a fehérek között egy európaiat, amitől nekem hideg futott végig a hátamon, Kalligaro ellenben szívélyesen mosolygott. Odasúgta: – Előbb fölemelnek, aztán földhöz vágják. Ha van rajtad irigyelni való, akkor körülharapdálnak.

Majd körülbelül így folytatta: – Te csak védelmezd a válaszfalakat. Elég, ha nyomtatásban megjelensz, majd én megyek, ahova kell, a magam testi valóságában. Add nekem a külsőségest, te pedig csak áltasd magad azzal, hogy neked semmi más nem kell, mint ami amúgy is megvan. Elzárkózni óhajtasz, miközben száz hússzal megyünk ezen a vacak úton, hogy beszélhess.

Íme, telefonon jajgat a szervező, hogy máris pótszékeket kellett betenni. Legyél csak te a nyugdíjas sétáló, akinek nincsen semmi kötelessége. És legyen én a nagyvilági szédelgő. Szegény barátom, ne rágd magad, ha rossz voltál, akkor rossz voltál, ha jó voltál, akkor jó voltál, mindenesetre, elmúltál. A jövő nem tartogat sem hálát, sem büntetést. Azzal jutalmaztat és büntetted magad, amit éppen csináltál. Van, ami nem tartozik másokra. Van, ami senkire sem.

Repül és visszacsoszog

Lappangó elmebajok vettek körül a családban és szűkebb körömben, meg ideg- és elmeorvosok, akik a saját feszültségeiktől így próbáltak megszabadulni. Továbbá gázcsapnyitók és gázzal inhalálók, alkohol elleni szívgyógyszerre egy üveg vodkát ráivók, hogy szétrepedjen a szívük, magukat összetörni akaró vadócok, autópályán ellentétes irányban rohanva, betonoszlopra rákenődve.

Ráadásul a borívó szeretők kitörései, elrohanásai, szép ívű hisztériái. Lassan építettem föl a szabadságomat, akartam egy nagy, kertes, falusi házat, legyen benne feleség, gyerek, író- és más szerszámok, valamelyes megélhetés, és persze mámorító szerek. Még tart a folyamatos mérkőzés a megszesező agyammal, nézzük: mit tudok még kifacsarni belőle.

A pusztá tény, hogy még élek, és még hozzá különösebb testi fájdalmak nélkül, hálára kötelez a sorssal szemben. Szívesen jósolnék világ körüli csavargásokat az öreg Kalligarónak, félő azonban, hogy ez csak badar hetvenkedés lenne. Mint egy postagalamb-tenyésztő eleresztem, húzzon fel a magasba, menjen a célra! Majd visszajön, azaz visszacsoszog.

Kisfiúk teljhatalma

Ami egyszer meggyökerezett a tudatomban, az ott akar maradni, ahogy arcokat, amelyeket fiatalon ismertem meg, így is őrzök meg, és még ha észlelem is rajtuk évtizedek múltán az idő munkáját, a memória visszaigazítja a romlást, vagy csak a módosulást, az eredeti felvételnek megfelelően.

Ugyanígy az utcaképeken is dolgozik a korrekció, mert nem szívesen észlelem a csúnyulást, a leromlást, az elkoszosodást. A házakat fiatalkoromban néztem meg rendesen, az utcákat is csodáltam, érzéki varázslatban, és ahogy egy bundás, kucsmás szépasszonyt megláttunk: ő maradt az őskép, és már az újbóli megtekintése is erotikus esemény lett.

Szívesen felállnék két emelet magasra, hogy a kopasz faágakat végigsimíthassam a tenyeremmel, hogy azon a sarokablakon benézhessek, mint a sánta ördög, aki tetszés szerint alakítja a formáját, és akkorára is képes magát felnővesztetni, hogy rákönyökölhessen egy dinoszaurusz fejére. Ha már a filmipar mindenféle plasztik lényeket elő tud állítani, akkor mi is elviccelődhetünk ezekkel a mű-metamorfózisokkal: idegesítőinket, bosszantóinkat tetszés szerint átalakíthatjuk, csak egy szemhunyással, mely hatalmára a mindent átformáló embernek öt-hat éves koromban, Berettyóújfaluban jöttem rá.

Gólyalábon haladva gyerekkorom kisvárosában láttam két férfit nagy magasságban előrelépkedve, hosszú, talán háromméteres, fekete nadrág-

ban, és ehhez képest rövidebb, aranyszínű és a napfénytől csillogó zakóban meg ugyanilyen kínai kalapban. Jöttek a futballpálya mellett épülő cirkuszi sátor felől, ahol egy járókányi térben állt az elefánt, és fel-alá járt az oroszlán.

Mi egyebet tehetne valaki, ha be van zárva? Fel-alá járkál a cellájában, a vasalt ajtó vagy csak a rács mögött, amelyhez nem tanácsos közel jönni, mert, ha megbolondul a rab, átnyúlva rajta, elkaphatja az őrt, és odaránt-hatja a rácshoz. A cirkuszban csupa rendellenes dolog történt: szálltak a testek a légen át.

Én is így szerettem volna szerelmeim felé repülni, de mindig némi el-tartással, csekély szögeltolással, úgyhogy nem ütközünk egymásnak, csak ellengünk egymás mellett, egymással szembe jövet, és csak ujjheggyel tud-juk megérinteni a másikat. Így lengedeztünk egy határtalan csarnokban egymás felé, és mindig egymás mellé, úgyhogy a valóságos találkozásnak nem állt módjában létrejönnie, mert valamilyen elem közénk állt, esetleg az Atlanti-óceán.

Az aranyhörcsög guruló háza

A mellékutcákban működnek a kis kávézók. A körúton a Mozart café bezárt, eladásra kínálják, Pálma volt a neve fiatalkoromban, színes társaság ült benne, és egyre szürkült, aztán megpróbálták Mozarttal feldobni, zene és fityulák, tejszínhab és emelt árak, nem ment, sehogy sem ment. Elha-nyagoltan körüti kisemberekkel, olcsóbban jobban ment, tele volt.

A pesti utcán barátságos pillantásokat is kapok, van, aki szívesen fo-gadja, amiket mostanában itt-ott mondtam, ahol megkérdeztek. Bízom-e a szabályos, békés kormányváltásban, kérdi egy taxisoőr, ő nem bízik, ra-vasz, bosszúálló embernek tartja a miniszterelnököt, amit lát, elveszi, min-denre ráteszi a kezét, és mindent megkap, egyszer majd egy golyót is fog kapni. – Ön mit kíván neki? – További gyarapodást a magángazdaságban és elmélkedő, nyugdíjas éveket.

Egy úr nekem jó egészséget kíván, együtt dicsérik a diákokat, akik már egy kicsit unják a téli tüntetéseket. Zsuzsi lányom is hevesen tünte-tett, amíg be nem náthásodott. Fog még tüntetni eleget.

Nagy előny, ha a diákok és a tanárok együtt vannak. A menyem, Orsi, kiváló franciatanár, azt mondja, hogy a gyerekek tartották magukat a meg-hirdetett diáksztrájkhoz, szűrős szemmel nézték a tanárokat, aztán felol-dódott a hangulat, és kiderült, hogy egy húron pendülnek.

Orsi felderült, és örömeiben vett egy aranyhörcsögöt a kisebbik fiá-nak, unokámnak, Ábelnek, aki most átéli a reménytelen pedagógia bána-tát. Tízpercenként megy az anyjához: – Mama, a Höri nem fogad szót, és

nagyon buta. Hogy a hörcsög ne unatkozzon, kapott egy átlátszó plasztik ballont, amelyen belül Hőri lázasan futkos, ezzel elérve a plasztik ballon ide-oda gurulását. Szilveszterkor unokáim, az evezős János és a futballista Ábel boldogok voltak egy budai hegyoldali teraszon, petárdákat lövöldözve a magasba.

Penetráció és exodus

A legtöbb buta férfi, engem is beleértve, nem is tudja, hogy milyen okos a felesége. Ismerek olyat, aki azt gondolja, hogy egy órával kevesebb politikai vita és egy órával több séta a felesége oldalán igazában időpazarlás lenne. Ezzel szemben, állítani merem, hogy az anyaság és a művészet a két legjobb dolog, a többi egy kicsit rosszabb.

A kaszárnya, a hivatal, a börtön és általában az olyan hely, ahol félni kell: férfias. A szálloda, az áruház és a színház nőies. A több és gyorsabb férfi cél, a jobb és nyugodtabb női cél. A nőit elutasító feministák pedig úgy járnak, mint az asszimiláns zsidók: se-se figurák lesznek, se nem keresztények, se nem zsidók, se nem férfiak, se nem nők.

Jutka Braudelt fordít egy történelmi folyóirat részére. Mindig volt egy gazdasági világ túl a politikai határokon, és annak mindig volt egy centruma, ahol minden erő összecsődül, ahol a gazdagnak adatik, és a szegénytől az is elvételik, amije van. De a valódi szegény nem a központban van alul, hanem kívül tengődik a periferián.

Babilon állítólag szórakoztatóbb, mint a mi városunk, amely kívül esik a centrumon. Jutka azt állítja, hogy hajlamot érez okfejtéseimben a savanyú a szülő teóriákra, az önvigasztalásra. Ha lapos a bukszád, tömd meg egy illúzióval. Leülök erre a padra, mintha kihúzódna egy tömegverekedésből.

Jutka az ágyán hasal, olvas, készül az órájára, és elalszik az ókori Athéntól. Aki egyedül van, az mindig társat keres, összetartó ereje csak a párnak van. Átadom magam a takaró alatt kibontakozott helyzetnek, amelynek az a lényege, hogy amennyire csak lehet, közel húzódom egy ruganyos fűtőtesthez, aztán visszahúzódom tőle.

A csobánkai kertben ilyenkor, szeptember végén, hűvös van, az éjjeli harmat még ott van a gyepen, a nap is csak oldalazva veti a fényét a kerítésként szürkellő szomszédos, terméskő falazatú ház nádtetejére. Reggel a kertben kicsit ugrálsz, hideg vízzel locsolkodsz, télen is ezt teszed, hóban állva, heves lélegzés közepette.

Onnantól, hogy két ember az utcán egymásra néz, odáig, hogy leélnék egymás mellett egy hosszú életet, végtelen döntéssokaság az életük. Magadat is alig ismered, a párodat még kevésbé. Elismered mindannyiunk magányosságát, még akkor is, ha egymás mellett élünk. Ez a vagyonod, ez a személyes magány a mindenségben.

Lesem a nemzetközi dámát

Környezetedből, magadból holtig építkezel, a terv percenként alakul. Ez az építkezés vagy, és közben omlás, csapás, sorvadás. Hónaljig a múltba temetve a jövő látomásai után kapkodsz, vagy a fejedet kapdosod előlük. Dagad a hold, nem tudsz még elaludni, a feleséged már elálmosodott.

Nemsokára egy alternatív szeminárium házigazdája leszel, szívesebben vagy házigazda, mint vendég. Szeretsz itthon lenni. Az otthonosság örülete kerget át a világon, és tart idehaza. Ha már vállaltad ezt a konferenciát, legalább rendesen legyen megrendezve: tolmács, mikrofonok, fordítás, másolás, lótás-futás, telefonok.

A vendégek érdekesek lesznek, azután elmennek, és marad a jegyezgetés a nagy asztalodnál, az erkélyes szobában, ahonnan rálátsz a kórházra, ahol a lányod és a fiad született. A főorvos tündérkémnek nevezte a feleségedet, minden kismamát így nevezett, sok tündérke volt akkor a városban.

Volt idő, amikor felbonthatatlannak hitted a házasságodat, és ezért sokat megengedted magadnak. Ez a ti szervezések is kócos, kezdetleges, pszichedelikus, de a meghívottak jól vannak. Jutka reggeli közben azon mereng, hogy nemzetközi dáma lesz, megszervezi az életedet, eladja az írásaidat, te meg nyugodtan pipázhatsz az ámbituson.

Szívesebben vagy játékos mint áldozat, de a helyzet nem nagyon érdekes, ha a kártyás nem mehet tönkre, ha a játék nem foglalja magában a megöletés szerény esélyét. Az írástudók szeretik az olyan párbajt, amelyben ők a kihívó fél, szellemi bűnöket követnek el, és azokra elzárás a válasz, de ezt is kibírják. A fogház is testi gyötrelem, de itt kell maradni az innenső parton, az élők társaságában.

Felélénkölések és elálmosodások a kertben, nagy napsütésben. Idős ember közérzetét meghatározza az időjárás, örök május vagy szeptember kellene, fény, ásványvíz, felállás, leülés, séta, tóbámulás, arcodra támaszkodó napsugarak, nyugalmasan tornáztatod az agyadat.

Abban, hogy én, te is benne vagy, olvasható a fekete zsebfüzetben. A vonaton az étkezőkocsiban hosszú beszélgetés egy hajdani iskolatárssal. A szállodában megkapod a toronyszobát, amelyet egykor szerettél. Mit akarsz igazában? Keveset, nem sokkal többet a semminél. Minden élethelyzet köznapi, csak a felidéző, megvilágosító emlékezés nem köznapi, amely a történetet azzal a titokzatos fénnel hívja elő, amellyel az elmúlt dolgok kibontakoznak a ködből.

Európa mint az értelem ígérete: történetek Európáról az európai és nem európai irodalomban

Sok író számára a szabadság ígéretét jelentik az európai városok, a hagyomány felfedezésének lehetőségét, amely a személyiség korlátlan fejlődését ösztönzi, a felnövés és az afirmáció csábító lehetőségét – mindaddig, amíg egy pillanatban a fejlődés és érés potenciáljai ki nem merülnek abban a sokkoló felismerésben, hogy csak egy ügyesen megrendezett manipulációról volt szó. A város ekkor vagy az életről és az emberekről alkotott illúziók temetőjévé, vagy pedig börtönné válik, amelybe a naiv hős önszántából lépett be, nem tudván, hogy mit tesz. Az érettség, az integritás és a szabadság ígéretéről kiderül, hogy egy ügyesen felépített illúzió, sőt az egyen ellen irányuló egyfajta társadalmi összeesküvés.

A Henry James regényében szereplő naiv és energikus amerikaiak számára Európa annak a hosszú ideje áhított *urbanitásnak* a toposza, amely kiegyenlítődik az *érettséggel*. Isabel Archer, az *Egy hölgy arcképe* című regény hősnője az Újvilágból érkezik az Óvilágba a függetlenség elérésének vágyával, de szellemi metamorfózist is átél: Európába érkezése valójában a tudatlanságot és tudást, a materiálist és szellemit, a kényszert és vágyat, a rabságot és szabadságot elválasztó határ átlépése. Kiderül, hogy Isabel eléri a választás szabadságát, amit nem tud majd kihasználni, mivel nem ismeri fel azokat a társadalmi és pszichológiai csapdákat, amelyek ezt a szabadságot relativizálják: minden becslése és döntése téves, mert a mereven meghatározott értékek patriarchális (és mizogin) rendszerében nem tudja különválasztani a látszólagost és hamist a realistól és igaztól. Az érettség és szabadság ideáljának beteljesülése helyett Isabel Európája a realitás szisztematikus *eltorzításának* projektumává válik. Az új környezetben a hősnő nem ismeri fel a felkínált opciók valódi értékét, és nem látja meg a felállított csapdákat. A házastársi közösség veszélytelen konvencionalitását kí-

náló két jó szándékú kérő elutasításával a hősnő az érzéketlen esztéta áldozatává válik. A független és érinthetetlen értelmiségi képét számító módon építő gátlástalan hozományvadászhoz, Osmundhoz való férjhezmenetellel Isabel elveszíti a szabadságát, Európa-toposza pedig börtönné alakul át.

Isabel Archer az alkotója ideológiai érdekének áldozata: a szabadság és rabság erőszakos antinómiáiban, amelyek Henry James számára Európa és Amerika konceptusait szimbolizálják, a hősnő látszólag sorsszerűen, de valójában programszerűen van a rossz döntés felé vezetve. A személyes vereség víziója, amely az amerikai nőt vagy férfit várja az Óvilág városaiban, mégsem kötelező érvényű az elkövetkező generációk és merőben más poétikák prózaírói számára. Az első világháború lezárása után Európa az amerikai „elveszett nemzedék” számára menedék, ismét a szabadság nagy ígérete, de ezúttal az inspirációé is.

Amikor 1926-ban megjelent Hemingway regényírói első műve, a *Fiesta. A nap is felkel*, íróbarátja, Francis Scott Fitzgerald azt mondta, hogy a könyv „regény és útikalauz” egyszerre. Ez a regény a Párizsban élő amerikai művészeti diaszpóra életének egy töredékét fedi fel egy európai utazás formájában, amely rémálom és megvilágosodás egyidejűleg. A külföldi élet tapasztalata turisztikai élménnyé alakul át, amely sajátos módon ad képet a párizsi és pamplonai kávézókról, bevezetve ezzel Hemingwayt az utazási irodalom hagyományaiba, és az amerikai elveszett nemzedék útikönyvévé alakítva a regényt. A Szajna bal partja Hemingway számára a bohém tapasztalat paradigmájává válik, amely először az érzelmek degradációjához és kioltásához vezet, majd megbizonyosodáshoz a hagyomány hatalmáról és az erkölcsi normák erejéről, amelyek az egyik „kódexhősben”, Pedro Romero matadorban észlelhetőek.

Az első regény után három évtizeddel, a *Fiesta. A nap is felkel* írodásának és megélésének idejéből származó feljegyzések alapján keletkezik Hemingway *Vándorünnepek* című műve, amelyben az író saját privát Párizsát, saját életrajzát és saját poétikáját konstruálja emlékekből és álmodozásokból.

Az íráshoz, vélekedése szerint, fizikai átplántálódásra van szükség egyik világból a másikba. „Volt, ahol könnyebb volt írnom róla, mint másutt. Ez az, amit önmagunk átplántálásának hívnak, gondoltam, s erre éppen úgy szüksége van az embernek, mint bármi másnak, ami él és növekszik.”¹ Hemingway hisz a heterotópiában: amíg az egyik párizsi kávézó asztalánál ír, a Michiganról szóló történet világa ugyanannyira való számára, amennyire az a szép francia lány, aki a szomszédos asztalnál ül. Arca „friss, mint az újonnan vert pénzdarab, ha ugyan vernének eső-

¹ Ernest Hemingway: *Vándorünnepek*. Fordította Göncz Árpád. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1966, 13.

hamvas bőrű, hibátlan húsból is pénzdarabot”²; ő a vágyott, ellenállhatatlan Európa és a hedonisztikus Párizs képe. „Bárcsak bele tudnám szőni a történetbe”³, ismeri el az író. A boldogság hatását nem homályosítja el az, hogy a lány másra várt, mivel megjelenése csak dekoráció Hemingway párizsi idilljéhez. Európa „a jó hely” (the good place) pandanja, pasztorális helyettesítője annak az édenkertnek, amely Hemingway fikciós prózájának toposza. Ebben a paradicsomi térben Párizsnak privilegizált helye van akkor is, amikor ambivalensek a vele kapcsolatos érzelmek, és az alkotói átplántálás folyamatába Hemingway talán éppen ezért nem vonja be a valós jelenségeknek a fiktív szövegbe való átvitelét: a szép párizsi lány nem lehet a felnőtté válás válságait keretbe foglaló amerikai prózatáj része, mert ő a romantikus városi topográfiához tartozik.

Fél évszázaddal később Woody Allen egyik hőse folytatja Hemingway nyomozását a szép európai nőben megtestesülő heterotóp felindultság után: *A Kugelmass-epizód* című történet főhőse a francia regény világába indul útnak, hogy meghódítsa Bovaryné szívét. A középkorú New York-i professzor a varázsló, Nagy Persky segítségével belép Flaubert regényébe a századik oldalon, a szünetben Emma két házasságon kívüli románca között. Minden idillikus, amíg Kugelmass privilegizált vendégként élvezi a romantikus szerelem előnyeit – habár a hallgatók Amerika-szerte azt kérdezik, honnan a könyvben a kopasz zsidó, aki Bovarynével csókolózik. Amikor Emma viszontlátogatásra érkezik New Yorkba, problémák merülnek fel: az ambíciózus, francia, vidéki nő emancipált New York-i nővé válik, aki drága ruhákat vásárol, színészcsoportokat vesz, arról álmodozik, hogy Oscar-díjra jelölik, és követeli, hogy Kugelmass vegye feleségül. Elromlik Persky kínai komódja, amelyben a valóság–irodalom–valóság reláción utaznak, Kugelmass pedig a legnagyobb ellensége azonosítja Flaubert regényének betolakodójával, s azzal fenyegeti, hogy mindent elmond a feleségének. Az összes főhős megkönnyebbülésére Perskynek sikerül megjavítania a „berendezését” és visszajuttatnia Bovarynét a regénybe, az új gardróbjaival együtt, abban a pillanatban, amikor a romantikus idill visszafordíthatatlanul megsemmisül, és amikor úgy tűnik, Kugelmass megtanulta, hogy az imagináció állítólagosan neutrális területe még mennyire hogy veszélyes, a fikcióra és a valóságra nézve is. A változás kísértése azonban túl nagy, és a következő kísérlet egy fiktív hősnővel való románcra végzetes lesz: Kugelmass a következő utazása során egy újabb regénybeli szeretőt keresve rossz kötetbe, egy spanyol tankönyv fogságába kerül, kiszolgáltatva a szabálytalan ígék kényének-kedvének.

² Uo. 13–14.

³ Uo. 14.

A romantikus, szerelmes Európáról, mint az értelem soha be nem teljesült ígéretéről szóló álmot dekonstruálva Woody Allen ugyanakkor a művészet glorifikálását parodizálja, az ugyanis a marketinges és technológiai felgyorsulás korszakában többé már nem a magasztos szórakozás egy formája, de egyfajta kibérelt fantáziává válik. Parodizálja a New Yorkról mint a lehetőségek városáról szóló modern mítoszt is: a megalopolisz egyenlő esélyeket kínál mindenkinek, de egyenlő esélyét annak, hogy a kirakatokban levő ragyogó árucikkek elvakítsák. Emma Bovary sem tud ellenállni a „Nagy Alma” kihívásainak, így az izgalmakra és kalandokra éhes nőt a New York-i fogyasztói hisztéria egy tipikus, középosztálybeli urbánus amerikai nővé változtatja. Az eredeti, romantikus hősnő sorozattermékévé válik, és ez a legszörnyűbb büntetés Kugelmassnak az idill erőszakos átplántálásának kísérletéért.

Hemingway és Henry James annak a modern heterotópiának a paramétereivé válnak, amely a nomád életet és az élőlényeknek más helyre való átplántálását követeli meg, annak a felismerésnek az előfeltételeként, hogy a város gyakran nem több, mint a személyiség fejlődésének formatív díszlete; csak Woody Allen posztmodern heterotópiája nyitja meg annak a virtuális jelenlétnek a lehetőségét, amely csak rituális, de nem reális – a városban minden eredeti érdektelen másolattá válik. Európa mindkét amerikai író számára a nem tervezett, váratlan változások tapasztalata.

Az Európáról szóló álom egyes szerzők számára a Mediterrán idealizálásává alakul, mint ahogy Szerb Antal esetében is. Legismertebb regénye döntő módon fest le egyetlen, Itáliában felfedezett sajátosságot. A halottak kapuja, a „porta dei morti” a középkori épületek egyik jellemzője Umbriában. Ezek a keskeny ajtók a házak főbejárata mellett állítólag arra szolgáltak, hogy rajtuk keresztül kivigyék a koporsót, de sokkal valószínűbb, hogy ez a nyílás az ismeretlen látogató azonosítására szolgált, és az erőszakos személyektől való védelemre. Szerb Antal *Utas és holdvilág* című regényében ezek az ajtók feltámasztják a törékeny reményt, hogy a halottak visszatérnek az élőkhez ugyanazon az úton, amelyen eltávoztak tőlük.

Sok módja van egy olyan csodálatos regény bemutatásának, amely az évezred kezdetén megbolondította az angol és a német olvasókat: mindkét olvasóközönség csak hét évtizeddel a megjelenés után ismerte meg. Az *Utas és holdvilág*ot angolra, németre, spanyolra, franciára, olaszra és lengyelre fordították le, dicshimnuszokat írtak róla a *The Guardian*, a *Daily Telegraph*, a *Financial Times*, a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, a *Die Welt* és a *Die Zeit* kritikusai. Elég csak Nicholas Lezardot idézni: „Nem emlékszem, legutóbb mikor csináltam ezt: elolvastam a regényt, és azonnal visszalapoztam az első oldalra, hogy újrakezdjem. Elolvastam az *Utas és*

holdvilágot – és elkezdtem buzgón ajánlani barátaimnak, ismerősöknek, vadidegeneknek, és legkitartóbban a feleségemnek.”

A bonyodalom romantikus, de cinikus is: Mihály és Erzsi olaszországi nászútra indulnak, nem sejtve, hogy a válásuknak mennek elébe. Pannónia és a Mediterrán találkozása látszólag fatális volt egy szerelmi történetre nézve. Azonban az *Utas és holdvilág* témája inkább a halál, mint a szerelem. Az erotika és a halál Mihály számára ugyanaz, és a regény a mélység, a szellemek és a klausztrofóbia freudi szimbólumaiban bővelkedik.

Az *Utas és holdvilág* a poklon át vezető dantei útnak, de a Szent Grál lovagi keresésének is a parafrázisa, parabola a lélekről és a testről, freudi alúziókban és hangulatokban leírva: Olaszországban utazva, északról délre, Velencéből Ravennán át Foligno, Assisi és Gubbio felé, az egyedül öszeeszküvésekben és álmokban lehetséges ko incidenciáknak köszönhetően, Mihály ismét találkozik azokkal a barátaival, akiket a feledésbe és az álmokba szorított vissza, s újakat ismer meg, akik excentrikusak, komikusak, de a figyelmeztetés figurái is: egyrészt ott van a szimpatikus és energikus amerikai nő, Millicent, aki városról városra járva fáradhatatlanul keresi Da Vincinek azt a képét, amelyen egy tehén, egy liba meg egy macska van, másrészt pedig az orvos Ellesley, egy angol, aki azt mondja: „Nem értem, hogyan hiheti, hogy aki meghalt, az teljesen megszűnik. Hiszen ezer bizonyíték van az ellenkezőjére.” Az olaszok és az angolok már számtalanszor megbizonyosodtak arról, hogy ez így van, teszi hozzá az orvos, miért hinnének a magyarok a józan észnek és az empirikus valóságnak?

Mihály a régi traumákkal és a múlttal kerül egy új házasságba és új országba: az ő Itáliája csak megállóhely vagy fontos pont a szeszélyes Éva, a lelkiismeretlen démoni csaló Szepetneki János és a szerzetessé vált zsidó Ervin utazásai során. A múltbeli élet lidércnyomásán át vezető pikareszk utazást bizarr ko incidenciák és impulzív döntések jellemzik, misztikus tapasztalatok színezik, de az élők materiális érdekeivel való ironikus szembesülés is.

A gátolt libidó freudi elemei és az önmegsemmisítésre irányuló csillapíthatatlan vágyak viszik előre a cselekményt szinte észrevétlenül. Freud már a regény indítómotívumát is meggyőzően leírta: Erzsi és Mihály Velencében kezdődő nászútja egy tévedés miatt válik rémálommá, amikor a vőlegény Terontola állomásán kiszáll egy pillanatra, és rossz vonatra száll fel, amely észak helyett délre viszi. A házastársak véletlen különválása a kispolgári idilltől való hosszú meneküléssé alakul. Mihály és Erzsi is meg tapasztalja a feltételes szabadságot, a férfi Olaszországban, a nő Párizsban. A romantikus és szubtilis főhős klasszikus polgári konfliktusba kerül, az ifjú lázadás és a burzsoá konformizmusban eltöltött érett kor közé

szorulva. Mihály ellenszegül a katolikus hagyomány morális és emocionális letargiájának, telve a bohém múlt iránt érzett csillapíthatatlan nosztalgiával. Számára az elvált Erzsivel kötött házasságnak gyáva kompromisszumnak kellett volna lennie, pragmatikus próbálkozásnak a bohém inkonvencionalitás és a kispolgári nyugalom összeegyeztetésére; kényelmes forradalom és nem túl sokba kerülő kockázat, de hamar megelégedi. A fasizmus árnyéka a kis emberi sorsok fölé tornyosul alig észrevehetően, de elkerülhetetlenül; csak a kései olvasó utólagos értelmével ismerjük fel a személyes béke utáni kutatás hiábavalóságát egy olyan világban, amely káoszba rohan.

Mihály bohém múltjának legszebb kísértete Éva, a nő, aki öngyilkosságba segítette ikertestvérét, és csaknem a főhős életét is kioltotta. Jelenléte a regény második felében dominál, amely az emlékezésre vagy menekülésre koncentrál. Éva tulajdonságok nélküli nő, mégis az ideál ígérete, Edgar Allan Poe vagy a francia szimbolista költészet hősnőinek mintájára jött létre. Szerb Antalnak az európai irodalom klasszikusaival szembeni citatómán szerelmét a családi titkok témájában is láthatjuk, amelyet Henrik Ibsentől vett át. Mint ahogy Ibsen hősei is, Mihály az új házasságban és új országban csak a régi álmokra és kihívásokra emlékezik; eltérően Ibsen karaktereitől, ő nem menekül a múlttól, hanem örömmel rohan a múlt és a halál elé. A halottak sorfalán át vezető pikareszk utazást pedig, mint már említettük, misztikus tapasztalatok színezik, és az élők materiális érdekeivel való ironikus szembesülések is.

Az *Utas és holdvilág* szellemi útikönyv az érettséghez, csak megtévesztően hasonlít Párizs hemingwayi idealizálásaihoz, de a halál kultuszának regénye is, amelyben az olvasó felfedez majd valamit Thomas Manntól, André Gide-től, Hermann Hessétől (akinek *A pusztai farkas* című műve szintén említést tesz a halottak kapujáról, amely az umbriai Gubbio városában található). Umbria és Toscana árnyékos és titokzatos városai a gótikus fantasztikum és a satíra árnyalatait adják hozzá az éretté válás e közép-európai melodráájához. Az *Utas és holdvilág* bohém rapszódia Európáról a fasizmus felemelkedésének éveiben, ironikus és nosztalgikus.

A halottak kapuja csak az egyik logikus előrevezető út: jóllehet a hagyomány úgy tartja, hogy a temetés után be kell falazni, hogy a halott ne tudjon visszatérni. Szerb Antal hőse ezt a kaput félig nyitva akarta hagyni, örökre.

A *Párizsi eső* (1936) című regény Hevesi András (1902–1940) műve, aki nem nagy, szinte feledésbe merült opust hagy maga után, valamint szófu-

ginia Woolfot fordít, elesett a Hitler hadserege ellen folytatott harcokban, Párizs közelében. Szerb Antal mellett Hevesi is az éretté válás és a keresés modern regényének mondén, de művelt szelleme, akinek a műve évtizedekkel a szerző halála után kerül napvilágra – dohos raktárakból.

A párizsi tanulmányok és kutatások éve alatt Georges, a fiatal pesti értelmiségi felfedezi, hogy Magyarország hetven francia drámában szóba kerül (nemcsak abban a harmincnyolcban, amiről addig tudtak – Hevesi finoman és tapintatosan szatirizálja az akadémiai közeget, ugyanakkor rámutatva: a párizsi ösztöndíj ürügy arra, hogy az állítólagosan a tudomány szárnya alatt levő fiatalember valójában teli tudóval belebocsátkozzon a kalandos és előreláthatatlan életbe), de elsősorban az intenzív bohém-ségkurzus jegyében. Georges járja a könyvtárakat és vendéglőket, lenyűgözi és megrémíti a litván szadista és a saját aktját a táskájában hordozó, besszarábiai zsidó lány figuráinak bohém galériája. Az orgiaszerű kalandokban az éhség és a reménytelenség egyesíti őket. Georges szerencséjére ő csak átutazóban van ebben a világban.

A regény kezdő mondata: „az eső sehol sem gyönyörűség, de Párizsban szívet marcangoló, megalázó, méltatlan szenvedés, amely a legellenállóbb idegzetet is felőrli, a legszilárdabb önérzetet is porba tapossa”, s ennek Párizs barátságtalanságára kell rámutatnia, olyannyira, hogy Párizs az összes bizonytalanság, szenvedés tükrévé válik, mindazoké a nehézségeké, amelyek a tapasztalattal és az éréssel visszaszorulnak, de nem szűnnek meg. A regény végén a hős hazatér Pestre, a régi életébe, amely elcsitul és eltompul, vagy legalábbis úgy tűnik.

Ez a könyv a bohém Párizs hemingwayi konstrukciójába vezeti az olvasót; „tisztességes emberek szabadkőművességében” makacsul hívő, rigolyás szállásadókhoz; az ebédlőasztalhoz, amely pikáns pörköltet kínál Hemingway *Fiesta. A nap is felkel* című regényének széleiből, csak Hevesi regényében Turauskas annak a grófnak a neve, akit Hemingway Mipipopolusnak hív és litván, a szeretett nő, Mela pedig ukrán. Ez a regény nem csak Hemingway *Fiesta. A nap is felkel* című művének replikájaként hat, hanem meg is ismétli Hemingway Párizsról mint „az érzéki izgalmak kontinuitásáról” alkotott definícióját, miközben Szerb Antal *Utas és holdvilág* című regényéhez hasonlóan, a szülővárosba és a szülőhazába való visszatérés ironikus kódjával végződik.

A modern és posztmodern heterotópia elemei átáramlanak a kortárs szerb irodalom narratív tapasztalatába, ami az egzisztenciális száműzetés témáin látható, a szentek ontológiáján és a távollét rituáléiban. Az urbanus tér a beteljesületlen elvárások, az elveszett illúziók és mindenekelőtt a mélységes meg nem értés és egyet nem értés helyévé válik. A város ismer-

retlen világ, amelyet meg is kell érteni és le is kell győzni, vagy csak elmenekülni belőle. Három ugyanabban az évben, kétezerben megjelent regény – Nina Živančevićé, Goran Petrovićé és Gordana Ćirjanićé – az európai város témáját mint a különböző előjelű száműzetések terepét nyitja meg.

Prodavci snova (*Az álmok elárúsítói*) című regényében Nina Živančević az értelem beteljesületlen ígéretként és a boldogság meghíusult álmaként mutatja be Európát. A lokalitás metaforikussága kegyetlenül szó szerinti, szándékosan banális és iszonyatosan fájdalmas: a főhős Nina, az író nő alteregója, Párizsba érkezik, a fény városába, New Yorktól, a halál városától menekülve. Az egyik urbánus száműzetés felcserélése a másikra nem változtatja meg élethelyzetét: továbbra is ellenségesség veszi körül, és hosszú, kimerítő harcra kényszerül a művészi afirmációért. A bonyodalom és lekerekített karakterek nélküli szervezetlen prózaszöveg az „emberi diaszpóra” analógiájává válik – ezt a kifejezést a *Vizantijske priče* (*Bizánci történetek*) című művében használta először az író nő, felölelve általa azokat az egyéneket, akik a világot járva és tartózkodási helyüket változtatva viszszafordíthatatlanul elveszítik identitásukat. Egyik városból a másikba menekülve Nina sikertelenül fut a kétségek, a konfliktusok, a szűkölködések, a könyörtelen vámtisztviselők és a követelőző barátok elől, egyedül a saját identitását elveszítve ebben a menekülésben. Az urbánus száműzetés megsemmisíti az utazásnak mint érési folyamatnak az irodalmi mítoszát, mert az egyik várostól a másikig való utazás a test és a szöveg lassú haldoklásának szinonimájává válik. Azt mondhatnánk, hogy a *Prodavci snova* hősnője egy hisztérikus és fluid Isabel Archer, vagy egy rendkívül unpraktikus Emma Bovary, de megfosztva még attól az illúziótól is, hogy dönthet a saját életéről. Azonban Ninának nemcsak a saját integritásáért kell harcolnia, hanem az a priori filozófiai konstrukciókban levő előítéletekkel is: New York és Párizs sem nem történelmi helyszínek, sem a magánemlékek gyűjteményei, már nem is irodalmi idézetek, hanem baudrillard-i hologramok.

Gordana Ćirjanić *Pretposlednje putovanje* (*Az utolsó előtti utazás*) című műve szintén az utazást mint a halálba távozást, mint *ars moriendi*t helyezi előtérbe. A száműzetés már nem az életnek, hanem a betegségnek a metaforája, méghozzá a saját gyengeség és az emberi erők korlátozottsága miatti szegényként megjelenő betegségé.

Ćirjanić regénye egy Spanyolországban élő szerb férfi utolsó napjait beszéli el, a betegséget és száműzetést, amelyekbe spanyol felesége hűségesen követi. De a száműzetésről szóló intim történetben az elásott kincs keresésének meséje rejtőzik. A levéllel, amelyben az áll, hogy ők ketten egy Opel Vectra szerencsés nyertesei, Aleks és Dolores Esteponába utazik, a nyere-

mény ünnepélyes átadására, amely valójában csak egy reklám jellegű bemutató hiszékeny házaspároknak. Autó helyett egy „time sharing” apartman megvásárlására kapnak ajánlatot: nyereség helyett a halhatatlanság hamis ígéretét kapják – lehetőséget arra, hogy turistanomádként bejárják az egész világot. Az Interhome cég felkínálja nekik annak a lehetőségét, hogy nyaraljanak szerte a világban, minden hónapban egy másik városban. Ez a „nemzetközi otthon” a halhatatlanság és a mindenhol jelenvalóság látszatára tesz nekik luciferi ígéretet, hamis garanciát ad arra, hogy mindenhol és mindig jelen lehet lenni, hogy száműzetés és heterotópia nem létezik. Miközben a gyanús program felajánlóirol szóló reklámfilmét nézi, Aleks mélyebbre lát a színlelt nyugalomuknál – csak a halált látja: „sok sírban és temetőben több élet, több képzelőerő és több jellem van, mint abban a személytelen világban, amelyet nekünk ott ideálisként mutattak be”. Gordana Ćirjanić regénye kétféle száműzetéssel szembesít bennünket, és két nomadizmussal. Az egyik oldalon a komor száműzetés és a vándorló sorsával való megbékélés áll. A másik oldalon pedig a gondtalan turizmus, amely igyekszik megszüntetni a száműzetést és a világot *nemzetközi otthonként* bemutatni. A heterotópia a konfliktus tere, nem az élvezeteké; ha a heterotópia szép, akkor nem létezik. A *Pretposlednje putovanje* című regény leplezetlen didaktikus célzattal jeleníti meg számunkra ezt aényt.

Goran Petrović *Sitničarnica „Kod srećne ruke”* (*A Szerencsés Kézhez kiskereskedés*) című regényében olyan kugelmassi heterotópiát gondol ki, amelybe az olvasás rituáléján át lehet eljutni: a könyvek világa szerelmesek (akik saját kulturális hátterüket tekintve Pavić – a *Vedžvudov pribor za čaj [Wedgwood teáskészlet]* című történetében megírt – Balkánjának és Európájának a replikájává lesznek), de esküdt ellenségek találkozóhelyévé is válik. Petrović hősei, mindannyian a könyvek szerelmesei, megismerik a „teljes olvasás” titkos rituáléját, amelynek köszönhetően minden könyv – legyen az regény, szótár vagy építészeti tankönyv – párhuzamos világgá válik, amelyben az olvasók találkozhatnak egymással, ha ugyanazt olvassák egy időben. A könyvekben a belgrádi Anastas Branica zavartalanul találkozik a francia Nathalie-vel; bár a valóságban soha nem találkoztak, szerelmi viszonyt folytatnak és saját otthonukat építik abban a regényben, amelyet Anastas ír. Petrović mátrixként tekint a könyvre, amely sem nem illúzió, sem pedig manipuláció, hanem a hősei teljes életének a helyszíne – illetve az egyetlen hely, ahol a Balkán találkozhat Európával, mielőtt az távozna a maga útján, mint ahogy Nathalie visszatért Párizsba, hogy feleségül menjen sokévi vőlegényéhez. A könyv fiktív menedékhely volt, de a város realitása visszavonhatatlanul megbélyegezte a hőöket, így végül mindketten a rájuk osztott kulturális közegbe kerülnek – Anastas Belg-

rådba, Nathalie Párizsba. A rituális virtuális jelenlét formájában megvalósított heterotópiát különbözőképp értelmezték: egyesek ahhoz álltak közel, hogy Petrović „teljes olvasás” koncepciójában a teljes élet megvalósulását lássák, mások viszont keserű kinevetését annak az emberi önáltatásnak, hogy a könyvek helyettesíthetik az életet.

Svetislav Basara több regényében is jóslatokat leplez le, megpróbálja hiperbolizálni és olyan összeesküvések feletti Összeesküvéssé alakítani ezeket, ahol zavartalanul és következmények nélkül koegzisztálnak Freud és a strukturalisták, Nietzsche és a kerékpáros egyesületek, a mizogínia és a civil szektor. Basara *Dnevnik Marte Koen* (*Martha Cohen naplója*) című regénye az összeesküvés kiváló mechanizmusával kíván sokkolni – éppen az összeegyeztethetlenségek összekapcsolásával –, és ezt már az alcímnél megkezdi, amely így hangzik: „a jugoszláviai kommunista mozgalom okkult háttere 1928–1988”. Basara eljátszik a nőgyűlölettel, amit már többször felrítottak neki, és így a kommunizmus mint szociális program és társadalmi rendszer minden bűnét egy fatális nőnek tulajdonítja. De Martha Cohen csak egy hangzatos név, amely egy másik fontos témát takar – a gerontokráciát.

Basara hősnője, Martha Cohen zsidó–magyar származású, szabadkai végzetes szépség, a regény elején látszólag meghal, de egész idő alatt kíséri Stari elvtárs árnyéka. 1988-ban a Nikodim szerzetes által okozott tűzesetben veszítette életét, és mint a Partizán Emlékérem tulajdonosát, a legnagyobb tiszteletadás mellett temették el, gyanúsán halott háború utáni politikusok jelenlétében; tíz évvel korábban lefutotta a belgrádi maratont. A *Nagy Kommuna* című pamflet szerzője, a „forró nyúl” feltalálója, Tito el nem ítélt merénylője a marsalli hivatalban volt kávéfőzőnő. Önkéntesen megy Goli otokra, ahol „az ateizmus Szent Terézévé válik”, azzal az ambícióval, hogy megvalósítsa a Nagy-jugoszláv Kommuna projektumát, amelyben a háborús árvákat a kommunista ideológia szellemében nevelik, a fegyelmezetlenséget és individualizmust pedig golyó által halállal irtják. A kommuna kicsinyített, de hiteles másolata volt a Tiltott Városnak – vagy talán a mennyei hierarchiának, amelyben ő akart lenni maga az Isten?

Martha háború előtti kommunista, Freud páciense, akiről *Elfrida S. esete* című tanulmányát írta, az illegális mozgalom tagja, aki a katolikus tisztítótűz víziójának mintájára elképzei a burzsoázia átnevelésére szolgáló lágert, noha a közelmúltig ő maga is közéjük tartozott. De életrajzai szaporodnak – nem csak krónikus obstipációval küzdő végzetes szépség, sötét pártapparatszik, kém és ideológus, hanem boszorkány is. A náci archívumokban megvannak az okkultellenes tevékenységek osztagának iratai, amelyekben leírják, hogyan keresi a Wehrmacht Marthát, a boszor-

kányt, akinek az okkult diverzióitól leesnek a hernyótalpak a tankokról, a benzin megsűrűsödik, a tiszték pedig öngyilkosságot hajtanak végre; Martha repülő szőnyegekkel viszi majd át a sebesülteket a Neretván, a maroknyi gerillának ezt a megmagyarázhatatlan sikerét pedig később a főparancsnok találékonyságának tulajdonítják.

A nőiesség mindig is magában hordozta a fenyegetések és ígéretek súlyos szimbolikus terhét, ami megnyilvánul abban is, ahogyan Basara karakterizálja Martha Cohent: az európai irodalom nőalakjainak többségéhez hasonlóan ebbe a hősnőbe is beleíródnak a kultúra kellemetlenségei, az elfecsérelt álmok, az obszessiók és fixációk, neki tulajdonítják a nagy történelmi meg politikai projektumok sikertelenségét és az egyéni sorsok fatális fordulatait is. A női démoni erő fenoménjével való játék felfedi, hogy a matriarchátus és a gerontokrácia kapcsolata jelentősen megváltoztatja a szépprózában a nő megítélését: a megsemmisíthetetlen hatalom és az ambíció megtestesítőjévé válik, tevékenységének következményei pedig kitörhetetlenek.

Eltérően a múlt század első évtizedeinek amerikai irodalmától, amelyben a száműzetés lehetséges édenkert, eltérően attól az irodalomtól, amely legitimálja az *átplántálás örömet*, amit Hemingway érzett gondtalanul átlépve a határokat, az európai háborúkat mint feszült és bizonytalan mérkőzéseket követve, és megragadva az európai hatásokat, az ezredvég szerb irodalmának a száműzetés és heterotópia lidércnyomás, amelyből fel kell ébredni. Kugelmass átlépi majd a valóság és a fikció közötti határt, mint egy úttörő, aki elfoglal egy új országot: mint egy igazi „amerikai Ádám”, örömmel fedezi fel Bovaryné világát, az európai regény világa pedig izgalmas kalanddá válik, amely megment az amerikai valóság unalmától. A szerb írók számára a normalitás kalandja lesz a legkíváncsabb – mint mindazok számára, akik turbulens területekről származnak. Goran Petrović hőse, Anastas Branica számára a privát világ nem választás, hanem szükségszerűség lesz. Az írói stratégiák így különböző válfajai ugyanannak a harcnak, amely a világnak a szövegbe való áthelyezésére irányul.

Több mint harminc éve David Lodge leírt egy mondatot, amelyet szinte észre sem vettek: „Az olvasó rájön, hogy a posztmodern irodalom nem annyira az érthetlensége miatt nehéz, hanem mert jellemző sajátossága, hogy bizonytalanságot közvetít.” A huszadik század kezdetétől a végéig, Amerikától a Mediterránig és a Balkánig egyformán aktuális mind a modern, mind a posztmodern irodalom vágya és törekvése, hogy Európát és városait ontológiai pluralitásként, heterotópiaként és – mindenekelőtt – az értelem azon ígéretként konstituálja, amely kétségbe vonná a bizonytalanságunkat.

Emília álomban érkezik¹

Pató Attila fordítása

A *Devětsil* csoport fiatal, radikális művészei – Karel Teige, Adolf Hoffmeister és mások – a Vltaván felfelé hajóztak 1926 nyarán, ám nem a Barandov irányában, amely ekkor még nem épült meg, hanem egy Zbraslav nevű falucska felé. A hajókirándulás alkalmával ismerkedett meg Milena Jesenská az építész Jaromír Krejcarral, pontosabban elcsábította Jarmila Fastrovától, aki ezért végleg megharagudott rá.² A következő évben összeházasodtak, Jesenská tanúként Karel Teigét hívta az esküvőre, s beköltöztek egy kétszobás lakásba, éppen Jaromír édesanyjának Spálená utcai aprócska cukrászdája fölé. Szombatonként „konyhakész virslit melegítettek, tejeskávét főztek, mindehhez kifli járt, és mindig szólt a gramofon” – így vendégeskedett Milenánál a prágai avantgárd színe-java.³ Egy látogatás

¹ Forrás: DEREK, Sayer (2000): *The Coasts of Bohemia. A Czech History*. Princeton: Princeton University Press. 208–220. Pató Attila fordítása. A fordítás és a közlés a *Princeton University Press* jóváhagyásával történik.

² Jaroslava Vondráčková: *Kolem Mileny Jesenské*. Praha: Torst, 1991. 94. Margarete Buber-Neumann rendkívül megbízhatatlan életrajza mellett (amelynek tényyszerű pontatlanságait a cseh fordítás utószava korrigálta, lásd *Kafka szerelme, Milena* [*Kafkova přítelkyně Milena*, Praha: Mladá fronta, 1992]), lásd Jana Černá: *Adresat Milena Jesenská* (Praha: Concordia, 1991), illetve Marta Marková-Kotýková: *Mýtus Milena. Milena Jesenská jínák* (Praha: Primus, 1993). Černá Jesenská leánya volt. Jesenská szerepel Wilma A. Iggers: *Women of Prague* című munkájában is. Az eddigi legjobb biográfia Alena Wagnerová: *Milena Jesenská* (Praha: Prostor, 1996), amely az első, német kiadásnál jóval részletesebb (Mannheim: Bollmann, 1994). Az utóbbi időben számos gyűjteményes kötetben adták közre Jesenská saját írásait, ilyen például a szakácskönyvének – *Mileniny recepty* (Praha: Nakladatelství Franze Kafka, 1995), – avagy az 1926-ban megjelent cikkeinek újraközlése (*Cesta k jednoduchosti* ([*Út az egyszerűséghez*], Brno: Barrister a Principal, 1995). A *Zvenět a zevenitř* ([*Kívülről és belülről*], Praha: Prostor, 1996) antológia Jesenská egyéb írásai mellett tartalmazza az *O umění zůstat stát* [*A megmaradás művészete*], illetve a Karel Čapek halálára írt nekrológot is.

³ Vondráčková: *Kolem Mileny Jesenské*, 94.

erejéig maga F. X. Šalda is megtisztelte a társaságot. Milena egyik barátja, Jaroslava Vondráčková így számolt be a fiatal radikálisok („A jelen kettéhasítja a kort: mögöttünk marad mindaz, ami a múlthoz tartozik és a könyvtárakban fog megpenészedni, előttünk viszont egy új nap ragyog” – hirdeti a *Devětsil* csoport első nyilvános kiáltványa⁴) és az akkor hatvanéves, a cseh modernitás élő legendájának találkozójáról: „Spálená 33! [...] Teige és Fučík üggyel-bajjal felsegítették Šaldát a régi ház keskeny csigalépcsőjén, támogatták, jóformán felcipeltek. S közben mi, a többiek a lépcsőfeljáró végén lámpásokkal világítottuk meg a jelenetet. Imádtuk Šaldát, és a Spálená 33. roppant büszke volt arra, hogy magukhoz tudták vonzani.”⁵

Karel Teige (1900–1951) a prágai avantgárd dékánjának számított: a *Devětsil* alapítója és vezető teoretikusa, legfontosabb kiáltványainak szövegezője⁶, s maga szerkesztette a *ReD* [*Revue Devětsil*, 1927–1931] folyóiratot is. Terjedelmes írásai a művészet minden területére vonatkozóan, a filmtől az építészetig, a költészettől a tipográfiáig, tehát a cseh avantgárd életének és mindenirányú tevékenységének iránytűjeként szolgáltak több mint három évtizeden keresztül. A gép-korszak művészetére irányuló figyelemmel sok tekintetben megelőlegezte az olyan, jóval nagyobb ismertségnek örvendő (mivel nyugati) kultúrkritikusok problematikáját, mint például Walter Benjamin. Ezen túl, Teige maga is eredeti művészi teljesítményt nyújtott a különböző médiákkal való kísérletezésben, a tipográfiától a szürrealista kollázsokig.⁷ Julius Fučík (1903–1943) a kommunista újságírás fiatal, világitó csillaga, 1929 és 1938 között a cseh kommunista párt (KSČ) napilapja, a *Rudé právo* társszerkesztője, és szerkesztette a *Tvorba* [*Alkotás*] című lapot is; ez utóbbi lapot 1925-ben alapította Šalda, majd a kommunista lapokat sújtó cenzúra elleni tiltakozás gesztusaként 1928-ban a KSČ gondozására bízta.

⁴ „U[mělecký] S[vaz] Devětsil” [a művészeti csoport és kiadó neve – a ford.], *Pražské pondělí*, 1920. december 6. A cikk újraközlése: Štěpán Vlašín et al eds. *Avantgar-da známá a neznámá* Vol. 1 (Praha: Svoboda, 1971), 81–83. A három kötet a prágai avantgárd 1919–1931 közötti szövegeinek roppant gazdag gyűjteménye.

⁵ Vondráčková: *Kolem Mileny Jesenské*, 94.

⁶ Lásd „*Poetizmus*” (1924), illetve „*Manifest poetismu*” (1928). In Karel Teige: *Svět stavby a básně: studie z dvacátých let, Výbor z díla*. Praha: Československý spisovatel, 1966. Vol. I.

⁷ Eltekintve a Teigére és a cseh szürrealizmusra vonatkozó, a jegyzetekben jelzett egyéb forrásoktól, kiváló tájékoztatást nyújt a *Karel Teige 1900–1951* című retrospektív kiállítás katalógusa (Praha: Galerie hlavního města Prahy, 1994). Lásd továbbá az 1996-ban Triesztben és Rómában megrendezett Teige-kiállítás bőségesen illusztrált és roppant informatív katalógusát: *Karel Teige: architettura, poesie-Praha 1900–1951* (J. L. Cohen et al., Milano: Electa, 1996).

A *Devětsil* (mely név egy gyógynövény [**Petasites*, a csalapu – *a ford.*] elnevezése, ugyanakkor a cseh szó a 'kilenc erő' jelentéssel bír, s mint szó-játék feltételezhetően az antik múzsák számára is utal) a két világháború közti európai avantgárd mozgalmak egyik leghosszabb időszakot megélt lapjának tekinthető. A számos belső törést, szakításokat és polémia megélt csoportot 1920. október 5-én alapították a prágai *Café Union*ban, és egészen 1931-ig fennmaradt. Az 1920-as évek folyamán uralta a prágai avantgárd kulturális életét, majd gondoskodott saját utódlásáról; tagjait megtaláljuk például a *Csehszlovák Szürrealista Csoport* vagy a *Levá fronta* [*Baloldali front*] alapítói között – ez utóbbi elnöke maga Karel Teige volt. Ha nem is mindig kényelmes, de szoros kapcsolatban álltak a kommunista párttal. A csoport felbomlásához vezetett többek között hét jeles író kizárása is. Vladislav Vančura, Ivan Olbracht, Marie Majerová, Helena Malířová, Josef Hora, S. K. Neumann (aki hamarosan visszatért) és Jaroslav Seifert (aki viszont nem tért vissza) voltak azok, akiket 1929-ben „kispolgári radikalizmus” vádjával kizártak a pártból. Teige és Fučík nyilvánosan is megbélyegezték korábbi elvtársaikat „súlyos bűneik” miatt, ahogy fogalmaztak, ám természetesen „nem azért, mintha korrigálni lehetne hibáikat, hanem mert hangsúlyozni akarjuk, hogy útjaink elváltak”.⁸

A *Devětsil* tagsága⁹ a kor nemzedékének számos (ha nem a legtöbb) ki-tűnő, kimagaslóan kreatív művészt tudhatta sorai között. A költők között Jiří Wolker, Jaroslav Seifert, František Halas, Konstantin Biebl és Vítězslav Nezval hosszabb-rövidebb ideig mind a csoport tagjai voltak, s ugyanez mondható el írókról, mint Vladislav Vančura, Jiří Weil vagy Karel Schulz, olyan festőkről, mint František Muzika, Jindřich Štyrský, Toyen, Adolf Hoffmeister, Otakar Mrkvička, Jozef Šíma. Különösen erős volt a *Devětsil* építész vonulata, az *ARDEV*, akik közül heten szerepeltek a Bauhaus 1923-as kiállításán Weimarban. Hannes Meyer személyes meghívása nyomán Karel Teige tipográfiát, reklámgrafikát és építészet-

⁸ Karel Teige és mások, „Zásadní stanovisko k projevu 'Sedmi'”. In *Tvorba*, Vol. 4 (1929). Az aláírók között volt még Vítězslav Nezval, Vladimír Clementis, Konstantin Biebl, František Halas, Jiří Weil.

⁹ Kétségtelenül meglehetősen képlékeny és bizonytalan kategória. A *Devětsil*re vonatkozó, a jegyzetekben jelzett egyéb forrásoktól eltekintve lásd *Devětsil: česká výtvarná avantgarda dvacátých let* (Praha: Galerie hlavního města Prahy, 1986), illetve *Devětsil: Czech Avant-garde Art, Architecture and Design of the 1920s and '30s*, ed. Rostislav Švácha (Oxford: Museum of Modern Art/London: London Design Museum, 1990). Ez utóbbi tartalmaz egy listát a *Devětsil* tagságáról. Ettől kissé eltér – pl. E. E. Kisch neve hiányzik – az Adolf Hoffmeister emlékeire támaszkodó névsor: *Jarmark umění*, nos. 11–12 (1996). Lásd még Teige: *Osvobození života a poezie*. In *Výbor z dílu*. Vol 3. 578–581.

szociológiát tanított a Bauhauson 1930-ban. A csoport tiszteletbeli tagjai közé számított Josef Chochol (1880–1956), a cseh kubizmus úttörője is. S akár tudtak róla, akár nem, Charlie Chaplin, Douglas Fairbanks és Harold Lloyd is közéjük tartoztak – amely részlet sokat elárul a *Devětsil* irányultságáról. Legkorábbi kijelentéseikből is nyilvánvaló, hogy a filmet tekintették a modern világ emblematikus hordozójának. De számos újságíró is a csoporthoz tartozott, így például a német-zsidó Prága egy másik képviselője, a 'száguddó riporterként' ismert Egon Erwin Kisch (1885–1948), mint ahogyan Roman Jakobson (1896–1982), a prágai nyelvészeti iskola megalapítója és a strukturalizmus zászlósa is, továbbá fotósok és zeneszerzők, színrendezők és színészek s még egy táncosnő is – Mira Holzbachová. Az 1930-as években a politikai szatíra fellelőjének számított a két színész, Jiří Voskovec és Jan Werich (V+W) nevével jegyzett és legendássá vált *Osvobozené Divadlo (Felszabadult Színház – a ford.)*, amely Jindřich Honzl irányítása alatt szintén a *Devětsil* szárnyai alól nőtt ki, annak színházi szekciójaként alakult 1925-ben.¹⁰ Nem számítva a cseh avantgárd darabok premierjét, legelső bemutatói között találjuk Apollinaire *Tiresias keblei* című darabját Jaroslav Seifert fordításában (1926), Alfred Jarry *Ůbů királyát* (1928) csakúgy, mint Cocteau, Breton, Soupault vagy Marinetti munkáit – s nemegyszer a világon először Prágában mutattak be színpadon.

Milena Jesenská maga volt a *jeunesse dorée*, a vágyakozó ifjúság szimbóluma. A Minerva befejezése [a Minerva Prága egyetlen leánygimnáziuma volt az első világháború előtt – a ford.] után az orvosi egyetemi és konzervatóriumi tanulmányait félbehagyja, az édesapja rendelőjéből kicsempésztett drogokkal kísérletezik, és rendszeresen provokálja a szüleit. Legszívesebben a Franz Werfel, Willy Haas és Max Brod körül kialakult német-zsidó irodalmi társasággal töltötte az idejét a Hybernská utcai *Café Arcó*ban. Éppen az egyik „Arconauta”, a zsidó származású Ernst Pollackkal folytatott viszonya készítette a különben is vehemens antiszemita édesapját arra, hogy a lányát pár hónapra szanatóriumba zárassa. Legalább Max Brod szerint így fest a történet. Ám a barátnője, Jaroslava Vondráčková szerint legalább ugyanilyen nyomós oka volt a beutalásnak az is, hogy így sikerült megvédeniük a bírósági eljárás kellemetlenségeitől – ugyanis Milena rendkívüli hajlandóságot mutatott mások tulajdonának szabad felhasználá-

¹⁰ Lásd Michal Schonberg: *Osvobozené* (Praha: Odeon, 1992) részletes történetet nyújt a színházról, részben a New York-i emigrációba kényszerült Jiří Voskoveccel készített interjúk alapján. A kötet eredetileg doktori disszertációként íródott (noha nem jelent meg) Jozef Škvorecký vezetése alatt a Torontói Egyetemen.

lása iránt.¹¹ Nyomban a szanatóriumi fogság után, az édesapja kényszerű és hallgatólagos beleegyezésével, összeházasodtak Ernst Pollackkal, illetve Bécsbe költöztek. Azonban Bécs mégsem teljesítette be Milena vágyait, kivált mert az újdonsült férje sokkal otthonosabban mozgott az akkoriban divatos szabad szerelem doktrínájának terepén.¹² Másfelől az ország függetlenségének kivívása sem gyakorolt rá elegendő vonzerőt. Bécshez kötődik a Franz Kafka-hoz fűződő hírneves viszonya is, amely két viharos randevútól eltekintve jórészt levelezésben merült ki. Csehországba már elvált asszonyként tért haza 1925-ben, kiborulva Prága 'provincialiszmusán', ahogy akkoriban mondta. Az éjszakákat dzsesszklubokban tancolta végig, miközben újságírásból tartotta fenn magát. Különböző lapoknak írt: a *Lidové Noviny*, *Národní listy*, *Tribuna*, *Pestrý týden* számára csakúgy, mint a kommunisták színes hetilapja, a *Svět práce* ('A munka világa'), s végül Ferdinand Peroutka jelentős lapja, a *Přítomnost* ('Jelen') számára. Az 1930-as évek elején belépett a kommunista pártba – a belépési díjat állítólag maga Klement Gottwald fizette be, akit a rendőrség elől Milena egy ízben, lekötelező módon bújtatott el a lakásán. Milena világát a rendíthetetlenül nacionalista édesapja, illetve a nagynénje, Růžena világától nyilvánvalóan egy szakadék választotta el. Ugyanakkor minden beszámoló – beleértve Kafkaét is – arról tanúskodik, hogy rendkívüli egyéniség volt: határozott, okos, bátor és emancipált. S mint ilyen, mégsem teljes mértékben idegen attól az osztálytól, nemzedéktől és a kortól, amelyben élt.

Jaromír Krejcar (1895–1949), Milena második férje, a modern cseh építészet világítótornya volt. Jan Kotěra, a nemzeti építészet modern úttörőjének tanítványa a purizmustól a konstruktivizmuson át a funkcionalizmusig a fejlődés minden szakaszát bejárta. Karel Teigével közösen 1922-ben jelentették meg a cseh modernitást reprezentáló vegyes műfajú kötetet *Život II* ('Élet II') címmel, *Az Új Szépség Gyűjteménye* alcímmel. A következő évben kezdték publikálni *Disk* címmel a *Devětsil* lapját, amelyet Teige mellett Seifert is társszerkesztőként jegyzett. A Bauhausnál őt tekintették Csehszlovákia meghatalmazott nagykövetének, de ő alapította az Új Prágáért Klubot (*Klub za novou Prahu*) is, amely névvel az 1900-ban létrehozott, nagy tekintéllyel bíró Régi Prágáért Klubot óhajtották szatirikusan ellenpontosítani, akik viszont elleneztek Prága rendíthetetlen modernizálását. Számos kortársához hasonlóan Krejcar is a romantikusnak

¹¹ Max Brod: *Franz Kafka. A Biography* (New York: Schocken, 1963), 224. Illetve Vondráčková: *Kolem Mileny Jesenské*, 23.

¹² Max Brod: *Franz Kafka*, 224. Kafka: *Letters to Milena*, New York: Schocken, 1990. xii.

ható lenini „szovjetek + villamosítás” bűvöletébe került. Komolyan foglalkoztatta a szovjet építészet, s részt vett az 1927-es moszkvai nemzetközi építészeti kiállításon, illetve 1934–1935 folyamán a Szovjetunióban dolgozott. Moszkvában a lerobbant, ám híres Gorkij sugárúti Lux Hotelben szállt meg a többi külföldi szimpatizánssal együtt – ahonnan éjjelente számos vendég tűnt el, akár a gulágra, akár egyenesen a kivégzésükre vitték őket.¹³ Krejcar terve – egy munkásüdülő – a szovjet bürokrácia miatt meghiúsult, ám új feleségre lelt. Milena így másodszor is válásra kényszerült. A szovjet modellből végleg kiábrándulva, mindazonáltal – az adott körülményeket figyelembe véve – szerencsésen hazatért. Rövidesen, 1937-ben, már a párizsi világkiállításon szerepel: a sokat vitatott csehszlovák pavilonja végül két nagydíjat és az aranyérmet is meghozta számára. Csehszlovákiát az 1948-as kommunista hatalomátvétel után hagyta el, majd Londonban oktatott az Építészek Szövetségének Iskoláján (*Architectural Association School*). A következő évben hunyt el Londonban.

Krejcar egyik legtöbbet méltatott, noha kivitelezésre végül nem került, a Žižkovba (Prága központjához közeli munkáskerület – a ford.) szánt terve 1922-ben megjelent a *Devětsil* első nagy, közös kiadványában, amelynek címe: *Devětsil forradalmi gyűjtemény* (*Revoluční sborník Devětsil*). A vegyes műfajú kiadvány lényegében egy *manifesto*, amely olyan szövegeket tartalmazott, mint Karel Teige Proletár Művészet, Honzl A proletár színházról, vagy Černík Az orosz kreatív művészetről című írásai, továbbá Jiří Wolker, Jaroslav Seifert, Vítězslav Nezval versei (itt jelent meg először ez utóbbi egyik legszebb verse, a *Csodálatos Varázsló*), s nemkülönben Vladislav Vančura és Karel Schulz prózai munkái. A kötet egy ébresztő nyilatkozattal kezdődik: „A nagy francia forradalom egy kort ítelt halálra. S mi most itt állunk a korszak sírjánál: a Világháború ama kor kegyetlen, kimerítő agóniája volt. Az új korszak hajnala az orosz forradalom, amely a nagy keleti birodalom romjain a proletariátus és az új világ bölcsője számára teremt hazát. Ma az orosz forradalom és a világ minden részén megnyilvánuló forradalmi erjedés a nagyszerű és győzelmes jövő hírnökei. Mindez egy közös és világos célra irányul: a szocialista társadalomra, amelynek győzelme egy új stílust, a felszabadult emberiség stílusát, egy nemzetközi stílust jelent. Ez a stílus minden korábbi provinciális nacionalizmus kultúráját és művészetét el fogja törölni.”¹⁴

Ám különös módon Krejcar nem a Szovjetek Oroszországból merített ihletet. Az ikertorony-felhőkarcolók közé tervezett óriási bevásárló-

¹³ Ekkoriban már folytak a Zinovjev és Kamenev elleni kirakatperek előkészületei.

¹⁴ *Devětsil, svaz revolučních umělců* (1923). A szöveg új kiadása: Květoslav Chatík, Zdeněk Pešat, eds. *Poetismus* (Praha: Odeon, 1967), 63.

központ terve (1925–1928) a *Made in America* címet kapta.¹⁵ Krejcar *Olimpia Áruháza* a Spálená utcán is transzatlanti motívumokra utal. Az épület nagyrészt síküvegből készült homlokzatát három egymásra támaszkodó terasz koronázza meg, amelyek acélkorlátai az óceánjárók fedélzetét idézik, s egyszerre nyújtják a funkcionalizmus és az Újvilág nyitott horizontjának a szimbólumát. Talán nem véletlen, hogy éppen ezt a helyet találták elég progresszívnek ahhoz, hogy Vladimir Majakovszkijnek megmutassák. A szovjet költő 1927-es prágai látogatásáról Vondráčková számol be: „Majakovszkij megérkezik, és nyomban a Narodní Caféba megyünk, aztán Krejcar Olimpia Áruházának tetején fényképezkedünk. S micsoda fenegyerek ez a Majakovszkij! Majd Mařka Majerovához ment [Marie Majerová kommunista írónő, 1882–1967 – a szerző], aki sült libával várta. Nem sokkal elutazása után kaptuk a hírt az öngyilkosságáról: értetlenül fogadtuk, mindannyiunkat sokkolt a hír. Miért, kérdeztük, vajon miért? És senki nem mondott semmit.”¹⁶

Az óceánjáró a cseh avantgárd kedvelt motívumai közé tartozott az 1920-as években, amint a turizmus és az utazás egyéb szimbólumai is. Karel Teige 1923-as *Odjezd na Kytheru* ('Utazás Kythera szigetére') című kollázsán a következő feliratokat olvashatjuk: 'Au revoir!', 'Bon vent' illetve 'American Line'.¹⁷ Otakar Mrkvička fotomontázsán is találunk óceánjárót – éppenséggel egy repülőgép társaságában, Jaroslav Seifert *Samá láska* ('Csak szerelem') című kötetének borítóján.¹⁸ Ez utóbbi önmagában is figyelmet érdemlően briliáns képet nyújt: a Vencel térről készült fotóra montírozott amerikai típusú felhőkarcoló – csúcán egy ötágú vörös csillag. Seifert kötete a *proletkult* klasszikusának számított. A kapitalista Amerika és a forradalmi Oroszország összemontírozása Myslbek Szent Vencel szobrával pontos képet ad a kor avantgárd érzékenységről, a modernitás igenléséről: túlbuzgó, jóformán válogatás nélküli rajongásukról minden iránt, ami új és radikális. A kép egyúttal erőteljesen ellenpontozza az akkoriban s éppen azon a helyen nagy pompával megrendezett Jirásek-temetés üzenetét, amelyen a nacionalista pátosz feltámadt árnyai elhomályosították a Vencel

¹⁵ A tervet az 1986-os, Galerie hlavního města Prahy által szervezett *Devětsil*-kiállítás számára készült katalógus is közli (ugyanitt megtalálható az Olimpia Áruház vázlata és az általa tervezett épületekről készült fotók is). Az 1936–1937 során a párizsi Világkiállítás számára készült vázlatait illetően lásd Anděl: *Umění pro všechny smysly*, 96–110.

¹⁶ Vondráčková: *Kolem Mileny Jesenské*, 100.

¹⁷ Ezt is közli Anděl: *Umění pro všechny smysly*, 18. A poetikus műfajra egy másik példa Jindřich Štyrský *Souvenir* című kollázsa, amely jelen kötet borítóján is látható.

¹⁸ Reprodukcióját lásd Švácha, ed. *Devětsil: Czech Avant-garde Art, Architecture and Design of the 1920s and '30s*. 53.

tér neonvilágítását. A prágai avantgárd számára a fennálló világ arra való, hogy megváltoztassák, és éppen a történelem az, amit el kell temetni. Számukra az egyetlen tájékozódási pont a „nagyszerű és dicsőséges jövő”, az egyetlen haza (*vlast*) az általuk megálmodott nemzetköziség, a határokat nem tűrő Paradicsom, és inkább az emberiségben (*lidstvo*) gondolkodtak, semmint a nemzetben (*český lid*). A *ReD* fejlécén Vladislav Vančura mottója állt, amely először Seifert 1920-ban kiadott legelső, *Město v slzách* (Város könnyekben – a ford.) című verseskötetének előszavában jelent meg: „Új, új a kommunizmus, s rajta kívül modern nem is lehet.”¹⁹

Amikor a Csehszlovák Szürrealista Csoport első ízben rendezett nagyszabású kiállítást (melynek a SVU Mánes Galéria nyújtott teret a Slovanský-szigeten, 1935-ben), maga Karel Teige írta a Katalógus bevezetőjét – a maga jellemző módján. A primitivizmustól és poetizmustól kezdve a „művészet halálán” át a konstruktivizmusig, a szürrealizmussal bezárólag Teige egész művészi és politikai pályafutásának konstans motívuma az a folytonos törekvés, hogy áttörje a művészetet és az életet elválasztó válaszfalakat, s hogy mindkettőt az alapoktól építse fel újra. „A csehszlovák szürrealisták csoportjának első kiállításán, amely Toyen, Jindřich Štyrský, Vincenc Makovský festményeit, szobrait, fotóit és montázsait mutatja be – így az első sorok – a bejárat fölött a következő feliratnak kell figyelmeztetnie mindenkit:

A SZÜRREALIZMUS NEM MŰVÉSZETI ISKOLA

A szürrealisták számára [szól a további magyarázat] a művészet, festészet és költészet a színházi alkotás és performansz nem a végső cél, hanem pusztán eszközök – mint megannyi út, amely mind az emberi szellem, s végeredményben az emberi élet felszabadulása felé vezet, azon egyetlen feltétellel, hogy azonosulnak a történelem forradalmi mozgásának irányával... A szürrealizmus filozófiája és világnézete a dialektikus materializmus... S ha a szürrealisták azt mondják, FORRADALOM, akkor azt pontosabban ugyanúgy értik, mint amit a szociális gondolat képviselői értenek a dialektikus materializmus világnézetére alapozva.”²⁰

A Szürrealista Csoport kiáltványát két levél kísérte. Az egyik Vítězslav Nezval (1900–1958), nemzedéke talán leginventívusabb költőjének a szürrealizmus atyjához, André Bretonhoz címzett levele. A másik levél címzettje a Cseh Kommunista Párt agitációs és propagandaosztálya volt.

¹⁹ *ReD*, Vol. 3, no. 1. (1929), 1.

²⁰ Karel Teige: „Surrealismus není uměleckou školu” [A szürrealizmus nem művészeti iskola]. In *První výstava skupiny surrealistů v ČSR: Makovský, Štyrský, Toyen*. Kiállításkatalógus (Praha: SVU Mánes, 1935), 3–4. A katalógus tartalmazza Vítězslav Nezval egy hasonló tónusú cikkét is.

Štyrský és Toyen itt mint a „történelem forradalmi mozgásának” részei jelennek meg. További méltatásként jelenik meg, hogy pár évvel korábban egy terjedelmes útikönyvet jelentettek meg Párizsról (ahol 1925–1928 között tartózkodtak), amelyet a *Devětsil* saját cége, az *Odeon* adott ki. A nyolcszáz oldalas kötet talán az egyik legjobb a maga nemében. A szokásos információkon túl (mint pl. vízum, szállók, éttermek, látnivalók és közlekedés), részletes leírásokat találunk a „cseh Párizsról” (ekkoriban a cseh közösség Párizsban mintegy nyolcvanezer főt számlált), a „Zene Párizsáról”, a „Divat Párizsáról”, az „Irodalom Párizsáról” és – természetesen – a „Művészet Párizsáról”. Beszámolójuk szerint a múzeumok nem különösebben jók, de részletes leírást nyújtanak a magángyűjteményekről és galériákról, még az alkotói műhelyek címlistáját is megtaláljuk. Mintegy mellékesen külön felvilágosítást kapunk a *dansant* jelentéséről is: „A táncos teadélutánok négykor kezdődnek, és hétkor véget érnek. A *dansant* az a hely, ahol a társadalom krémje ad randevút egymásnak, s roppant elegáns párizsi és külföldi nők találkoznak; a szalon, ahol a párizsi divat legfrissebb újdonságai kerülnek szemlére”.²¹ A könyv egyúttal gyakorlati útmutató, az *Odeon* biztos piacot remélt, a *ReD* hasábjain a következő kiadói ajánlót találjuk: „Párizs, a tudomány és művészet központja, a kortárs kultúra gyűjtőpontja, a modern építészet bölcsője.”²² És éppen ezt a sok különös egybeesést: Majakovszkij az Olimpia Áruház tetején, a kommunizmus vörös csillaga a Vencel téri felhőkarcolón, a dialektikus materializmus és a *dansant* – mindezt figyelembe kell venni, mert arról az elfeledett Prágáról szólnak, amelyet még nem nyelt el Kelet-Európa és a manicheizmus, s egy olyan országról, amelynek határai fizikai és szellemi értelemben is még nyitottak voltak. De mindazok a kulturális koordináták – Párizs, Moszkva, illetve Amerika, amelyről mindenki álmodozott, de voltaképpen senki nem látott –, amelyek mentén a prágai avantgárd meghatározta magát, pozícióját és identitását, szándékosan opponálták a hivatalos cseh nemzeti értékvilágot. Ugyanakkor nem éltek túl a következő háborút sem. Az éj immár leszállóban volt – s nem csupán a szomszédos Németországban.

A moszkvai *Pravda* hasábjain 1936 januárjában egy névtelen, de terjedelmes cikk *Zene helyett káosz* címmel kíméletlen kritikával sújtotta Dimitrij Sosztakovics *Kisvárosi Lady Macbeth* bemutatóját. Mint rövidesen kiderült, ez volt a nyitánya a művészi formalizmus ellen indított kíméletlen hadjáratnak, amelynek áldozatává váltak olyan művészek, mint például Eisenstein, Pasternak, Babel, Mandelshtam, a színházigazgató

²¹ Štyrský, Toyen, *Nečas: Průvodce Paříží a okolím*. Praha: Odeon, 1927. 50.

²² Hirdetés, lásd *ReD*, Vol. 2, no. 9 (1929), 292.

Vsevolod Meyerhold, akivel a *Devětsil* színházi alkotói, Emil Burian és Jindřich Honzl is közeli kapcsolatot tartott fenn. A konstruktivista építészetet is vitriolos támadások érték. A szovjet cenzorok porrá zúzták a csehszlovák művészek 1937-ben megrendezett moszkvai kiállítását. Max Švabinský valamennyi képét levették, tekintettel „immorális” jellegükre (Švabinský különös érzékenységet táplált a női test érzékisége iránt) (Max Švabinský festő, késő-impresszionizmus [1873–1962] – a ford.), de hasonló sorsra jutott többek között Špála, Filla, Zrzavý, Makovský számos munkája is. Štyrský és Toyen egyetlen munkáját sem engedték kiállítani. A kampány – nem véletlenül – egybeesett a moszkvai perek első hullámával. Zinovjev, Kamenev és tizennégy társukat 1936 augusztusában kivégezték. Ugyanebben az évben André Gide össze beszámolója a szovjetunióbeli utazásairól megdöbbenett a nyugati baloldaliakat. Milena Jesenská éppen a moszkvai perek nyomán, már szeptemberben kilépett a kommunista pártból, s később így emlékezett a cseh szocialista értelmiségiekre gyakorolt nyomásról: „A nép érdekében hivatkozva a CSKP egyre keményebben igyekezett meggyőzni a tagságát arról, hogy immár egészen másképpen viszonyuljanak a dolgokhoz – akik viszont egyre komolyabb ellentmondásba kerültek lelkiismeretükkel és jellemükkel. A KP pedig éppen ezt a konfliktust bélyegezte árulásnak, trockizmusnak és hasonlónak.”²³

Ugyanakkor némelyek elég könnyen levedlették korábbi bőrüket. S. K. Neumann, a hatvanas éveit taposó költő férfiasan nekiveselkedett, hogy az „objektív valósághoz pozitív, tiszta, egészséges és igaz, megalkuvást nem tűrő viszonyt alakítsunk ki”²⁴ (*Stanislav Kostka Neumann [1875–1947] jeles modernista költő és író – a ford.). Az *Anti-Gide, avagy Optimizmus illúziók és mítoszok nélkül* című brosúrája minden mércét alulmúló fortelem. Lelkesen üdvözlí a moszkvai pereket, amelyek célja korántsem az volt, hogy Sztálin megszabaduljon az ellenzékétől, hanem „végre a szovjet proletariátus megszabadult a szabotőröktől”.²⁵ A legfrissebb abortusz- és homoszexualitás-ellenes törvényeket is megvédte, mondván – az első típust tekintve –, hogy a „szovjet proletariátus kiemelkedő érdeke a szocializmus és a proletár hadsereg erősítése”; az utóbbi esetben sajátos distinkciót tesz a természetes és elsajátított homoszexualitás között.²⁶ De a legválogatott-

²³ Lásd Ivan Pfafl: *Česká levice proti Moskvě 1936–38*. Praha: Naše vojsko, 1993. 13.

²⁴ Idézi Karel Teige: „Zápasy o smysl moderní tvorby” [Vita a modern alkotás értelméről]. In *Výbor z dílu*, 1969, Vol 2. 665.

²⁵ Stanislav Kostka Neumann: *Anti-Gide, neboli optimismus bez pověr a ilusi*. Praha: Sboboda, 1946. 102.

²⁶ Ibid. 108.

tabb szidalmakat a „kispolgári intellektüelek”, s különösen a prágai avantgárd számára tartogatja. Alaposan ledorongolja a ’burzsoázizmust’, a ’kicsinyes modernista játékokat’ és a ’dekadens szenteket’, különösen a „zajos teigeizmust, amely oly sok éven keresztül marxista idézetekkel űzte köztünk szemfényvesztő mutatványait”.²⁷ „A szocialista forradalom – biztosítja olvasóit – semmiben nem hasonlít az intellektüelek csészéiben kavargó »esztétikai forradalomhoz«, amely végeredményben nem egyéb, mint egy elszigetelt kaszt elrontott gyomrának való nagyvárosi, rosszul szűrt és agyoncukrozott, langyos kávéházi zagyvalék.”²⁸ Hasonló demagógiát visszhangoznak Fučík és Nezval korabeli írásai is (lásd például az *Óda Sztálinhoz* alkotást) – hogy csak további két nevet említsünk.

Az ezt követő évben Neumann a vizuális művészetek terére lépett, s azzal vádolta Emil Fillát, hogy „a technikai bűvészkedéssel csupán az emberi test kegyetlen torzítását éri el”, hasonló módon gúnyolódott Špála és Muzika „posztimpresszionista művészkedésein”, és olyan kifejezésekkel ecsetelte Štyrský és Toyen „szexuálisan patológikus irodalmát és erotikus fotomontázsait”, hogy az a legtiszteletreméltóbb kispolgár szívét is tűzbe hozta volna. Alighanem Štyrský *„Emília álmomban jön”* [*Emilie přichází ke mně ve snu*] kollázs-sorozatára gondolhatott, amely 1933-ban mintegy hatvankilenc példányban jelent meg, bizonyára magánkiadásban – hiszen egyébként nem került volna el a cenzorok figyelmét. Ám lehet, hogy Toyen nem egészen úrilányos péniszgrafikái botránkoztatták meg. *„Sznobizmus”* – a *Tvorba*²⁹ és a *Lidová kultura* című lapok irodalmi, művészeti és színházi rovatainak a leggyakoribb kritikai kifejezésévé vált. Ez pontosan az a fajta anti-intellektualizmus, amelyre Neumann kritikusan is utaltak, s amely egy meglehetősen képlékeny és nagyvonalúan absztrahált „nép” nevében már születésétől fogva semmi mást nem bír elviselni, csak az érzéstelenítő művészetként eladott pépet. Emil Burian, a *Devětsil* színházi rendezője szerint a Neumann által elképzelt „népi művész” (*lidový umělec*) alakja ugyancsak nevetséges, és nem képes többre, mint hogy giccset fabrikáljon, egy olyan bér munkás, aki a már meglévő anyagokat gyúrja, festi, mázolja újra és újra... a népiesség (*lidovost*) végeredményben nem más, mint a giccs bennfentesének – igencsak hamis – képzelménye, a mai kor

²⁷ Lefordíthatatlan szójáték: a „*halasná*” cseh jelentése: zajos. [a szerző]. Ibid. 117–118.

²⁸ Ibid. 124.

²⁹ S. K. Neumann: *Dnešní Mánes*. In *Tvorba*, vol. 12, no. 20 (1937), idézi Pfaff, 107. Toyen és Štyrský – Neumann által bíralt – grafikáinak nagyvonalú válogatását adja közre Karel Šrp: „Erotická revue a Edice 69”. In Bydžovská – Šrp: *Česky surrealismus*, 53–65. Štyrský: Az *Emília álmomban érkezik* először az *Edice 69*-ben jelent meg.

emberének ízlésficama, legjobb esetben is ponyva. A „nép művészei” elfelejtik, hogy a népi kultúrának az alapjai nem valami felülről kialakított és beoltott népszerű ízlés. Ez a fajta népi művész fejvesztést érdemel, még akkor is, ha ez ellen küzd, ugyanis a népi kultúrán túlról behozott szimbólumokkal hamisítja azt.³⁰

Ám Burian nem volt az egyetlen, aki nem óhajtott a moszkvai dob-szóra táncolni. A baloldalon egyebek mellett Roman Jakobson, Ladislav Vančura, Jindřich Štyrský, Jaromír Krejcar, František Halas és Emil Filla sem tudott azonosulni a KČP új kultúrpolitikájával. Mindenesetre Karel Teige volt az, aki a kritikai oldalon a legtovább ment. 1936 őszén, ha óvatosan is, de nyilvánosan kérdőjelezte meg az első nagy moszkvai perek ítéleteit, s újra és újra egy szót ismételt: „tragédia”.³¹ Következésképpen nem hagyta magát a közismert érvvel zsarolni, miszerint a Szovjetuniót ért bármely kritika a fasizmust támogatja. Ennek jegyében a következő év januárjában a tekintélyes folyóirat, a *Přítomnost* által rendezett, szintén nyilvános prágai vitán védelmébe vette André Gide híres könyvét, a *Visszatérés a Szovjetunióból*-t.³² Amikor 1934 januárjában Topič szalonjában megnyitotta Štyrský és Toyen új képeinek tárlatát, hasonlóképpen hangsúlyozta – Neumann ellenében is –, hogy nemcsak arról van szó, ami közvetlenül szemünkbe ötlük, amikor az „objektív realizmusról” beszélünk, és többről, mint a valóságot pusztán mechanikusan ábrázoló művészet vitájánál. Ugyanígyen jelentős az, ahogyan jellemezte az esztétikai viták politikai háttérét is – pontosan azt a pillanatot, amikor Berlinben és Moszkvában szimultán indítottak keresztes hadjáratot a független és nemzetközi avantgárd művészet ellen – terrorhullámot árasztottak a kreativitásra, amelyet Germániában „elkorcsosult művészetként”, a Szovjetunióban „monstruóz formalizmusként” bélyegeztek meg.³³ A két totalitarizmusnak ez a válogatás nélküli kiegyenlítése már elviselhetetlen volt a cseh balosok többsége számára – függetlenül a szovjet fejlődést illető egyéni kételyektől. Teige egy erkölcsi és politikai kozmológiát döntött porba, amikor egyszerűen egy kalap alá vette a haladás mekkáját és a reakció citadelláját. Ez már Vitězslav Nezval számára is sok volt, kiborult: „Ha Teige Berlint és Moszkvát egy kosárba dobálja, akkor ez nem csupán erkölcsi, de – minde-

³⁰ Idézi Pfaff, 106.

³¹ Karel Teige: *Moskevský proces*. [Moszkvai per], Praha – Moskva, no. 1 (1936. szeptember). Új kiadás Pfaff, 78–81, illetve Karel Teige: *Zápasy o smysl moderní tvorby*, 335–349.

³² Lásd Pfaff, 78–81., illetve Karel Teige: *Zápasy o smysl moderní tvorby*, 626–631.

³³ Teige: *Zápasy o smysl moderní tvorby*, 664.

nekfölött – intellektuális csőd.”³⁴ S két hónappal később Nezval egyoldalon feloszlatta a *Csehszlovák Szürrealista Csoportot* (amely aztán nyomban újraalakult, ámde nélküle). Teige válaszcsepasként megalapította a *Szürrealizmus az Ár Ellent* (*Surrealismus proti proudu*), amely először 1938 májusában jelent meg, de messze túlment az avantgárd művészetek szabadságának pusztá védelmezésénél. Az írás a sztálini szocializmus erőteljes kritikája, amelynek elemzése megelőlegezi az olyan háború utáni munkákat, mint amilyen Koestler munkája, a *Sötétség délben*. (A jelzett Koestler-mű 1940-ben kelt Párizsban, 1941-ben jelent meg angolul – a ford.)

Jaroslav Seifert, aki 1929-ben éppen a kommunista párttal megszakított viszonyát foltozgatva, szintén azok közé tartozott, aki nem maszatolta el a szavait. A *Právo lidu* [‘A nép igaza’] lapban *Moszkvai per* címmel megjelent verse, 1937 januárjában:

„Amit a lapokban olvashatsz
Játék, szavát se hidd.
Megannyi kép, horrt s félszt üzen,
A sügőlyuk sugallja mind.

Amit a lapokban olvashasz,
Játék, hadd szórakozzék a világ.
Csak a vér – az embervér szaga
Az bizony, sajna, igaz.”³⁵
(Nyersfordítás, a ford.)

A zárszót – valójában búcsú egy korszaktól, mely a modernitás iránti napfényes optimizmusból fordult át valami tökéletes borzalomba – valószínűleg mégis F. X. Šalda mondta ki, akit még nem is olyan régen a Spálená 33. fiatal radikálisai oly lelkesen fogadtak. Fél évvel halála előtt, 1936 októberében jelent meg *A vas és tűz kora* című írása saját lapjában (*Šalduv zápisník* – ‘Šalda Jegyzetfüzetei’), mely előbb a Franco tábornok spanyol-Marokkójától indul, és lassan, de folyamatosan halad a moszkvai kivégzőhelyek felé... Šalda megőrizte tiszta és lucid elméjét, maró stílusát – az idő nem fogott ki metsző intellektusán. Lényegében a 15. és 16. századi vallási türelmetlenség korszakát veti össze saját korával, ám mondanivalója mö-

³⁴ *Tvorba*, Vol. 13, 150. Idézi Pfaff, 130n.

³⁵ Jaroslav Seifert: *Moskevský proces* [Moszkvai per]. Új kiadás: Pfaff, 77. Ugyanitt Pfaff közli Seifert két további, hasonló témájú versét is, amelyek címe: *A Lenin Mazóleumban*, illetve *Puskin-emlékmű Moszkvában*.

gött egy mélységes szomorú meglátás húzódik. A prózából végtére is sítéreg az ítélet: „A lényeg az, hogy a per során az emberi szellem és az emberi öntudat elleni mélységes megvetés árad, s mindezen túl a hatalom kegyetlensége és brutálítása az egeket veri. Az idealista (noha teljesen tévutat járó) forradalmi irányzatnak akkor íntettek először búcsút, amikor a »realisták« szöges bakancsai rátapostak, hiszen a realizmusuk nem is egyéb – mint megtöltött fegyver. S éppen ilyenek a most Sztálinhoz csatlakozók, nem kevésbé a nyugat-európai reakció »pozitívák«, olaszok vagy németek, akik egy évrre egy Browning-golyóbissal vagy a bitófal kenderkötelével válaszolnak. Ilyenek az idők, amelyben élünk: a tűz és vas korszaka, pontosabban egy titkos mérégé, amelyet fondorlatos módon csöpögtetnek az elítélt poharába, hogy még a kivégzése előtt magától vetkezze le saját személyiségét, s hogy rövidesen mint árulók és roncsok jelenjenek meg a nyilvánosság előtt, kigúnyoltan és megcsúfoltan.”³⁶

³⁶ F. X. Šalda: *Ve věku železa a ohně* [A vas és tűz kora]. In *Šaldův zápisník*, vol. 9 (1936–1937), 6–7.

Szükséges-e a magány a Másikkal való találkozáshoz?

A magány mint az önmagunkhoz vezető állandóság lehetősége

Bevezető gondolat

A címben szereplő kérdés talán különösnek tűnhet, mivel a magányt gyakran a Másiktól való elzárkózással, elszigeteltséggel, elkülönüléssel azonosítják, a találkozást viszont a Másikkal való együttéléssel, a Mivel. Az előbbi tehát egyfajta önmagunktól való eltávolodás, elidegenedés, valamilyen elszegényedés, míg az utóbbi önmagunk gazdagodása. Az egzisztencialista nyelven való tűnődést kissé háttérbe szorítva, hétköznapi tapasztalatunkra, érzésünkre támaszkodva azt mondhatnánk, a magányérzés épp a Másik társasága, közelsége utáni vágyakozásból, annak megvalósulása hiányából ered, a magányban pedig egyre inkább megfogyatkozik önmagunkba vetett hitünk.

Mégis vannak olyan helyzetek, melyekben az ember még akkor is, ha van családja, barátja, úgy érzi, teljesen egyedül van. Ilyen hétköznapi szituáció például betegség esetén a fájdalom megélése (hiszen bármennyire is empátikus a hozzátartozó, pontosan nem tudhatja, mekkora fájdalmai is vannak a betegnek), az ennek nyomán kialakuló közérzet, a különböző érdekeket érintő jelentős döntések meghozatala vagy akár az egymás mellett való elbeszélés valamely konfliktus során, és lehetne még számos más példát említeni.

Talán kissé optimista az a feltételezés is, hogy a Másik hozzásegít minket ahhoz, hogy megszülessen bennünk az önbizalom, vagy megerősödjön. Ám mi van akkor, ha a Másik nem is ismer igazán, sőt talán nem is akar megismerni valódi mélységeimben? Egyáltalán bízhatok-e úgy valaki másban, hogy magamban meg nem bízom? S a Másik képes-e engem ismerni abban az esetben, ha még én sem ismerem magamat? Nem lehetséges, hogy épp önmagam elől menekülök a Másikkal való társas viszonyba?

Menekülésem oka talán épp az, hogy saját lehetséges magányom rémülettel tölt el. S talán épp ezért hitegetem magam azzal, hogy olyanok vesznek körbe, akiknek fontos vagyok. Ugyanakkor megtörténhet, hogy valójában nem is kapok tőlük megerősítést személyem értékességét illetően. Ez viszont további kérdéseket vet fel. Milyen szerepet tölthet be az egyik ember a másik magányában, elmagányosodásában? Mindenki magának választja magányát, elmagányosodását, a környezete teszi azzá, vagy a kettő összekapcsolódik?

Egy XVIII. századi gondolkodó, Johann Georg Zimmermann, aki egyszerre volt filozófus, orvos és tudós, *A magányosságról* című, 1788-ban írt művében a következő figyelemre méltó gondolatot vetette papírra: „Ha szenvedünk, fáraszt a világ, nincs más boldogság, mint a magány. [...] Ámde befáradhatunk a magányba is, ilyenkor kapcsolatainkban pihenjük ki magunkat” (ZIMMERMANN 1785–1788; 39). Felmerülhet a kérdés, mi van akkor, ha a másoknak való hátat fordítás csak egy bizonyos közegnek szól, mégpedig annak, ahol nem találja az illető a helyét, ahol a többi ember számára idegen, netán ijesztő, ellenséges „kavargó embersokaság”, és nem kivétel nélkül szól ez valamennyi embernek (ZIMMERMANN 1785–1788; 36). Nem lehet, hogy ebben az esetben a magány valójában nem szélsőséges elkülönülés, hanem a belső függetlenség, az *önállóság*, az önmagában való *bizonyosság*, *szabadság*, saját értékrend megnyilvánulása, amit meg a külvilág tolerál nehezen?

Mindennek alapján úgy tűnik, hogy a magányos ember és a Másik egymásra hatásának kérdésköre összetett és jelentős probléma, folyamatos dinamika jellemzi. Fő kérdésünk rövid körvonalazása során megmutatkozik az is, hogy néhány lényegi fogalom határai összemosódnak. Van-e különbség magány és elmagányosodás között? Van-e különbség a között a Másik között, akihez magam elől menekülök meg aközött, aki a világban fáraszt, és akitől épp ezért menekülök, illetve aközött, akivel túlzott egyedülléteimből kilépve képes vagyok megteremteni az együttlét, a találkozás társas viszonyulását, valamint aközött, akivel meg meghitt viszonyt ápolok (legyen az családi, baráti vagy párkapcsolati kötelék)? S végül van-e valódi különbség e négy viszonyulás között, s ha van, akkor mi? A tanulmány célja e kérdések tisztázása Jaspers és Heidegger néhány vonatkozó írása alapján. A tanulmány első részében megpróbálom körülhatárolni, mit jelent a találkozás és mit a magány a két filozófus értelmezésében. Milyen viszony van a találkozás és a magány között? Feltételezi-e egyik a másikat, vagy sem? A második részben a magányhoz viszonyulás két lehetőségét ismertetem: a magánnyal élést (Jaspers) és a magányba menekülést (Heidegger), különös figyelmet fordítva arra a kérdésre, hogy lehet-e a magány egyfajta önmagunkhoz vezető állandóság.

Szükséges-e a magány a Másikkal való találkozáshoz?

Mindkét említett gondolkodó kitüntetett figyelmet szentel annak, hogy emberek vesznek körül minket, állandóan viszonyulunk egymáshoz valamilyen módon, és ez hat az önmagunkhoz viszonyulásunkra is, és igaz ez fordítva is.¹ Azonban egyiküknél sem szerepel a „találkozás” szó filozófiai szakterminusként, ezt az interszubjektivista gondolkodók kifejezés-tárából (Martin Buber, Gabriel Marcel) kölcsönöztem. Abból a megfontolásból tettem, mert meglátásom szerint e megnevezés a legalkalmasabb a jelzett viszonyulás, kapcsolat mineműségének megjelenítésére, beleértve ebbe a viszonyulás dinamikai vonatkozásait is. Nemcsak a kapcsolat kezdetét foglalja magában ugyanis, hanem folyamatosan megújuló jellegét, mozgalmasságát is. Benne van a kölcsönös egymásranyitottság, valamint az is, hogy lehetőség van közös új viszonyulás kialakítására. Az, hogy a találkozás – mint filozófiai jelentéstartalommal bíró terminus – hiányzik a két gondolkodó nyelvi eszköztárából, korántsem jelenti, hogy az általam vizsgált gondolkodók ne foglalkoztak volna a találkozás, a kapcsolatteremtés és -fenntartás mibenlétével, illetve hogy ne lenne a maguk saját nyelvezetén belül fogalmuk erre a jelenségre. Jaspers gondolkodásában e viszony az *egzisztenciális kommunikációnak* feleltethető meg, Heidegger esetében meg annak, amit ő a maga sajátos kifejezésmódjával *elébeugró-felzabáló gondozásnak* nevez. Számos hasonlóság figyelhető meg a két elgondolás között, ám jelentősek az eltérések is, ezért érdemes külön-külön megvizsgálni őket.

Jaspers a többi emberrel való létezést *kommunikációnak* nevezi, ami nem azonos az *egzisztenciális kommunikációval*, ez ugyanis az előbbinek egy sajátos, kitüntetett módját jelenti. Az általános értelemben vett „*kommunikációban*” az ember naiv, minden kétséget kizáró társadalmi létezése azt jelenti, hogy az ő egyes tudata egybeesik az őt körülvevő emberek általános tudatával”, vagyis nem tesz fel olyan kérdéseket, melyek saját léte mineműségére irányulnak, és így Jaspers szerint lehetetlen igazi, személyes viszonyt kialakítani a Másikkal (JASPERS 1932; 51–53). Ezen lehet változtatni – még ha nem is a kikényszerítés értelmében – az *egzisz-*

¹ „Csakis abban a közösségben vagyunk azok, amik vagyunk, amely egymás kölcsönös és tudatos megértésén alapul. Nem létezhet olyan ember, aki önmaga számára valóan egyedül puszta egyedként ember lenne” (CSEJTEI-DÉKÁNY-SIMON 1992; 382).

„Ha jelenvalólet egyáltalán van, az egymással létmódjával bír”, még akkor sincs egyedül, ha adott esetben épp nincs ténylegesen senki körülötte (HEIDEGGER 2001; 152).

tenciális kommunikációval, vagyis akkor, ha létezésemhez nem felszínesen viszonyulok, hanem kérdező módon, kérdések mentén, ha keresem, kutatom valódi önmagam, és ebben a Másikat segítőtársnak érzem, aki szintén keresi önmagát. E *találkozás* számos nehézséget rejt magában, részben azért is, mivel e szituációban egyszerre van jelen önmagam léte és a másik léte. A Másikkal való kapcsolatban *elveszítettem önmagam*. Megtörténhet ez úgy, hogy a kellő mértéket nem találva, túlzott mértékű lesz az önfeledásom, ezáltal segítve hozzá másfelől meg a Másikat önmagához, de megeshet az is, hogy félni kezdek attól, hogy túlságosan feloldódom, szétfolyok kapcsolatunkban, s erre való reakcióként túlzottan kezdek ragaszkodni önmagamhoz.

Az *egzisztenciális kommunikáció* mindkét esetben szegényebbé válik, majd idővel felszámolódik, ezért mondja Jaspers, hogy az *egzisztenciális kommunikáció* életben tartásához szükséges a folyamatos megerősítés.

Minek a megerősítése? Annak, hogy a „kommunikáció mindig kettő között történik meg, olyanok között, akik összekapcsolódnak, de meg kell maradniuk kettőnek, a magányból kilépve találják ők egymásra... Akarom kell a magányt, ha arra teszek kísérletet, hogy saját eredetemből legyek önmagam, és emiatt a legtartalmasabb kommunikációba bocsátkozzam” (JASPERS 1932; 61). Láthatjuk, ahhoz, hogy a Másikkal együtt igazán saját magam lehessenek, hogy jobban megismerhessem, *megérthessem önmagam*, kell folytonos alapvető állapotként a *magány*. Ez ad erőt ahhoz, hogy önmagamat valamilyen szinten megtalálhassam, meghatározhassam, és így módon a Másikkal való kommunikációban, közösségben ne veszítsem el magam.

Tehát a találkozást és a magányt Jaspers szorosan összetartozónak tartja. A magány nem a Másik nem akarása, nem előle való elzárkózás, épp ellenkezőleg. A magány megtapasztalása szükséges minimális önismeret ahhoz, hogy az ember saját alappal bírva, magához hű módon tudjon megnyílni a Másik felé, hogy megszólítsa őt, és így realizálódjon a valódi, kölcsönösen gazdagító önmagukká válás.

Heidegger esetében jóval nehezebb nyomon követni az említett jelenség elemzésének nyomvonalát, gondoljunk csak azokra a terjedelmes fejtegetéseire, melyeket a *Lét és idő* című művében olvashatunk *együttlétről és együttes-jelenvalólétről, gondozásról, egymás útjába kerülésről, egymás mellett elmenésről, beugrásról és elébeugrásról*. Heidegger érzékenységéről is tanúskodik az elszemélytelenítő kapcsolatok ilyen rétegzett tárgyalása, és épp ez adhatja meg a *találkozás*, avagy az „*elébeugró-felszabadító gondozás*” (*vorspringende-befreiende Fürsorge*) fontosságának súlyát gondolatrendszerén belül.

Heidegger szerint általánosságban elmondható az *együttes-jelenvalólétről*, az *egymás útjába kerülésről* és *egymás mellett elmenésről*, hogy az ember többnyire olyan *egymássallétben* él, amiben *jelenvalóléte* (vagyis saját személyes mivolta)² feloldódik az átlagosságban; úgy éli, érzékeli, értékeli az életét, ahogyan a többiek, *nincs* olyan mag, amit *önmagának* nevezhetne. Ugyanolyan módon ítéli meg *nem-tulajdonképpeni önmagát*, ahogy a többieket, másokat (akiket nem önálló személyként, sajátos és különös értékeként kezel, hanem tömegszerű masszaként), mégpedig a különböző funkcióik alapján, amivel a „jelenvalólét elzárja magát önmagától”, *elidegenedik saját lehetséges lététől* (HEIDEGGER 2001; 157).

Heidegger, Jaspershez hasonlóan, úgy véli, hogy ki lehet törni ebből a veszélyes, a társadalomra összpontosuló nyitottságból, a tömegben való elsüllyedésből akkor, ha az ember képes maga felé fordulni, és önnön magára nem csupán úgy tekint, ahogy egy másik ember ítélné meg őt (ilyen nézőpont az pl., amikor másvalaki pusztán a munkájára redukálva értékeli őt). Ez a saját magára összpontosítás azonban nem azonos valamilyen külső visszavonulással, elzárkózással. Inkább *belső függetlenségnek* lehet nevezni, ami az embert önmagához segíti, ami lehetővé teszi, hogy *önmagát válassza*. Heidegger ezt az állapotot nevezi *szorongásnak*. Ennek vállalására azonban az ember csak magárahagyottságában határozhatja el magát. Önmaga felé kell fordulnia, s el kell fordulnia az őt körülvevő emberektől. Fel kell ismernie, csak az ő döntésén múlik, rajta áll, melyik utat választja: önmaga lehetőségeire figyel-e, azok kiteljesítésére törekszik, vagy pedig megelégszik azzal, amit a többi embertől kaphat, amit a többi ember megenged neki. Ám ez az „elhatározottság mint Önmaga tulajdonképpeni léte nem oldja el a jelenvalólétet világától, nem izolálja szabadon lebegő énként”, hanem ily módon a másokkal való *gondozó együttlétbe* helyezi magát, az *elébeugró-felszabadító gondozással* segíthet a Másiknak *önmagává válni* (azaz ráébresztheti őt arra, hogy ott áll előtte az ő saját lehetősége, hogy azt beteljesítve azzá váljon, akivé szeretne), és aztán így van lehetőségük *tulajdonképpeni módon egymással lenni* (HEIDEGGER 2001; 345).

Hogyan jöhet létre a találkozás közöttük? Meglátásom szerint a *belehelyezkedés* lehetőségével.³ A *belehelyezkedés* az ember lényegéhez tartozik. Hasonló ugyan a követéshez („közvetlenül tapasztalatot szerezni arról a létezőről, akit így követünk”), de mégsem azonos vele. Azért nem, mert

² Dasein

³ Fontos megjegyezni, Heidegger az *elébeugró-felszabadító-gondozást* vizsgálva nem szól a *belehelyezkedésről*, és fordítva sem teszi ezt, sőt nem is egy közös írásában tárgyalja a kettőt. Mégis úgy gondolom, szoros kapcsolat van közöttük, kiegészítik egymás jelentését.

Heidegger szerint a beleérzés, az empátia esetén a Másikat önmagunk elé helyezzük. Úgy próbálunk empatikusak lenni, hogy magunkat semlegesítve átvesszük a Másik érzéseit. Ez viszont nem más, mint a Másikban való elmerülés, miközben feladjuk saját magunkat. A behelyezkedéshez viszont az kell, hogy előzetesen *saját magunk* legyünk, ennek feltétele magányunk felismerése (HEIDEGGER 2004; 257–261).

Láthatjuk, noha Heidegger szerint bár folyamatosan emberek vesznek körbe bennünket, hatnak arra, hogy miképp értelmezzük a világot, és hogyan értjük meg önmagunkat, mégis akkor jutunk el valódi önmagunkhoz, ha létezésünkhöz elsősorban mint saját *jelenvalóletünk*hez viszonyulunk, nem pedig a Másikhoz viszonyuló létünkön keresztül határozuk meg magunkat. Ugyanakkor fontos, hogy az erre való ráébredést elősegítheti a magát *tulajdonképpenivé* tevő Másik az *elébeugrás* nyitott viszonyulásával.

Összegezve az eddigieket megállapíthatjuk, hogy mindkét filozófus szerint szükséges a magány a Másikkal való jó, megfelelő mélységű kapcsolat kialakításához, ahhoz, hogy a Másikra és önmagunkra ne csak a felszínt érintve tekintsünk, hogy ne vesszünk bele a külsődlegességekbe. Idézzük fel ismét Zimmermann gondolatát, miszerint: „Ha szenvedünk, fáraszt a világ, nincs más boldogság, mint a magány. [...] Ámde belefáradhatunk a magányba is, ilyenkor kapcsolatainkban pihenjük ki magunkat” (ZIMMERMANN 1785–1788; 39). A magány tehát a mizantrópia ellenszere lehet. Segítségével felfedezhetjük önmagunkat, kiismerhetjük valamilyen mértékben, önmagunk bázisává tehetjük magunkat. S így tudunk nyitni a Másik felé, tartalmas, mély kapcsolatot kialakítani, amelyben egymás létezését minőségileg gyarapíthatjuk (ZIMMERMANN 1785–1788; 63).

Magánnyal élés és magányba menekülés

Miután áttekintettük a *találkozás* és *magány* összefüggésének néhány vonatkozását Jaspers és Heidegger filozófiájában, a „Lehet-e a magány egyfajta önmagunkhoz vezető állandóság?” kérdés mentén azt kíséreltem meg röviden vázolni, hogyan gondolja el Jaspers a *magánnyal való kommunikációban* élést. Továbbá kitekintek arra is, miért tartja szükségesnek Heidegger a *magányba* menekülést.

Jaspers értelmezésében, ahogy erre utaltam már, *saját magányunk megélése*, annak fenntartása szükséges *önmagunk valódi megismeréséhez*, a *Másikkal való találkozáshoz*. Az alábbiakban ezt a gondolatot, felvetést veszem górcső alá. Először a magányra reflektálás hiányát vizsgálom, majd *magány* és *kommunikáció* szorosabb egymásra hatását.

Jaspers szerint a *megértésnek* két típusa van: egyrészt a *saját magány felismeréséből* fakadó megértés, és ennek nyomán a valódi, kölcsönös, gazdagító kommunikáció, amelyben mindkét fél *egzisztáló*, másrészt a materialista önfenntartásból és az *egoista* érdeklődésből burjánzó közösségi lét, amit a szeretet és az egzisztenciális kommunikáció hiánya jellemez, ez önmagát a *másikon való uralkodásából* kiindulva értelmezi (JASPERS 1996b; 15).

Az utóbbi értelmezés azért rejt veszélyeket magában Jaspers szerint, mert az én még önmagához is *tárgyként* viszonyul, ez nem vezethet valódi önismerethez, hiszen egzisztenciális lehetőségként önmagát is elveszíti, ezáltal *elzárja magát önmaga elől, eltömődik, elnéptelenedik*. Akármennyire áltatja is magát az én azzal, hogy szereti magát, ez mégsem *valódi szeretet*, csakis Mások szeretetén keresztül szeretheti ugyanis saját magát. Ezt nevezi Jaspers *magára maradásnak az egyedüllétben* (JASPERS 1932; 53–56). Így ír erről: amikor a magányból való kitörés, amely kétségbeesetten igyekszik megragadni a másikat, illuzórikus módon úgy tekinti, mint amihez elkötelezettségre irányuló akaratát kapcsolni tudja, hogy az igazi szeretet dinamizmusának pótlékaként megszerezze a kötődést a bálványhoz. (Ez a kötődés azonban felőrli, hiszen nap mint nap le kell beszélnie magát a csalódásról.) Végül pedig amikor a birtoklás tárgya, amely birtokolni és oltalmazni akarja, amit egyszersmind szeretni és tisztelni vél, voltaképpen nem tudja szeretni és tisztelni; emiatt pedig mások ítéletétől teszi függővé szeretetének és szeretett voltának megítélését, ám ezek tagadása saját valójában érinti (JASPERS 2008; 154–155).

Meglátásom szerint Jaspers az előbb idézett szövegrészben nagyon fontos gondolatot fogalmaz meg. Rámutat arra, hogy az önmagát nem ismerő ember a körülötte levő embereken való uralkodásából akarja önmagát meghatározni. Ennek a meghatározási módnak megvan az a veszélye, hogy anélkül, hogy észrevenné, ő maga teszi magát függővé a körülötte levőktől, Másoktól, Mások idegen egyedüllétéből határozza meg önmagát, nem pedig önnön értékes magányából. Ez egyfajta önámítás. Azt hiteti el ugyanis magával, hogy a közösség részeként nincs egyedül, de a Másik idegenségének nyomasztó érzése mégis felbukkan lépten-nyomon. Önnön magányának tartós kerülésével nemcsak a Másik idegenségét tapasztalja, hanem saját maga idegenségét, felszínes mivoltát is.

Ebből viszont ki lehet törni akkor, ha felismeri önmaga magányát, feladja *materiális, birtokolt létét, nyitottá teszi magát* önmaga lehetőségeire, és valódi *egzisztenciális kommunikációba* lép. Ez azonban, ahogy fentebb is írtam, kettős rétegű: egyrészt keresi, megtartja *magányát*, elhatárolódik a Másiktól, de ezt azért, hogy ne vesszen bele a Másikba, hogy *kölcsönös kommunikáció* jöhessen létre. („Nem lehetek anélkül önmagam, hogy

be ne kapcsolódnék a kommunikációba, és nem léphetek be a kommunikációba anélkül, hogy magányos ne lennék.”) *A kölcsönös kommunikációban* az én magáért és a Másikért is *felelős*, Jaspers szavaival: „Nem tudok önmagammá lenni, ha a Másik nem akar saját maga lenni; nem lehetek szabad, ha a Másik nem az, csak a Másikban lehetek önmagam” (JASPERS 1932; 61, 57).

A *magányossággal* folyton számolni kell, újra és újra meg kell haladni a *szerető kommunikációval*. A szeretet az *egzisztenciális kommunikáció* mozgatója, mivel a szeretetben nincs hátsó gondolat, nincs tartózkodás a Másiktól, a felek kölcsönösen *fel merik magukat fedni* egymásnak, „az egyes ember igaz valója csak a szeretetben látható” (JASPERS 1996a; 4). Ha a *szeretet* megszűnik, véget ér az *egzisztenciális kommunikáció* is. A kapcsolatban résztvevők között és külön-külön önmagukban is eltörik valami, ami az *egzisztenciájukat* veszélyezteti (JASPERS 1932; 82). Ez a törés szakadékká mélyülhet, melyben az egyes *önmaga lassan elenyészik, nem képes nyitott lenni Másokra, a kétségbeesés ürességét* tapasztalja, ami akár öngyilkossághoz is vezethet (JASPERS 1932; 80). Ha valaki, aki teljességgel magányos, a létezésben hozzá legközelebb állók pedig nyilvánvalóvá teszik számára, hogy más világokban élnek, aki el van rekesztve mindenféle megvalósulástól, aki többé nem képes arra, hogy önmagában elérje a létudat tisztaságát [»Ha hosszú ideje objekumként kezelem magam, akkor elenyészek, nem tudok nyitott lenni másoknak, idővel az üresség kétségbeesését tapasztalom«], aki azt látja, hogy lecsúszóban van – az nem dacból, de nyugodtan és érett megfontolás nyomán, ügyei rendezése után talán elvetheti az életet, mintegy feláldozhatja magát, esetében az öngyilkosság lesz az élet utolsó szabadsága. [...] élő embert nem sért, semmiféle kommunikációt nem szakít meg, nem árul el senkit. A megvalósíthatatlanság határán áll, és halálával senki semmit nem veszít” (JASPERS 2008; 167).

Most pedig nézzük meg, miként képzei Heidegger a *magányba való menekülést*.⁴ Heidegger értelmezése szerint a *nem-tulajdonképpeniségnek a közegbe való belevezetés az alapja*, míg a *tulajdonképpeniség alapja a magára maradását akaró egzisztencia*.

Első lépésben a *mindennapi nem-tulajdonképpeniség önállótlanosságát* elemzem, Heidegger szerint ugyanis ez az eredendő. Ezt az *egymássalétet* (*Miteinandersein*), *együttes-jelenvalólétet* (*Mitdasein*), a Másoktól („azoktól”, akikről az ember többnyire nem különbözteti meg magát, akik között az ember maga is ott van”) való *távolságtartás, átlagosság és egysíkú-*

⁴ Ezt a kifejezést maga Heidegger nem használta, de úgy gondolom, találó lehet.

vá levés jellemzi: a *fecsegés* (*das Gerede*), *kíváncsiság* (*Neugier*) és *kétértelműség* (*Zweideutigkeit*), azaz „a figyelmetlen együttlét számol másokkal nélkül, hogy komolyan számítana rájuk, vagy akárcsak szeretné, hogy köze lenne hozzájuk” (HEIDEGGER 2001; 144, 152). *A másikért vállalt felelősség felvetése fel sem merülhet. Ebben az egymássalében a jelenvalólét feloldódik az átlagosságban*, életét úgy éli, érzékeli, értékeli, ahogy a többiek, *nincs* egy mag, amit *önmagának* nevezhetne. Nem tulajdonképpen önmagát ugyanúgy ítéli meg, ahogy a többieket, ahogy Másokat, vagyis a különböző funkciói alapján, s ezzel a „jelenvalólét elzárja magát önmagától”, *elidegenedik saját lehetséges lététől* Heidegger szerint (HEIDEGGER 2001; 157).

Önmagunk *nem* keresése lenne a – jóllehet – lagymatag, de legalább nyugodt élet titka? Heidegger szerint nem, mivel ez csak látszólag békés egymás mellett élés, illetve inkább csak élés, „egyáltalában nem lezárt, közömbös egymásmellettiség, hanem feszült, kétértelmű egymásra ügyelés, titkos kölcsönös kihallgatás. Az egymásért álarca mögött ott munkál az egymás ellen” (HEIDEGGER 2001; 206). *Az egymás ellen* mellé társul a belső üresség, *unalom* érzése is, amit Heidegger a *szorongattatás hiányával* magyaráz.⁵ Ez a hiány az ember saját létezéséhez való hanyag, tespedő viszonyulás, a többi emberhez való idomulásban való szétfolyás, amiben a létezés borzongató titokzatossága, értéke vesz el (HEIDEGGER 2004; 218–219).

Miként gondolja el Heidegger mindezt? Ezt írja: Hogy a létező megnyílt lehet az éppen meglévő ezen elegyengetett egyformaságában, ez adja az ember hétköznapiságának a sajátságos biztonságot és szilárdságot, és szinte kényszerűséget, továbbá ez szavatolja a hétköznapi számára szükséges könnyűséget az egyik létezőtől a másikhoz való átmenetben, anélkül, hogy eközben a létező mindenkori létmódja egész lényegiségében latba esnék (HEIDEGGER 2004; 339–340)

Heidegger úgy gondolja, hibás értelmezés lenne az *unalmat* valamiféle kellemetlen, zavaró sekélyességgel azonosítani, szerinte ennél sokkal összetettebb és fontosabb jelentés kapcsolódik hozzá (HEIDEGGER 2004; 213).

⁵ A szorongattatás – Heidegger nyelvezetéből kitekintve – létünk nyomasztó érzése, de nem tanácsos negatív érzésként, szomorúságot keltőként felfogni. Nyomasztó jellege felelősségünkől fakad, abból, hogy nem várhatunk másra, hogy helyettünk elvégezze önmagunk megismerését, és elmondja nekünk, mit válasszunk ahhoz, hogy szabadok, önállóak lehessünk, és értékes életet élhessünk, amiben nyugalunkat és boldogságunkat lelhetjük hozzánk közelálló emberekkel való kapcsolatainkban, akiknek jelenléte érték életünkben.

Heidegger meglátása szerint az *unalom*nak három formáját szükséges megkülönböztetni.⁶ Az első forma a valami konkrét dolog kapcsán kialakuló *unottá válás*, az untató ebben az esetben kívülről jön (HEIDEGGER 2004; 152). A második formája a valami közben való unatkozás, az untató meghatározatlan („nem tudom, hogy mi”), és nem kívülről jön, hanem magából a *jelenvalólétből* (HEIDEGGER 2004; 158). „Az unalom itt *önmagunk* elunása – mindazonáltal valami közben” (HEIDEGGER 2004; 176). Ez az *unalom* egyfajta üresség, tehetetlenség, ilyenkor *önmagunktól* elfordulva a lejátszódó szituációra figyelünk, *tulajdonképpen* *önmagunkat* hátrahagyva, üres *önmagunkká* válunk, s ez idővel nyomasztani kezd bennünket. („Ebben a második unalomban *jobban magunk felé* vagyunk fordítva, valamiképp vissza vagyunk csalogatva a jelenvalólet saját súlyába, jóllehet közben saját *Ön*magunkat ismeretlenként hagyjuk magunk mögött.”) (HEIDEGGER 2004; 163–173, 176.)

Az *unalom* harmadik formája a *mély unalom*, az, amikor „az emberen eluralkodik az unalom”.⁷ Ezt az unalmat a *közömbösség* jellemzi, ebben nemcsak a dolgok közömbösek számunkra, a minket körülvevő emberek, hanem *önmagunk* is. Ez a *közömbösség* nem egy meghatározott szituációra vonatkozik, és nem egy értékelő folyamat eredménye, nem lehet objektív, és nem is a róla való beszéd folyamán nyilvánul meg, hanem egyszer csak átjárja az embert (HEIDEGGER 2004; 187, 214–216). Miből fakad a *közömbösség*, ami egyfajta üresség, elszegényedés?⁸ A cselekvési *lehetőségek* hiányából, pontosabban ezen lehetőségek hiányára adott válaszából, amiben az ember „Megtagadja magát a maga egészében e lehetőségtől”, vagyis *jelenvalóletétől* (HEIDEGGER 2004; 189–194). „Az egészében vett létező megvonja magát, de semmiképp sem úgy, mintha ezáltal a jelenvalólet egyedül maradna. Az egészében vett létező megvonja magát; ez azt jelenti, hogy ugyan a jelenvalólet a létező egészének közepette jelenvaló, létező van körülötte, fölötte és benne, e megvonásnak azonban nem képes ellenállni. Nem képes – a hangulat úgy hangolja, hogy az így hangolt jelenvalólet már nem képes arra, hogy bármit is elvárjon a létező egészétől, mert

⁶ Tanulmányom szempontjából részletesebben csupán a *mély unalmat* fogom ismertetni. A másik két unalomformáról hasznos és érdekes összefoglalót ad maga Heidegger a 178–179. oldalon.

⁷ Meglátásom szerint nem feltétlenül szerencsés az „es ist einem langweilig” kifejezés eme fordítása (a fordítás nehézségéről bővebben olvashatunk egyébként a *Jegyzetek* 451–452. oldalán), az „eluralkodik” helyett talán találhatóbb lenne az átjárja vagy az eltölti.

⁸ Nem szabad összekeverni a *kétségbeeséssel*, ami egy másik *diszpozíciónál*, a *szorongás*-nál tárgyalandó (HEIDEGGER 2004; 190).

még csak nem is csábítja semmi a létezőn. [...] a jelenvalólét már nem tud alkalmazkodni a létezőhöz, bár mindig közepette tartózkodik, egyáltalán nem látja és nem is keresi annak lehetőségét, hogy magát e létezőn belül konkrétan önmagára tekintettel értelmezze” (HEIDEGGER 2004; 198).

A mély unalom tehát kiemelt figyelmet érdemel, ezen múlik saját létezésünk értékelése vagy ennek elmaradása, és az is, hogy a Másikhoz hogyan viszonyulunk. Heidegger szerint: *a jelenvalólét alapjában ez az állandó lehetőség – hogy „az emberen eluralkodik az unalom” – lesben áll, csak ezért tud az ember unatkozni, s ezért válhat unottá a körülötte levő dolgoktól és emberektől. [...], mi azonban ezt a mélységet először nem ismerjük* »minél mélyebb az unalom, annál csendesebb, annál visszahúzóódóbb, annál feltűnésmentesebb és tágasabb«, *s még kevésbé szentelünk neki figyelmet*” (HEIDEGGER 2004; 210).

Az idézet második felében a cselekvési lehetőségek kapcsán lényegi mulasztásra utal: az *unalom mélységének fel nem ismerésére*. Ezt pedig Heidegger szerint a „mai ügybuzgalom sürgölődése” fejezi ki a leginkább. Úgy véli, ebben a viszonyulásban az a hiedelem fogalmazódik meg, hogy *nem szükséges megtalálni önmagunkat, s azt megtartani* (HEIDEGGER 2004; 219). A *mély unalom okozta közömbösségnek szentelt figyelem* épp azért fontos, mert hozzásegít annak felismeréséhez, hogy *miből fakad az untató, elszegényítő üresség; s Heidegger szerint ez a valós ínség forrása. Az üresség oka saját jelenvalólétünk megtagadása, a jelenvalólét jelentőségére felhívó szorongattatás elmaradása* (HEIDEGGER 2004; 219). Az életünkre figyelmeztető nyugtalanító érzés, az elhatározás, hogy önmagunk legyünk, az önmagunkhoz tartás, önmagunk jelenvalólétként való feltárulása visszanyerhető, ha a mély unalomra figyelve hagyjuk, hogy áthangoljon minket, vagyis felébresztjük, és aztán ébren hagyjuk („Ami alszik, sajátos módon távollevő, s mégis jelen van.” „A felébresztés éberrététel, annak az *éberré-válni-hagyása*, ami alszik”), azaz feltesszük magunknak a következő kérdést: „vajon nem vált-e a mai ember unalmassá önmaga számára, s nem valamilyen *mély unalom-e* a mai jelenvalólét egyik alaphangoltsága?” (HEIDEGGER 2004; 92–93, 180). S ezzel az *újra és újra elhangzó kérdéssel képes az ember eljutni ismét a lehetőségeihez, önmaga megteremtéséhez, és tartást adni magának* (HEIDEGGER 2004; 215).

Ezek után érthetőbb, hogy a mély unalomról, a mély unalom elűzéséről miért nem beszélhetünk általánosságban, és miért nem tehetünk róla megállapításokat. Mindenkinek *saját lehetősége* ugyanis, hogy *elnyomja a mély unalmát*, vagy úgy, hogy „a tolongásba merül bele”, locsog, és közben „már épp csak az élet nyomorán való panaszra telik” neki („A mindennapi otthonosság összeomlik”, ahogy az a *szorongás* kapcsán olvasható a *Lét*

és időben), s közben semmi és senki, még saját maga sem érdekli. Így aztán minden létező megvonja magát tőle. Avagy épp ellenkezőleg, úgy viszonyul jelenvalóletéhez, hogy kérdéseket tesz fel neki, *felébreszti*. Ez utóbbi esetben szabad teret ad neki, felvállalja a terhét saját jelenvalóletének, amely a cselekvésre és a létre szólítja fel (HEIDEGGER 2004; 220–222, 222). Ekkor válik lehetővé, hogy elhagyja a környező emberek tömegét, közeledjen önmagához, megtalálja a saját magában lakozó erőt, bizalmat.

Heidegger rámutat arra, ha elmulasztottuk a szorongás állapotában megmutatkozó választási lehetőségben *önmagunk választását*, bármikor pótolhatjuk ezt, újra megtehetjük, az ember bármikor *megragadhatja saját magát*. Mit jelent tehát a szorongás e vonatkozásban? A szorongás megjelenése akkor lehetséges, amikor Mások *együttes jelenvalólete (Mitdasein)* semmit nem képes már nyújtani. Ez figyelmeztetheti, ráébresztheti az önmagát elvesztő embert arra, hogy ne a többiekből értse meg magát, hanem inkább *tulajdonképpeni lehetővé válására* figyeljen. Ehhez azonban szükséges bizonyos szintű *elszigeteltség, magány, önmagára figyelés*, ami nem feltétlenül fizikai egyedüllevést jelent (HEIDEGGER 2001; 221). „A józan szorongással, amely az elszigetelt lenni-tudás elé állít bennünket, együtt jár az erre a lehetőségre felkészült öröm”, ami mellőz mindenféle kétértelmőséget, fecsegést és kíváncsiságot (HEIDEGGER 2001; 359).

A szorongás felhívásának eleget téve a *tulajdonképpeni önmaga* nem mondja, hogy „Én-Én”, hanem folyamatosan önmagához tartva magát *önmagára kérdez, önmagát keresi, ez teszi ki önmaga állandóságát, és önmagához fűződő hűségét, s ebből kiindulva képes a találkozásra*, arra, hogy a Másikkal saját létezésében váljon teljesebbé (HEIDEGGER 2001; 373–374).

Heidegger úgy gondolja, *önmagunk elvesztése, saját magunk meg-nem-találása* a környező Másokba való belevezéssel áll kapcsolatban, mi több, ennek során még önmagunkra is úgy tekintünk, ahogy Másokra. Ez a létmód a *felszínen megtapadó és unalmas*. Azonban mindig van esély arra, hogy észleljük belső szorongásunk, *hogy a tulajdonképpeni önmagunk megtalálásának útjára lépünk*. Ehhez szükséges az, hogy képesek legyünk a *többiek-től magunk felé fordulni, tőlük leválasztani magunkat*.

Összegezve megállapítható, Jaspers és Heidegger egyetértenek abban, hogy a *magány* hasznos, kell önmagunk igaz megismeréséhez, ahhoz, hogy *egzisztálhassunk*, és ez hat a másik emberhez fűződő viszonyainkra is. Azon sem vitakoznának, hogy a magány választható, azaz a magányt lehet akarni, elfogadni vagy el is lehet utasítani, lehet nem figyelni rá. Ez a választás pedig egyikük szerint sem örök, nem csupán egyszer meghozható döntés, hanem folyamatosan megvan ennek a lehetősége. További hasonlóság, hogy csak a magányát felismerő, arra reflektáló ember képes

a Másikkal *valódi viszonyban*, kapcsolatban élni, azaz *egzisztenciális kommunikációban* vagy épp *tulajdonképpeni együttlétben*. Ennek ellentéte pedig a sivár, közönnyel telített, üres, unalmas, magával foglalkozó, de önmagát nem ismerő élet, a *nem valódi kommunikáció, a mindennapi nem-tulajdonképpeniség*.

A különbségek a pár sorral fentebb feltett kérdések megválaszolása során kerülnek előtérbe, s kapcsolódnak a szabadság és önmagunk gazdagodása kérdésköréhez. A fő különbség, már ha nagyon élesen megvilágítjuk, abban áll, hogy Jaspers tiltakozna az ellen, hogy a magány és a Másik nem akarása közé egyenlőséget tegyünk, míg Heidegger erre elégedetten bólintana. Ez utóbbi kijelentésemet a későbbiekben árnyalom majd.

Jaspers szerint tehát a *Másik részesülhet magányom megélésében* és folyamatos meghaladásában is, mégpedig az *egzisztenciális kommunikációval*. A *magány* tehát előfeltételét képezi az *egzisztenciális kommunikációnak*. Ám csak az *egzisztenciális kommunikáció révén*, azaz a Másikkal lehetek valódi *önmagam, szabad*. Magányunk megélésével kölcsönösen gazdagíthatjuk önmagunk egzisztenciáját, valamint a Másikét is. De megtörténhet az is, hogy a Másik kitér a *kommunikáció elől, elszigeteli magát, kudarcot vall a kommunikáció*. Így viszont nemcsak *saját lehetséges valódi létét árulja el, hanem a magányát megélni kívánónak a találkozásra törekvő egzisztenciális kommunikációját is*. A *kommunikáció felbontása miatt nem tudja önmagát megérteni, és visszasüllyedhet a naív létező szintjére*. Azt csinálja, amit mindenki csinál, úgy gondolkodik, ahogy mások gondolkodnak, azt hiszi, amit mindenki hisz (JASPERS 1932; 51).

Heidegger szerint *tulajdonképpeniségem* megtalálásához önmagam akarása kell először is, vagyis a *magamra maradás*. Ennek feltétele pedig *Mások kizárása, azoké, akik korlátozzák saját szabadságomat*. A Másik a saját magány megélésének lehetőségét *elfedheti közvetetten*, ha a *Másik úgyszintén nem-tulajdonképpeni*. Ilyenkor azzal áltathatja a mindennapi közfelfogás, hogy teszik, amit tenni kell, gondolkodnak, ahogy mások gondolkodnak, élnek, ahogy mindenki más. A *belehelyezkedő követés* ebben az esetben *el- és egymás-ellen-fordulás* vagy *egymás-mellett-elmenés*, ahogy azt a *mély unalom* elemzése során kifejtettem (HEIDEGGER 2004; 262). Azonban a Másik *fel is hívhatja a figyelmet a magány fontosságára*, már ha ő maga önmagára *elhatározott tulajdonképpeni*, és segít feltárni nekem az *elébeugró-felszabadító gondozásban* (*vorspringend-befreiende Fürsorge*) az önmagaság ijesztő, ám üdvös lehetőségét. Ekkor kialakulhat a *tulajdonképpeni együttlét*, ám ennek feltétele a *külön-külön önmagához hű önállóság*.

Összegzés

A címben feltett kérdésre Jaspers igennel válaszol, vagyis kell *magány* ahhoz, hogy *kommunikációba* tudjon lépni az egyik ember a Másikkal, kell egy bizonyos magányból fakadó *önismeret*, bázis, amiből nyithat a Másik felé, és önmagát is befogadhatóvá teheti a Másik számára. Nemcsak bázis ez, hanem egyúttal lehetővé teszi azt is, hogy az *egzisztenciális kommunikációban*, azaz a *találkozásban* ne vesszen el, hogy *önálló* maradjon, ne lehessen rá a Másik olyan nagy hatással, hogy szétszóródjon, és így semmi vé legyen a gazdagító kapcsolat. A szerető kommunikációban *kölcsönös teremtés, hűség és felelősség* biztosítja a felek önmagukká válását, és mindennek dinamikáját.

Heidegger is arra az álláspontra helyezkedik, hogy kell *magány* a *tulajdonképpen együttlét*hez, és ahhoz, hogy ráébredjünk, választhatjuk a *tulajdonképpeniséget* a *nem-tulajdonképpeniséggel* szemben. Ez folyamatos *önmagunk választása, önállóság, hűség önmagunkhoz*, kitartás. Azonban Heidegger a Másik hatását kevésbé jelentősnek tartja a jelenvalólét gyarapodásában, az ő konklúziója az, s ebben nézete eltér Jaspers felfogásától, hogy nem beszélhetünk egymást kölcsönösen gazdagító folyamatról.

Zárásképpen Kölbel gondolatát idézem, ő szintén a szemléletmód megváltozásának fontosságára irányítja a figyelmet a magány értékének, helyének megítélése kapcsán: „A magány problémája az emberi lét és élet bejáratát nyitja meg”, és ezért érdemes a magányra a közösség tápláló forrásként tekinteni, nem pedig betegségként (KÖLBEL 1960; 19).

Irodalom

- CSEJTEI Dezső–DÉKÁNY András–SIMON Ferenc (szerk.) (1992): Karl Jaspers: Ész és egzisztencia. *Ész-Élet-Egzisztencia II.* Ráció és határai, Szeged
- HEIDEGGER, Martin (2001): *Lét és idő.* Osiris, Budapest
- HEIDEGGER, Martin (2004): *A metafizika alapfogalmai.* Osiris, Budapest
- JASPERS, Karl (1932): *Existenzerhellung. II. Philosophie.* Verlag von Julius Springer, Berlin
- JASPERS, Karl (1996a): *Die Kraft der Hoffnung. Das Wagnis der Freiheit.* Piper Verlag, GmbH
- JASPERS, Karl (1996b): *Einsamkeit. Das Wagnis der Freiheit.* Piper Verlag, GmbH
- JASPERS, Karl (2008): *Mi az ember?* Filozófiai gondolkodás mindenkinek. Katalizátor, Budapest
- KÖLBEL, Gerhard (1960): *Über die Einsamkeit.* Vom Ursprung, Gestaltwandel und Sinn des Einsamkeitserlebens. Ernst Reinhard Verlag, München
- ZIMMERMANN, Johann Georg (1785–1788): *Ueber die Einsamkeit.* Christian Gottlieb Schmieder, Carlsruhe

„Az egész szabadkőművesség egy tanulási folyamat...”

Márton Lászlóval beszélget Losoncz Márk

Losoncz Márk: A párizsi Martinovics Páholy a magyar szabadkőművesség történetének egyik legfontosabb páholya volt, és emigrációban levő páholyként mindvégig megmaradt magyar nyelvűnek. Kezdjük a gyökereivel és azzal, hogy milyen mértékben lehetett folytonosság a Páholy egyes szakaszai között?

Márton László: Valójában – történészi szempontból – négy egymástól különböző Martinovics Páholy volt. Az első 1908-ban alakult és 1919-ig létezett. Ha marad időm, meg fogom írni a történetét, ami egyébként a levéltárban szabadon kutatható. A páholy 1945-ben alakult újjá, s a tagság részben a „túlélőkből” állt, akik tagjai voltak a Martinovics Páholy első szakaszának. Nem lehet azt mondani, hogy a páholy működött volna a két világháború között, mert a tilalmat, ha úgy tetszik, betartották: szabályos gyűléseket nem tartottak, de kapcsolatot igen. A tagok találkoztak, kirándulni mentek... Van például egy rendőri-hírszerzői jelentés a harmincas évekből, amely főképp Vámbéry Ruzstemről szól, a páholy elnökéről, de ezt követően volt egy jókora úr, egészen 1945-ig. Az akkor megválasztott főmester, dr. Beck Salamon tagja volt az 1919 előtti páholynak is.

Amikor Jászi Oszkár 1947-ben látogatóban volt Magyarországon, Csécsy Imrénél lakott, aki tagja volt a páholynak. Azzal a feltétellel jött el, hogy nem lesz a magyar állam vendége. Elment a Martinovics Páholy gyűlésére, s akkor tartotta meg beszédét, ami tulajdonképpen a búcsúbeszéde volt.

L. M.: Mennyiben tükröződött ebben a beszédben Jászinak a szabadkőművességben való csalódása? Hiszen ismert, hogy Jászi a szabadkőművességet utólag impotensnek nevezte...

M. L.: Igen, a *Magyar kálvária, magyar feltámadás* című könyvében nagyon keserűen beszél a szabadkőművességről. Arról, hogy a páholyva-

csorákon nagy hangon harcoltak a sötétség erői ellen, de amikor a szolgabíró legyintett, akkor meghajoltak és félreálltak. Tehát nagyon is lojálisak voltak. Emögött az áll, hogy amikor Jászi megkezdte szabadkőműves tevékenységét (1906-tól volt a Demokrácia Páholy tagja), azt gondolta radikális barátaival együtt, hogy mindebből kialakul majd egy politikai erő. Tény, hogy amikor a Radikális Pártot megalakította, az főleg szabadkőművesekből állt, többek között a Martinovics Páholy tagjaiból, s az is igaz, hogy a Károlyi-kormányban három miniszter páholytag volt. Jászi a páholyt saját céljai elérésére szolgáló eszköznek tekintette. Ezt nem elítélően mondom, ezekkel a célokkal ma is egyetértek: a földosztással, azaz a feudalizmus felszámolásával, az egyenlő és titkos választójoggal és a nemzetiségek egyenlőségével... Ám nyilvánvalóvá vált, hogy a szabadkőműveség alkalmatlan ezeknek a céloknak az elérésére, ezért panaszkodott olyan keservesen az emlékirataiban. Ám amikor visszatért Magyarországra, nagyon szép, költői ihletésű beszédet tartott, és igen pozitívan szólt a szabadkőművességről. Soha nem tagadta meg a mozgalmat.

Visszatérve a páholy történetének alakulásához... 45-ben indult újra, s ekkor visszakapták a szabadkőművesek a Podmaniczky utcai páholyházat. Viszont 49-ben már lehetett tudni, hogy vége lesz... Megjött egy miniszteri rendelet, amelyet Kádár János írt alá, és megszüntetett minden ún. polgári társaságot, s így a szabadkőműves rendet is. Arra kényszerítették a tagokat, hogy jelentsék ki, a szabadkőműveség beteljesítette hivatását, s ezért nincs rá szükség. Magyarán, hogy ők nem ellenzik a betiltást, persze próbálták volna ellenezni... De ugyanaz történt, mint a két világháború között: továbbra is találkoztak a kávéházakban.

L. M.: A Royal Szállóban?

M. L.: Igen, ott is. Van egy történet Szegő János barátunkról, aki szociáldemokrata volt, és a háború előtt hagyta el Magyarországot. Röpcédulákat osztogatott, a rendőrség megfenyegette, s ezért elment Franciaországba. Amikor visszatért Magyarországra, a Royal Szállóba ment, mert hallotta, hogy ott gyülekeznek a szabadkőművesek. A főpincér megkérdezte: „Uram, keres valakit?” Mire ő: „Igen, itt vannak valahol a barátaim...” „Ja, igen, a szabadkőművesek. Ott vannak fönt a teraszon.” Tehát a kávéházi összejövetelek nem voltak olyan titkosak.

Hozzá kell tenni, hogy sem a Rákosi-korszakban, sem az utána következő időszakban nem üldözték őket. Noha Rákosi soha nem volt szabadkőműves, tagja volt a Galilei Körnek. Tudhatta, hogy a magyar szabadkőműveseknek befolyásuk van Nyugat-Európában, ám azt is, hogy a rendszer szempontjából ártalmatlanok. Csehszlovákiában volt szabadkőműves per,

Romániában még halálos ítélet is, Rákosiék és Kádárék viszont nem üldözték a szabadkőműveseket. Nem számítottak zavaró tényezőnek. Betiltották a páholyt, s a hetvenes–nyolcvanas években is elutasító választ kaptunk, amikor el akartuk érni, hogy legálisan működhessen, de fizikailag senkinek nem esett bántódása.

Szegő 1956 nyarán találkozott a betiltott páholy főmesterével, aki átadta neki a főmesteri szalagját, s azzal bízta meg, hogy alakítsák újjá a páholyt Párizsban. A szabadkőművesek számára a szimbolikának nagy szerepe van. Ha valaki átadja a főmesteri jelvényt, azt megbízásaként lehet értelmezni. Mindenki tudta az ismét emigráns Károlyi környezetében (maga Károlyi nem volt szabadkőműves): ez az egyetlen lehetőség arra, hogy ismét lehessen páholy Nyugat-Európában. Észak- és Dél-Amerikában voltak működő páholyok (mintegy 500–600 szabadkőműves nevét ismerem), Franciaországban és Nyugat-Európában, másutt nem. Ez az impulzus vezetett tehát a Martinovics Páholy újjáalakításához.

L. M.: Ugyanakkor, tudtommal, ezek nem voltak valódi kontinuitással rendelkező páholyok...

M. L.: São Paulóban volt egy *Resurrectio* nevű páholy, amelyik magyarul kezdte, de aztán áttértek a portugál nyelvre. New Yorkban már az első világháború előtt is működött, Torontóban is volt, tehát több helyen... Még Dél-Afrikában is voltak páholyok. Minden ilyen vállalkozás problémája az utánpótlás. Amikor az alapító atyák nemzedéke kihal, a következő nemzedékek nem tudnak magyarul vagy nem tudnak eléggé jól magyarul ahhoz, hogy a szabadkőműves tevékenységüket magyarul folytassák. Ezek a páholyok még fennállnak az eredeti nevükön, csak nem magyarul működnek.

A Martinovics Páholy tehát Párizsban alakult újjá 1956. november 4-én. A harmadik páholynak nincs köze a magyarországi eseményekhez, talán csak annyi, hogy a Párizsban működő orosz páholy elnöke zokogva kért bocsánatot az orosz nép nevében azért, ami történt. Ezek természetesen emigráns, ha úgy tetszik, „fehér” oroszok voltak. Egyébként viszont a páholy megalakulása nem függhetett a magyarországi eseményektől, hiszen már szeptemberben kezdeményezték a megalakulását. Vannak formalítások: engedély kell, tagságot kell toborozni, meg kell találni a rituálét... Az első 56-os magyarokat néhány évvel később fogadták.

Hogy kikből állt a Martinovics Páholy? Tudni kell, hogy Franciaországnak két nagy szervezete van: a *Grand Orient de France*, a legnépesebb és legerősebb, a másik pedig a *Grande Loge de France*. A Martinovics Páholy első tíz-tizenkét tagja mindkettőből toborzódott. Tudomásom sze-

rint a *Grande Orient*ből érkezőknek azt sugallta a szervezetük, hogy jobban szeretnék, ha a Martinovics Páholy franciául működne, ezért léptek át a Grande Loge-ba. Ám a páholy egyik létoka az volt, hogy a magyar nyelvet és a magyar nyelvű rituálét vigye tovább. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy mindkét francia szervezetben voltak páholyaik a külföldieknek (olasz, német stb. páholyok) és a saját nyelveiken működtek, ez bevett dolog volt. Érdeemes megjegyezni, hogy a Martinovics Páholy öt-évente összehívta a Magyarországon kívül élő magyarokat. A jegyzőkönyvekből az tűnik ki, hogy eleinte nagyon sokan jártak oda, 70–80 tagú összejöveteleket tartottak. Brazíliából, Dél-Afrikából, mindenholnan érkeztek... Aztán egyre kevesebben jöttek. Az utolsó ilyen összejövetel 1985-ben volt.

A harmadik páholy első főmestere egy korábban Magyarországon élő francia lett, Barrey Emilnek hívták, egykoron az Eötvös Collegium lektora volt. Utána jöttek a magyarok, például az orientalista Hatvany Bertalan, Hatvany Lajos unokatestvére és sokan mások... A befogadás ügyebár hosszú procedura, nagyon megválogatták, hogy kiket vesznek be. A páholy profilja eléggé eltért az előző budapesti páholyoktól, mert reprezentatív mintáját adta a franciaországi magyar emigrációnak, széles volt a skála: nagyon sok volt az író, ügyvéd, volt zeneszerző, néhány egyetemi tanár, csak festőből volt tizenkettő, és volt, aki Franciaországban bányászként kezdte...

L. M.: Mégis, milyen hatással lehetett a páholy a magyarországi történetekre?

M. L.: Közvetlen hatással nem lehetett. A szabadkőműves alkotmány tiltja a közvetlen politikai tevékenységet, tehát a páholy nem léphet fel politikai erőként. Egykori elnökünk, a szociáldemokrata Kemény Mihály, aki a harmincas években emigrált Franciaországba, sokszor visszatért Magyarországra. Nagy tekintély volt, és többször érdeklődött Köpeczi Bélánál, a kulturális miniszternél, hogy engedélyeznék-e a szabadkőműves tevékenységet. A válasz mindig „nem” volt, arra hivatkozva, hogy „fölösleges lenne”. Közvetlenül a rendszerváltás előtt volt némi politikai szerepünk. Mindez az én elnökségem alatt történt. Akkor már kapcsolatban voltunk a nagykövetséggel, beszéltünk, szóba álltunk diplomatákkal. Értesítettek bennünket, hogy Párizsba jön Grósz Károly, aki egyszerre volt pártfőtitkár és miniszterelnök, és értelmiségiekkel akar találkozni. Kovács László kísérte el. Ekkor én összehoztam egy öttagú társaságot, négyen tagjai voltunk a Martinovics Páholynek, az ötödik Vető Miklós filozófus volt. Fogalmunk se volt, mit akarhat tőlünk Grósz, de ő se tudta, kikkel áll szemben. Kiderült, azt akarta, szervez-

zünk Ceaușescu-ellenes mozgolódásokat. Grósz korábban Aradon találkozott Ceaușescuval, s azt kérte tőle, hagyjon fel a magyar kisebbség elleni intézkedésekkel, ő pedig nem volt hajlandó, s ezzel megszakadt a tárgyalás. Grósz voltaképpen azt akarta, hogy helyettük mi rúgjunk belé. Vállaltuk, azzal a feltétellel, hogy ők viszont belénk nem rúgnak. Ha folytatják, hogy mi, emigránsok fasiszták vagyunk, akkor a nemzetközi sajtóban meg fogjuk jelentetni, hogy Grósz Károly mit kért tőlünk. Grimaszt vágott, de elfogadta. Azt találtuk ki, hogy Ceaușescu „álljon” a Russell-bíróság elé (amely egy értelmiségiekből álló bíróság volt, pl. az amerikaiakat is elítélte a vietnami háború miatt). Mondtuk Grósznak, hogy nekünk is lenne három kérdésünk. Az első, hogy mikor kezdenek igazat mondani 56-ról. Erre azt válaszolta, hogy már van egy történetbizottság, amely ezzel foglalkozik, és közzé fogja tenni kutatásainak eredményeit. Ezután jött a Pozsgay-féle nyilatkozat, hogy 56 népfelkelés volt, nem ellenforradalom. A Martinovics Páholy tehát sürgette ezt a fordulatot... A másik kérdés Nagy Imre rehabilitálására vonatkozott. Ez elől Grósz kitért, perverz módon arra hivatkozva, hogy Nagy KGB-ügynök volt. Ami valódi tényeket egyszerűsített le. Nagy a párt kulcsembere volt, Kazahsztánba küldték, meglehetősen magas pozícióba. Tehát valószínű, hogy jelentett a pártnak és talán a KGB-nek. Melyik vezető nem jelentett? Ám ettől még ügynökké, besúgóvá nem vált. Ezt a választ lenyeltük. A harmadik kérdésünk az volt, hogy hajlandó-e a szabadkőművességet legalizáltatni. Azt mondta, még csak néhány hete van ebben a pozícióban, de megígéri, hogy visszatér a témára. Nem volt már ideje visszatérni rá, mert elsöpörte a hullám... Azt hiszem, Grósz az építőipari szakszervezetre gondolhatott. Egyszerűen nem tudta, mi a szabadkőművesség. Ezután négy szemközt hosszan beszéltem Kovács Lászlóval, aki teljesen másként viselkedett. (Részben ennek volt köszönhető, hogy 1995-től 2000-ig a Külügyminisztériumban dolgoztam – kellett egy bofond, aki elmegy Algériába...) Tehát nagyon közvetett szerepünk volt.

Grósz látogatása előtt megkértük Roland Dumas egykori francia külügyminisztert, aki maga is szabadkőműves volt, hogy a francia állam interveniáljon a szabadkőművesség magyarországi legalizálásának ügyében. Még megvan a levele: azt válaszolta, hogy a kérdést a legmagasabb szinten feltették. Azaz Mitterrand közölte Grósszal, hogy erre igényt tartanak. Ez 88 végén történt, mi pedig 89 júniusában már Budapesten voltunk, és két napos szemináriumot tartottunk, alakítottunk egy páholyt és így tovább... Az események túl gyorsan pörögtek ahhoz, hogy meg lehessen állapítani, kinek, mikor, pontosan mekkora szerepe volt.

L. M.: Ugyanakkor volt jócskán személyi átfedés a páholy, a Magyar Füzetek és a Magyar Műhely között, nem?

M. L.: Igen. Például a Magyar Füzeteket az a Kende Péter adta ki, aki a páholy főmestere is volt egyben. Én következtem utána főmesterségben, de ami engem illet, amikor elkezdtem tevékenykedni a Magyar Műhelyben, még nem voltam szabadkőműves, 1972-ben léptem be.

L. M.: Mondana néhány szót a belépéséről?

M. L.: Majdnem minden elmondható. Egy kivételt teszünk: az élő tagok nevét nem közölhetjük beleegyezésük nélkül. Kende Péter nevét azért említhettem meg, mert kiadtunk egy kötetet a 80. születésnapjára, s abban az engedélyével beszéltem a Martinovics Páholyhoz fűződő tevékenységéről. Tehát ez köztudomású. Magamról viszont mindent elmondhatok.

A Magyar Műhelyt hárman szerkesztettük, Nagy Pál, Papp Tibor és én. A hetvenes években megváltozott az életformánk, már nem voltunk diákok, Tibor és Pali pedig nyomdászok lettek, többek között azért, hogy a Műhelyt elő tudják állítani. Nekem akkor már feleségem és gyerekeim voltak, sőt, 1972-ben már el is váltam, aztán újabb családot alapítottam... A Műhelyben végig nagyon jók voltak a személyes kapcsolatok, mégis, ekkorra már meglehetősen meglazultak. Elkezdtem hát magamnak egy közösséget keresni. Akkor már ismertem több tagot a *Grand Orient de France*-ből, s ők hívtak, hogy lépjek be az egyik páholyba. Ezt megtudta a Martinovics Páholy akkori főmestere és nagy jelenetet csinált, mondván, hogy nem szégyellem-e magam, hogy nem a magyar páholyba lépek be. Nagyából tudtam a szabadkőművességről, ami a nyilvánosság számára hozzáférhető, könyvekből, folyóiratokból. Egyébként erről mindenkinek csak sejtése lehet. Zárt közösség és eléggé szigorú fegyelemben zajlanak a rituálék. Erről lehet olvasni, Tolsztoj például részletesen ábrázolja a *Háború és békében*, de akkor van értelme, ha az ember megéli. Nem pózból mondom: egészen más belülről, mint kívülről. A szabadkőművesség hierarchikus, csak az kap szót, akinek a főmester szót ad, és általában csak egyszer. Nem lehet a tagok között vitázni, mindig a főmesterhez kell beszélni. Kerüljük a politikai és vallási témákat. Ez nem azt jelenti, hogy nem lehet róluk beszélni, de kerüljük a civakodást. Vannak határok. Szükséges a fegyelem. Számomra ez volt az egyik fontos hozadék: az önfegyelem elsajátítása. Be kell lépni egy keretbe, s nem az utolsó belépő határozza meg, hogy a keret miképpen működik.

L. M.: Az tűnik a legnagyobb kihívásnak, hogy a szabadkőművesség egalitarizmusa miképpen egyeztethető össze a hierarchikus szervezettséggel.

M. L.: A hierarchia ideiglenes. A páholyban az elnökség három évig tart, van rotáció. Utána vissza kell ülni a tagok közé. Másrészt amikor

a formális összejövétel befejeződik, általában leülünk a fehér asztalhoz, együtt vacsorázunk, s akkor mindenki mindent mondhat.

L. M.: Még civakodhatnak is...

M. L.: Igen, ennek egyébként most kárát látjuk. Elvesztettünk néhány tagot, mert a politikai nézeteik nem egyeztek a többség nézeteivel.

L. M.: Ez tűnik a másik nagy kihívásnak: hogyan lehet ennyire szorosan és fegyelmezetten együttműködni ekkora heterogenitás mellett? Hiszen tudjuk a magyar szabadkőművesség történetéből, mennyire különböző nézetű emberek vettek részt...

M. L.: Évek kellene hozzá, de az ember először is megtanul hallgatni. Nem csak általában hallgatni, hanem a másikat meghallgatni. Aztán megtanulja, hogy ha valakinek más véleménye van, az talán sokkal érdekesebb, mint ha a másik egyetértene. Saint-Exupérynek van egy mondata, amelyet a szabadkőművesség adaptálni tudott: *Si tu diffères de moi, mon frère, loin de me léser, tu m'enrichis* [„Ha különbözel tőlem, testvérem, azaz nem sértesz, hanem gazdagítasz” – L. M.]. Ha van titok, akkor ez a titok. És ezt meg kell tanulni. Az egész szabadkőművesség egy tanulási folyamat, amely tulajdonképpen az ember életének végéig tart. Azt is mondhatnám, hogy az egész állandó provokáció, serkentés arra, hogy nyitott szemmel járjunk. Ennek is köszönhetően eleven az agyam, noha nyolcvanéves vagyok.

Van ennek másik vetülete is. Franciaországban tömegekről van szó, nagyjából 150 000 szabadkőműves van (ebből a Grand Orient 50 000 taggal rendelkezik), Angliában tudtommal még ennél is több. Ekkora szervezeteket nem lehet működtetni hierarchia és szabályok nélkül.

Harminchárom fok van abban a szervezeti rendszerben, amelyhez én tartozom, de azért ebből a legtöbb ún. átmeneti fok. Az alapfokú páholy, mint a Martinovics Páholy, kéthetente találkozik, a magasabb fokúakban egyszer találkoznak havonta.

L. M.: Ne feledkezzünk meg az összejöveteleken tárgyalt témákról! Többek között az derül ki a párizsi szabadkőműves múzeumból (Musée de la Franc-Maçonnerie), hogy a Grand Orient egyik központi témája a nyolcvanas évektől, a progresszív szellemnek megfelelően, a bioetika.

M. L.: Mondok két példát. Nemrégiben a páholyunkban valaki a hit problémájáról, hívó és nem hívó viszonyáról tartott előadást. A Grand Orient minden évben kitűz egy témát és nem kötelez, de kéri a szervezetektől, hogy dolgozzák ki. Mi önállóak vagyunk, de minket is érdekel a legutóbbi téma: *A humanizmus válsága a 21. században*. Én erről tartottam előadást, illetve javasoltam hét-nyolc különböző megközelítést (így a

bioetikait is, a halál kérdését, a homoszexualitást...), és ezeket fogjuk ki-dolgozni.

L. M.: Nemrégiben olvastam Roger Dachez írását (L'avenir de la franc-maçonnerie – A szabadkőművesség jövője), amely a szabadkőművességet válság-ban levő mozgalomként mutatja be. Hiszen a titkos társaságok fénykora mégis-csak a 18. század volt, amikor a szólásszabadságnak nem volt akkora tere, mint manapság. Szükség van-e hát arra, hogy a szabadkőművesség továbbra is rej-tőzködő, szellemi-társadalmi avantgárd mozgalomként működjék?

M. L.: Nyilvánvaló, hogy minden szervezetnek alkalmazkodnia kell a korához. Ám nekünk is vannak állandó értékeink, és ezeket kell a 21. szá-zadhoz adaptálni. Az biztos, hogy az egykori, felvilágosodás kori teljesít-ményünket nem múlhatjuk felül. Nem lehet például kijelenteni, hogy a rabszolgá-felszabadítást a szabadkőművesség érte el, de tény, hogy a sza-badkőműves gondolkodók, politikusok óriási hatással voltak a történések-re. A huszadik század elején és közepén például hasonlóan fontos ügy-ben kötelezték el magukat, amikor a szekularizációért szálltak síkra, azért, amit franciául laicitásnak is neveznek. Az se lett volna szabadkőművesek nélkül.

L. M.: S ide tartozik akkor a már emlegetett bioetika...

M. L.: Igen. Henri Caillaet szenátor, a Grand Orient tagja az eutaná-zíának volt nagy híve és propagátora. Nem titkolta, hogy szabadkőműves. Azt lehet mondani, hogy ő harcolta ki a kegyes halálhoz való jogot. Pierre Simon orvosprofesszornak, a Grande Loge de France többszörös nagy-mesterének a fogamzásgátló szerek elterjedésében volt kulcsszerepe, illetve a fogamzásgátlással és a családtervezés jogával kapcsolatos törvények ki-dolgozásában. Ezekben az esetekben nem lehet azt mondani, hogy mind-ez az intézmény, a szabadkőművesség érdeme. Ahogyan azt se lehet mon-dani, hogy a penicillint a szabadkőművesség fedezte fel, mert a felfedező szabadkőműves volt. Mindazonáltal a szabadkőművesség szellemisége bi-zonyos vívmányokban nagyon is meghatározó.

Most, a huszonegyedik században, csakugyan az a gond, hogy újra kell fogalmaznunk a célkitűzéseinket. Ha valamit meghaladtak, nyilvánvaló-an valami újat kell találni helyette. Mondok egy példát. Az Európai Unió egyik atyja, Jean Monnet szabadkőműves volt, és az íásaiban sok nyo-ma van a szabadkőműves eszmerendszernek. Az unió egyelőre befejezet-len, mindaddig, míg nem lesznek Európai Egyesült Államok. Tudomásom szerint a francia, belga és olasz szabadkőművesség nagyon föderalista. Ez lehetne az egyik célkitűzés. De vannak még...

L. M.: Mit jelent mindez a Martinovics Páholyra nézve? Hogyan alakult a mai, azaz a negyedik páholy története?

M. L.: Az idős magyarok kihaltak Párizsban, nem volt erő a fiatal nemzedékek bevonására. Egy magyar származású fiatalember mondta a rítust magyarul, eléggé rossz kiejtéssel, az érdemi tevékenység, a viták franciául zajlottak már. Egy pillanatban eldöntöttük, hogy ebből elég. Azonkívül, hogy a rendszerváltáskor többen Magyarországra jöttünk, megszerveztük az első rituális összejövetelt 49 óta. Kétségtelenül a mi érdemünk, hogy megszerveztük az első páholyt. Aztán a társaság sajnos kettévált, az itthon élő öregek az angol páholytól kértek elismerést, és rájuk kényszerítették a szakítást a francia vonallal. Mi is önállósodtunk, így született újjá az 1871-ben alapított Magyarországi Nagyoriens. Nem egyedül, de alapvetően a Martinovics Páholy alakította. Most már hét páholyunk van és néhány száz tagunk... Fiatalítunk, az átlagéletkor most negyven és ötven év között van. Ami a tagok szociális hátterét illeti, sok az értelmiségi, van például egy páholy, amelyben a tagok túlnyomó része irodalomtörténész. De vannak orvosok, ügyvédek, „káderek”... Ez több mint száz éve állandó jelenség. Sajnos Magyarországon a középosztály eléggé szűk, és úgy tűnik, hogy visszafejlődik. Egész Magyarországot tekintve négy különböző rend működik, az egész nem haladja meg az ezer embert. Ezenkívül van még Erdélyben is két magyar nyelvű páholy, Marosvásárhelyen, illetve Csíkszeredán, az egyiket mi alakítottuk. Tudomásom szerint a szegedi Universum Páholyt szabadkaiak is látogatják.

L. M.: Ráadásul a tagfelvétel hosszú folyamat.

M. L.: A jelentkezők fényképét kiteszik egy táblára, hogy ha valaki ismeri és kifogása van ellene, tiltakozhasson. Láttam egyszer csuhás fényképet. A foglalkozásánál ez állt: „szerzetes”. Utána pedig a munkaadójánál: „Isten”. Egyébként a katolikus egyház máig tiltja, súlyos bűnnek tekint a szabadkőműves-tagságot. Egy szabadkőműves nem gyónhat, nem részesülhet a szentségekben. De ma már nincs kiközösítés. Ám rengeteg a szabadkőműves gyakorló katolikus, papok is akadnak. A többiek minden további nélkül tolerálják a tagságot: a protestánsok, az ortodoxok, muzulmánok, zsidók... Egykoron azzal vádolták a szabadkőműveseket, hogy bekebelezik az angol államegyházat. Ebben volt igazság, hiszen sok anglikán, így maga a canterburyi érsek is szabadkőműves volt. Nem bekebelezésről volt szó, de hát a kutya se tiltotta, hogy megtegyék. Athenagorasz konstantinápolyi egyetemes ortodox pátriárka például szintén szabadkőműves volt.

A tagfelvétel csakugyan hosszú folyamat. Vagy ismer valakit, s az illető ajánlja, vagy maga jelentkezik. Ma már sokan jelentkeznek interneten. A procedura hosszadalmas. A páholy megtárgyalja a kérelmet. Először arról dönt, hogy létrehozzák-e a vizsgálobizottságot. Három vizsgálobiztos

külön-külön találkozik a jelölttel, és jelentést tesznek. Utána a páholy még egyszer szavaz arról, hogy meghallgatják-e. Az utolsó előtti lépés a jelölt meghallgatása, akinek bekötik a szemét, hogy aztán megláthassa a világosságot. Részben azért is, hogy ne láthassa azokat, akik meghallgatják. Ennek van egyfajta destabilizáló jellege: sokan elmondják azt, amit különben nem mondanának el. Ez a procedura kétszázötven éves. Egyetlen szabadkőműves volt a világon, akinek nem kötötték be a szemét: Voltaire. Mivel ő maga volt a világosság „szimbóluma”... Az eljárás eléggé szigorú, az utóbbi időben a jelöltek ötven százalékát elutasítottuk. Főleg azért, mert a jelentkezőket nem ismertük személyesen, hiszen interneten jelentkeztek. Ha valaki belép, az egy életre szól, legalábbis a titoktartás tekintetében. Arra kötelezi magát, hogy legalább egy évig látogatja a páholyt. Ha nem teszi, akkor nem is ismerheti meg a mozgalmat. Persze minden további nélkül elmehet. Azt szoktuk mondani, hogy a szekta és a szabadkőművesség között az a különbség, hogy a szektába könnyű belépni, viszont rettenetesen nehéz kilépni, míg hozzánk nagyon nehéz belépni, de könnyű kilépni.

„A gyógyulást az jelentette, amikor az álom elmaradt...”

Vető Miklóssal beszélget Losoncz Márk

Losoncz Márk: Azt javaslom, hogy életutad párizsi-francia vonatkozásaihoz abban a sorrendben jussunk el, ahogyan a valóságban is történt: Jugoszlávián keresztül. A szegedi 56-os eseményekben való részvételed okán el kellett hagynod Magyarországot, s Nyugatra Bácskán keresztül jutottál el. Kérlek, mesélj ennek részleteiről!

Vető Miklós: Annak ellenére, hogy országos középiskolai tanulmányi verseny nyertese voltam, mint osztályidegent nem vettek fel a pesti egyetemre. Végül nagy nehezen bekerültem a szegedi Jogi Karra 1954-ben. Aztán 56-ban a Hruscsov-beszéd és a desztalinizálás megrendítette a kommunista uralmat, és októberben néhány diák – köztük én is, de nem túl fontos szerepben – megalakítottuk Magyarország első nem hivatalos és a kormánytól független szervezetét, a MEFESZ-t (Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége). Az alakuló gyűlés október 16-án volt a rektorátus amfiteátrumában, ahol sok más fiatal mellett én is felszóltam. Nemrég publikálták ezeket a beszédeket, és nem teljesen világos számomra, hogy mit akartam mondani. A lényeg az, hogy sok mindent követeltünk, és mindenekelőtt eldöntöttük, hogy valami újba fogunk.

Ugyanakkor Szegeden a forradalom eléggé békésen telt el – utána novemberben bevonultak az oroszok, de fegyveres összeütközésekre nem került sor. A nemzetőrségen kiosztották a fegyvereket, haza is vittem egy akatáskát teli kézigránáttal, az ágyam alá rejtettem, tehát tényleges fegyverhasználatról szó se volt. Viszont írtam a szórólapokat és a barátaink, akik megmaradtak a MEFESZ-ből, megszerezték egy vaskos gépelt könyvet, amely a vidéki Államvédelmi Hatóság összes beépített ügynökének nevét tartalmazta. Engem az egyházi anyaggal bíztak meg, hogy azt kivenjek. Ilyenek voltak a könyvben: X. Y. plébános nem akar információt szolgáltatni lelkiismereti okokra hivatkozva. Új terv! Áthelyezzük protes-

táns vonalra... Azonban valahogyan lebuktunk, sokunkat letartóztattak, és utána hosszú börtönbüntetésre ítélték. A forradalom leverése után a diákok forradalmi szervezete szórólapokat készített. Ezek között volt egy, a *Nyílt levél Kádár Jánosnak*, amely meglehetősen jó visszhangra lelt. Mintegy tizennyolc évvel később, amikor a Szegedi Egyetemre mentem, a taxifőnök elkezdte emlegetni a régi jó 56-os napokat, és felelevenítette a nyílt levelet is. Óvatosságból nem adtam a tudtára, hogy a levél szerzőjét szállítja éppen...

Voltaképpen már novemberben elkezdtem gondolkodni azon, hogy elhagyom az országot. Sokan elmentek Nyugatra. Ám eleinte haboztam az örökbe fogadó szüleim miatt, akiknek nem volt másik gyereke. Végül, amikor megtudtam, hogy a letartóztatás és bebörtönözésem azonnal várható, elindultam, eléggé későn, 1957. február 6-án átszökni Jugoszláviába. Bajáról mentem Gara faluba, amely három km-re van a határtól. Ott élt Zomborcsevics Mátyás. Matyi repülőgépét az oroszok 44-ben lelőtték, és őt mint a magyar kémelhárítás tagját életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, amit valahol az Ohotszki-tengeren, egy bálnavadász hajón töltött le. Mégis, 53-ban, Sztálin halála után, amnesztiával hazatérhetett Magyarországra. A Gara melletti szovjet laktanyán volt tolmács, de éjjelenként átment Jugoszláviába (horvát volt egyébként az anyanyelve), és szállította a menekülteket. A határt eléggé romantikus körülmények között léptem át – azzal, ami rajtam volt, továbbá egy Petőfi-kötettel, egy francia–magyar szótárral, a misszálémmal és egy középkori német misztikus író műveivel. Zomborban a magyar kaszinóban szállásoltak el minket két hétig. Ez számomra nagyon megható volt. Anyai nagyanyám családja odavalósi. Űkapám a magyar szabadságharc hőse volt, és az osztrákok le akarták tartóztatni, de szerb szomszédaik egy kemencében rejtették el, és végül nem került börtönbe. Valahogyan úgy éreztem, hogy a családban már a másodikat mentették meg a szerbek... Ha már itt tartok: mi végig bizonytalanságban voltunk, hiszen Jugoszlávia is kommunista ország volt és féltünk, hogy visszatérítenek bennünket. És az UDBA miatt is eléggé féltünk. Magyarországon a Tito elleni harc nyolc éve folyt. Titót a magyar sajtó az imperialisták láncos kutyájának nevezte. Ezért amikor Hruscsov szerbiai zarándokútja után Magyarország is kibékült Jugoszláviával, a következő vicc járta. Megjelent Tito önéletrajza, címe: *Hogyan lettem szalonna!* Zomborból elvittek minket egy másik menekülttáborba. Neresnica egy Kučevo melletti falu volt. Ilyen szegénységet én még életemben nem láttam. Egyszer ki tudtunk menni a táborból és eljutottunk – nem tudom, miért és hogyan – egy parasztházba. Nem volt se asztal, se szék, mindössze két ágy – az egyik az apának és a két fiúnak, a másik az anyának és a

két lánynak, és egy kötél volt kifeszítve, amin a fehérenemű száradt. A viskók is mások voltak, mint a magyar falvak házikói. Minden nagyon idegen volt. Utána azonban, amikor áthelyeztek egy másik táborba, a horvátországi Gerovóba, arrafelé már egészen máshogy néztek ki a városok és a falvak. A kis kávéházakban az asztalokon olyan abrosz volt, mint Magyarország (és Ausztriában és Elzász-Lotaringiában).

Összesen három és fél hónapot töltöttem menekülttáborokban. Soha nem volt bajom. Igaz, egyszer, miután szemtelenül viselkedtem vele, a neresnicai táborparancsnok-ezredes a nyakamnál fogva kidobott az ajtón (most már látom, hogy igaza volt), és emiatt küldtek el egy másik táborba. Továbbá: ha nem is éhezünk, az ellátás nem emlékeztetett a francia luxusvendéglőkre... Ami pedig a szállást illeti: százan aludtunk egy nagy kaszárnyateremben Gerovóban. A kaszárnya azt megelőzően állítólag bikaistálló volt, és ezért írtam én haza, hogy a *Hotel Bika* nevű intézményben lakom. Amikor megjött a hír, hogy megkapom a francia vízumot, elküldtek Gerovóból Stubičke Toplicébe, a Zágráb melletti fürdőhelyre, ahol nagyon jó körülmények között voltunk három hétig, és lehetett úszni is. Végül 1957. május 15-én ültünk vonatra. Amikor a vonat áthaladt a jugoszláv-olasz határon, sokunk az ablakhoz futott, hogy köpjön – valamilyen módon csak el kellett búcsúzni a szocializmustól... Sajnos, a rémálmok a kommunizmusban megélt életről eltartottak még egy ideig. Az első párizsi hetekben minden másnap azt álmodtam – ahogyan sok barátom is –, hogy valamilyen módon visszakértem Budapestre, és utána nem tudtam visszajönni Párizsba. Később ezt már csak hetente egyszer álmodtam – majd csak egyszer egy hónapban. A gyógyulást az jelentette, amikor az álom elmaradt...

L. M.: Mit jelentett számodra Párizs? A francia hospitalité otthonos helyét vagy idegen várost, amely túlon túl megkövetelte a hozzá való idomulást?

V. M.: Tízéves korom óta szerettem volna eljutni Párizsba. Franciául intenzíven tanultam az egyedüli budapesti középiskolában, ahol volt egy *section française*, egészen addig, amíg a kommunisták be nem zárták 49-ben. Így tehát a menekülttáborból rögtön oda, Párizsba kértem magamat. A franciák csodásan fogadták a magyar menekülteket. Azt hiszem, ez volt az egyedüli ország, ahol az összes magyar egyetemista kapott ösztöndíjat, mintegy hatszázan. Párizsba érkezve az utcán megkérdeztem egy urat, hogy hol van ez és ez az utca? Amikor megtudta, hogy magyar menekült vagyok, a kezembe akarta nyomni az inget, amit éppen akkor vett... Az első nyáron rögtön elküldtek nyaralni – én a baszk partot választottam, és kértem, hogy engedjék meg, az első héten ne ott legyek, hanem Spanyol-

országban. Nemcsak hogy megengedték, hanem még ki is fizették azt az összeget, amibe az a hét került volna a diák-nyaralótáborban, ahol ingyen szállásoltak el. Még egy történet: a Sorbonne-ról a napi misére át szoktam menni a közeli Saint Séverin-templomba. Oda járt egy csúnya fiatal apáca is, aki mint én, filozófiát tanult. Tehát ismert engem és – női megfigyeléssel – rögtön látta, hogy a misszálém nagyon rossz állapotban van. Erre a mise után megállított és kérdezte, hogy elfogadnék-e egy újat. Kaptam is pár nappal utána egyet, szentképpel, aminek a hátoldalára rá volt írva: a diákok misszionárius szolgálata. A tizenkét éves kislányok a misszálé árát úgy teremttették elő, hogy megtakarították az uzsonnapénzüket. Ez a kis szentkép ma is az imakönyvemben van.

Aztán 57 őszén beiratkoztam a Sorbonne-ra, de a barátaim inkább a bölcsészkar katolikus káplánságán (*aumonerie*) voltak. Én voltam az egyedüli külföldi a 600–700 fiatal között. Hála az otthon szerzett francia tudásomnak, rögtön képes voltam a személyes és a kulturális életben problémamentesen részt venni. Gyermekkoromban az a legenda járta Pesten, hogy a franciák senkit nem látnak vendégül szívesen. Ami engem illet, sok család fogadott, és onnan is maradt meg több mai barátom. Az igazság az, hogy jóllehet a magyar és a francia hagyományok és szokások nagyon különböznek, én jól éreztem magamat az első perctől kezdve. Ezt különösen akkor fogtam fel, amikor két és fél évi párizsi tartózkodás után megérkeztem Oxfordba (ahol 1959 és 1963 között voltam). A különbség a kommunista Magyarország és a kapitalista Franciaország között elenyészően kicsinek tűnt amellett, ami Franciaországot és Angliát választotta el. Apróságok: ahogyan tudjuk, a magyarokról el lehet mondani, hasában él a nemzet, tehát ez a téma fontos. Én reggelire általában semmit nem ettem vagy esetleg az egyetemi menzán zsebre tett, azóta megkeményedett kenyérdarabot. Londonban, a Youth Hostelben az első reggelin sült kolbászt kaptam babbal... Viszont az ebéd olyan kevés volt, hogy az ember majdnem éhen halt... Az angolszász világhoz való furcsa viszonyom évtizedeken át folytatódott. A Yale-en tanítottam egy évtizeden át, és sok kiváló kollégám volt, de kevesebb volt velük a közös beszédtema, mint egy ismeretlen franciával, akivel a Párizs–Rouen-vonalon közlekedő vonatban találkoztam. Talán ennek is köszönhető, hogy alig voltunk Amerikában pár hónapja, máris elhatároztuk, hogy visszajövünk Franciaországba. Igaz, ennek az elhatározásnak a megvalósítása tizenhat évbe telt, 1975-ben hagytuk el Amerikát. Ami a kulturális dolgokat illeti, ugyan nagyon szerettem az angol regényeket és az angol középkori épületeket, a francia kultúra sokkal-sokkal közelebb volt – és van – hozzám, mint az angol, a tizenhat év ellenére, amelyet angol nyelvű területeken töltöttem. Végül még

csak annyit, hogy soha nem is gondoltam arra, hogy egy angol lányt vehetnék el feleségül...

L. M.: *A Jalons et moments* című visszaemlékezéseidben az egyik leginkább megdöbbentő mozzanat az, hogy a 20. századi francia filozófiának csaknem az összes jelentős alakjához közöd volt, sőt, oxfordi és New York-i éveid révén a francia filozófián túl is sokakhoz, olyanokhoz, mint Hannah Arendt vagy Irish Murdoch. Ezen kapcsolatok, tapasztalatok közül melyeket tartod a legfontosabbnak, és miért?

V. M.: Alaposan túlértékeled ezeket a találkozásokat, amelyek inkább anekdota jellegűek, hiszen nagyon fiatal és kezdő voltam, amikor ezekre sor került. Gabriel Marcel volt az első és talán a legfontosabb is. A sorbonne-i katolikus diákcsoportba jött előadni – én feltettem egy kérdést, s utána azt mondta, hogy adjam meg a címemet. Pár héttel később kapok egy levelet, hogy meghívtak egy vacsorára. Kézírása alig volt olvasható, tehát nemigen tudtam kislabizálni, és még a dátumban sem voltam biztos. Hál' istennek, eltaláltam mindent, és egy amerikai drámaíróval, aki idősebb, ötven körüli ember volt – akkor én nem voltam még huszonhárom se – vacsoráztam nála... Marcelből egészen atyai barát lett. És ő írta azt a levelet, amelyre a francia Államtanács döntése hivatkozott, amely szerint Franciaország érdeke az, hogy én haladéktalanul kapjam meg az állampolgárságot – ez számomra akkor egzisztenciális kérdés volt. Marceltől sokat tanultam: részben mélyen belémivódott a lét/birtoklás alapvető distinkciója, részben pedig az ő „apaság” és „gyermekség” fogalma jelentősen hozzájárult a metafizikai rendszerem (?) kibontakoztatásához. Emléke iránt mindig is pietást érzek: ezért rendeztem sajtó alá, kiegészítésekkel, egy korai könyvének, *Royce metafizikájának* a második kiadását, és 2013-ban egy róla szóló tanulmánykötetet adtam ki.

Marcel mellett vagy után fontos volt Ricoeur és Lévi-Strauss. Lévi-Strausst az etnológia iránti érdeklődésem korszakában hallgattam egy évig. Minden más habilitált ember vagy legalábbis doktorandusz volt, én harmadéves hallgatóként egy sarokban húzódtam meg. Végül összeszedtem magam, és odamentem hozzá a szünetben : „Professzor Úr! Tudna nekem javasolni egy bevezető bibliográfiát az amerikai indiánok mitológiájához?” Ő rosszindulatú mosollyal ezt válaszolta: Nincsenek bevezető bibliográfiák. Elsompolyogtam, összehúзва magamat... Hogy megbosszuljam a velem történeteket: mindig hangsúlyozom, amilyen érdekesek Lévi-Strauss konkrét etnológiai elemzései, olyan primitív a materialista és mennyiségi különbségeken alapuló filozófiája. Viszont azt is el kell ismernem, hogy az egyike a két legzseniálisabb professzornak, akit valaha is hallgattam. A

másik a később bíborossá lett Jean Daniélou volt, akinél a harmadik-negyedik századbéli alexandriai teológiáról hallgattam egy kurzust.

Paul Ricoeur atyai barátom volt: ő volt az ún. nagydoktorátusom felölőse, gyakran járt hozzánk ebédelni, vacsorázni – mi is mentünk hozzá egyszer-kétszer. Tele vagyok kisebb-nagyobb emberi élményekkel vele kapcsolatban, de az írásait – sokszor dedikált nekem – ha mindig is szívesen olvastam, nem értékelem igazán sokra. Kimondhatatlanul tehetséges, de alapjában véve eklektikus és nemigen fog sokáig „túlélni”. Ha csak nem disszertációtémára éhes fiatalok révén, akik róla írják az értekezésüket... Az utolsó években Ricoeur bottal járt és láthatóan fárasztotta, ha sokak társaságában volt, de intellektuális téren – nem úgy, mint Lévinas – az utolsó percig remek állapotban volt. Az utolsó két nálunk tett látogatása emlékezetes. 2003-ban Ricoeur már kilencvenéves volt. Ugyanekkor Fejtő Feri bácsi már kilencvennégy volt, és arra kért, hogy mutassam be neki – őt, aki ismerte Bartókot és Thomas Mannt, Bergyajevet és Maritaint – Ricoeurt, tehát hívjuk meg vele együtt. Így is történt. Ricoeur figyelmesen hallgatott, Feri bácsi anekdotákat mesélt. Pár hónappal később írt egy cikket, amit így kezdett: nemrég újra találkoztam *régi* barátommal, Paul Ricoeurrel... A másik alkalom az volt, amikor meghívtuk vacsorára, nem válaszolt – mi másnap készültünk elutazni, a feleségem fürdött, én egy könyvem kefélenyomatait javítottam. Hirtelen megszólal az interphone: „Itt Paul Ricoeur.” Odile kétségbeesetten rohant a konyhába, talált egy csomag fagyasztott rákot a hűtőben. Elkezdtünk vacsorázni, amikor Ricoeur hirtelen elmosolyodott és megszólalt: „Úgy látszik, hogy ma nem vártak vacsorára...”

A legnagyobb filozófus, akit ismertem, Emmanuel Lévinas volt. Amikor kiértünk Amerikába, 1963-ban még fogalmam sem volt, hogy ki ő. Egy amerikai barát-házaspáron keresztül hallottunk róla először. A magyar származású Michael Wyschogrod, eredetileg Heidegger/Kierkegaard-specialista, a legjelentősebb amerikai zsidó ortodox teológusok egyike lett. Felesége, Edith neves posztmodern filozófus, sok éve meghalt, akkor Lévinasról írta a doktori értekezését. Lévinas nem tudott angolul, így Edith franciául levelezett vele és kérte Odile-t, hogy javítsa ki a leveleit. Amikor később Lévinasszal Edithről beszéltünk, elismerően mondta: milyen jól tud franciául! Ebben az időben hozzájárultunk Lévinas yale-i szereplésének a megszervezéséhez, és így egy későbbi párizsi utam során vacsorára voltam hivatalos náluk. Lévinas mondta, hogy éppen most hívták meg a jeruzsálemi Buber-házba rezidensnek, de nem megy. Kérdeztem, miért? Erre Madame Lévinas felelt: mi nem hagyhatjuk el Párizst, amikor Michael fiam itt teljesíti a katonai szolgálatát (ezt amerikaiul úgy hív-

ják: *a Jewish mother*). Mindezek csak anekdoták, az egyedüli apró filozófiai villanás az volt, amikor egyszer találkoztam Lévinasszal a párizsi Északi Pályaúdváron. Együtt mentünk Brüsszelbe egy kongresszusra. Útközben a szabadságról beszélgettünk, és én az egzisztencialistákra gondolva kritikusan mondtam: „a szabadság *vadsága*” – ő, a felelősség filozófusa felcsillogó szemmel és teljes egyetértéssel ismételte meg ezt az elítélő kifejezést a Szabadságról mint abszolútumról...

Ezek már későbbi fejlemények... Voltaképpen már az angolszász periódusomban is találkoztam neves filozófusokkal. Oxfordban a Simone Weilről írt disszertációmatis Iris Murdoch „irányította”, és amikor először mentem hozzá – mint minden akkori oxfordi diák, fekete talárszerűséget viselve – azzal kezdte: „Adjon nekem egy bibliográfiát S. Weilről.” Irist vonzotta a vallásosság, amelyet nemigen különböztetett meg a moralitástól, de azért sokat beszélgettünk Weil misztikájáról, és amikor később elküldte nekem egyik regényét, az *Egyszarvút*, azt írtam neki, hogy egyes paragrafusok emlékeztetnek Simone Weilnek *Az istenszeretet implicit formáiról* írt tanulmányára. Iris válasza ez volt: „Ön az egyedüli, aki ismeri a bölcsességem forrását.” Amerikában is találkoztam jelentős filozófusokkal. Egyszer előadtam New Yorkban Schellingről, és egy elegáns hölgy és egy markáns, idősebb úr jött meghallgatni: Hannah Arendt és Hans Jonas. Mihelyt lehetett, el is mentek... Utána Jonasszal csak egyszer találkoztam. Előadni jött a yale-i Teológiai Karra, és utána volt egy ebéd, amelyen körülbelül vele szemben ültem. A teológuskollégák valamilyen okból az ökumenizmusról beszéltek. Jonas pedig az e témáról alkotott álláspontját egy rövid mondattal fejezte ki: amikor a hajó süllyed, jobb, ha a patkányok összetartanak... Hannah Arendthez viszont már több szál kötött. Ő 1974-ben vonult nyugalmába a New York-i *New School for Social Research*-ön. Az ilyen kapacitású professzort nem lehet gyorsan helyettesíteni, de mégiscsak volt elköltendő pénz (amelyet, ha nem költenek el, akkor elvesztik hosszú távra is). Így a tanszék keresett két fiatalembert, akik semmiképpen nem mernék igényelni, hogy állandósítsák őket. Én voltam az egyik, 1974 őszi szemeszterében adtam elő. Arendt még időnként bejött a postájáért, és betettem a fiókjába egy cikkemet. A következő héten találok egy meghívást. Egy szép kis lakásban lakott Manhattanben. Az asztalon hatalmas csokoládétorta volt és egy üveg vodka (amiből ő nem ivott, de ismerte a férfiakat...). Összevissza beszélgettünk: csak arra emlékszem, hogy egy ezt nem sokkal megelőző firenzei nyarunkról volt szó (a feleségem, olasz szakos, kutatói ösztöndíjat kapott, és így béreltünk egy félvillát Fiesolóban, Firenze fölött). Én, aki sokkal jobban szeretem Rómát, azt mondtam: Nem tudtam megtalálni Firenze szívét. Erre Hannah

Arendt: „Firenzének nincsen szíve...” „Szakmailag” az volt a fontos, hogy láttam egy bútort tele Kant kéziratok hagyatékának kötetivel. Arendt így magyarázott: „Amikor utazom, mindig magammal viszek egyet.” Utána jó pár évig én is ezt csináltam... Viszont, ami Hannah Arendtet, a gondolkodót illeti, tőle valóban tanultam közvetlenül. Megkülönbözteti az arisztotelészi eredetű fogalmakat: (a morális) cselekvést és (a technikai jellegű) produkciót, és ez lett az alapja a huszonhét évvel később megírt könyvemnek, *Az akarat születésének* (az eredetileg franciául írott könyv portugálul is megjelent), amelyben leírom az akarat fogalmának genezisést – Arisztoteléstől Schellingig –, mint olyan fakultásnak, amely nem érzi vagy termelő-fabrikáló jellegű, hanem pusztán intenció. Továbbá: amikor pedig harmincöt év után befejeztem az első „önálló” értekezésemet, *A metafizika kiterjesztését*, az utolsó fejezetében a rossz és a jog fogalmának a felvázolása és elemzése elég sokat köszönhet az arendti gondolatoknak.

L. M.: *Elbeszéléseiből, illetve ismét a Jalons et moments utalásaiból derült ki számomra, hogy mekkora nálad a folytonosság. Többek között amikor az 1954-es konverzióról írsz, annak előzményeiről, Baudelaire spiritualitásának, az antikommunizmusod vagy Keresztes Szent János szerepéről, az olvasónak az a benyomása támad, hogy az életműved egységes egészként kezelendő, elsősorban a metafizikai-vallásfilozófiai motivációk mentén. Mit gondolsz erről?*

V. M.: Igen, van folytonosság az életemben, és a gondolkodásomban csak a konverzióm óta van. A megtérésemet Baudelaire csak negatívan készítette elő: mármint úgy, hogy eloszlatta bennem az előítéletet, ami szerint a vallástalanság valami intellektuális magasabbrendűséget jelentene. Ami az antikommunizmust illeti, ez a magyarság legalább kilencven százaléka vonatkozott, ehhez nem kellett katolikusnak lenni. Végül: Keresztes Szent Jánost majdnem két évvel a konverzióm után ismertem meg.

A folytonosság az életemben és gondolataimban 54 tavasza óta van, amióta hívő katolikus vagyok. A folytonosság azt jelenti, hogy sok minden fontosnak tűnik nekem, de végső soron minden fontosságnak a mércéje az, hogy mennyire szolgálja a hitemet. A folytonosság azt jelenti, hogy hatvan éve, ha lehet, minden nap megyek szentmisére. A folytonossággal jár, hogy az életemet érintő legnagyobb kegyelemnek változatlanul azt tartom, hogy a feleségem buzgó katolikus, mint gyermekeink is, akik közül a legidősebb pap és teológiaprofesszor az egyik vatikáni egyetemen.

Más folytonosságok az életemben... Sajnos, botfülem van, és a zene nincsen jelen az életemben. Ezzel szemben a képzőművészet tízéves korom óta gyönyörködtet, és buzgón járom a múzeumokat és a templomokat itthon, Párizsban, illetve utazásaim során. Ami az utazásokat illeti,

ez is szenvedélyem. Idáig ötvennégy országban jártam (ez nemsokára ötvennyolcra bővül). Bárhová elmegyek, ha meghívják előadni – azt mondom, hogy szívesen előadom magamat, és még hozzá olcsón –, és sok országban tanítottam rövidebb-hosszabb ideig: Franciaország, USA, Kanada, Brazília, Chile, Elefántcsontpart, Litvánia. Idén pedig Melbourne-ben fogok előadni.

Továbbá: nemigen tudok olyan napot felidézni, amelynek során ne olvastam volna valami mást is, mint filozófiát. Délelőtt és délután filozófiát olvasok, illetve írok, vacsora után viszont csak regényeket vagy történelmi könyveket olvasok.

Végül pedig, mi lenne a folytonosság a filozófiai gondolkodásomban? Logikában és természetfilozófiában járatlan vagyok, a politikai filozófia soha nem érdekelt igazán, az esztétikában nem hiszek – szerintem ezt gyakran azok művelik, akik sem művészek, sem filozófusok. A filozófia „ágai” közül az etika és a vallásfilozófia foglalkoztat a leginkább. De a legfontosabb mégiscsak a metafizika, amely – ahogyan már Descartes is írta – a törzse a filozófia fájának. Az analitikus filozófusoktól eltérően úgy gondolom, hogy sok mindenről, sőt, végső soron *mindenről* lehet beszélni és gondolkodni. Sőt csak olyan problémákról érdemes gondolkodni, amelyek megoldhatatlanoknak tűnnek. A többit már amúgy is megoldották (?)... Sokat írtam a Rossz fogalmáról, terveztem írni egy értekezést is róla, de amióta az akkor ötéves kisfiam megkérdezte, hogy miért szenvednek az állatok, és nem tudtam válaszolni, azóta nem foglalkozom ezzel a tervvel... Az igazság az, hogy a Rossz mély egzisztenciális problémáján túl metafizikai szempontból azon dolgok közé tartozik, amelyeket nem lehet megmagyarázni – hiszen a Rossz valami, aminek nem kellene lennie, és mégis létezik. És engem mint filozófust azok a realitások érdekelnek több mint ötven éve és sokat írtam róluk – amelyek érthetetlenek, de azért megpróbálunk fogalmat alkotni róluk. Ilyen például a szeretet, a szép vagy az Isten. Én hiszek a metafizikában, és peremtudományként fogom fel. A megértés és a nem-megértés peremén helyezkedik el. A metafizika a legszebb dolgok közé tartozik, amit az ember tehet és művelhet. Én kantiánus vagyok – eretnek kantiánus, mert Kant sok tétele nem érdekel, de azt valloam az öreg königsbergi úrral, hogy mi emberek véges lények vagyunk. Véges lények, akiknek megadatott az idő és a szabadság, amelyeken keresztül valamiféle kapcsolatban vagyunk az egy másik síkban található létezőkkel. Ez a kapcsolat nem azt jelenti, hogy valamilyen e világon túli információt kapunk – ezt a Szentírásban és a szent hagyományban kap(hat)juk. Ez azt jelenti, hogy állandóan képesek vagyunk olyannak tenni és gondolni, amik nem vezethetők le abból, amik vagyunk és ami

megadatott számunkra, de a szabadságnak és a dinamikus időbeni folytonosságunknak hála, valami módon mégiscsak elérjük. Az öreg königsbergi ezt úgy mondta, hogy a mi gondolkodásunk szintetikus a priori ítéleteken alapul. Ez magyarul körülbelül azt jelenti, hogy ha nagy része az emberi ismereteknek nem is vezethető le logikailag, de hála a mi értelmes szabadságunknak és az időben élésünk sajátos formájának, mégiscsak világos és meggyőző erejű.

Ami a tematikát illeti, az eddigi munkásságom összefoglalása *A metafizika kiterjesztése* című francia nyelvű értekezésem (Párizs, Hermann, 2012, 454 o., s most már biztos lesz angol nyelvű kiadás is). A könyv második része az idő, a tér és az akarat világának a rendszeres elemzése. Az első részét azonban fontosabbnak tartom, mert az emberi élet nagy mozzanatait és kategóriáit az igazság és a szeretet alapelvein keresztül bontakoztatja ki. Az igazság végső soron az emberi *természet* világát jellemzi: minden, amit teszünk, levezethető, azt adjuk és azt kapjuk, amit kapunk és adnunk kell. A szükségszerűség világa ez, ahol az ember végső soron csak folytatása a növényi és állati létformának. A szükségszerűség/igazság világán a szabadsággal juthatunk túl. A szabadság teszi lehetővé, hogy olyat tegyünk, ami túlmegy azon, ami érdekből történik. A szabadság teszi lehetővé, hogy túlmenjünk azon, ami a természetünk szerint szükségszerű. Azonban, ha a szabadság megadja a *lehetőségét* ennek a meghaladásnak, ennek az önlegyőztetésnek, ennek az önfeláldozásnak, csak a szeretet valósítja meg, *aktualizálja* a lehetőségeit. A szabadság és a szeretet az embert mint olyant jellemzi. Az embert, aki nem csupán egyén egy fajban, egy nemben, hanem egyéniség, önmagában való érték, egyedüliség. Végső soron minden ember egyszülött leány vagy fiú, és ez az egyszülöttség teszi őt önértékké, pótolhatatlan, felcserélhetetlen lénnyé.

L. M.: *Meghatározó számokra a tanítás és a filozófiatörténet művelése – mit jelentett az összekapcsolásuk? Mi a véleményed arról a kérdésről, amely Kantot is foglalkoztatta: lehet-e tanítani filozófiát, vagy „csak” filozófiatörténetet?*

V. M.: Erre a kérdésre röviden tudok válaszolni. Először is: a tanítás az írásra való előkészület. A tanítás során bontakoznak ki a gondolatok, amelyek később megjelennek a cikkekben és könyvekben. Továbbá: a filozófiát és a filozófiatörténetet nehéz szétválasztani. Az életem legnagyobb részében nagy gondolkodókat ismertettem és kommentáltam. Amikor pedig ezt tettem, mindig azt tartottam a feladatomnak, hogy megmutassam, hogy Plátón vagy Kant vagy Husserl miért mondta, amit mondott. És mindig úgy láttam, hogy amit mondtak, az csodálatosan mély és érdekes és jelentős. Aki nem így tanít, az még talán filozófiatanári állást tölt

be, de nem igazán filozófus. És aki nem igazán filozófus, az nem is lehet igazán filozófiatörténész.

L. M.: *Úgy tudom, most is több könyvön dolgozol. Mi a témájuk?*

V. M.: Ehhez a válaszhoz előbb egy rövid bevezetést adok. Én franciául írok. Idáig tizenennyolc könyvem jelent meg (nem számítva a második, illetve harmadik kiadásokat és a fordításokat). Nos, e könyvek három csoportra oszthatók: 1. Filozófiatörténet. A legfőbb munkáim a kanti és posztkantianus filozófiáról szólnak. A legjelentősebb a *Kanttól Schellingig* című kétkötetes, ezeroldalas munka, amely most németül is meg fog jelenni. A legutolsó ilyen jellegű írásom az elmúlt tavasszal jelent meg, Gabriel Marcel gondolkodásáról. 2. Spirituális-teológiai munkák. Ezekben a vallásos tartalmat filozófiai fogalmiságon keresztül analizálok. Ide tartozik az első könyvem, amit Simone Weilről írtam, és amely megjelent angolul, olaszul, japánul és magyarul is, franciául pedig három kiadásban. Ezt a könyvet 1962-ben kezdtem írni (még angolul, Oxfordban), és azt hiszem, hogy mindmáig talán a legjobb könyvem. Ilyen jellegű könyv a nagy francia gondolkodóról, Fénelonról írt munkám is, amelyet pár napja küldtem el a kiadónak. A munkásságom legnagyobb része ebbe a két csoportba sorolható, de nem hiszem, hogy még egyszer írnék ilyen jellegű könyveket. Az idő sürget, hiszen nyolcvanadik életévemben vagyok, és most már csak a saját filozófiámat kívánom művelni. Ez tehát a 3. csoport. Három éve jelent meg *A metafizika kiterjesztése* és egy másik vaskos kötet, tizenkilenc tanulmánnyal, amelyekben az értekezés fő témáit előlegeztem meg. Pár hónapja elkezdtem *A szeretet metafizikája* című értekezésemet és – egyelőre – az utolsó tervem egy terjedelmes értekezés: *Istentől az ember felé* lesz valószínűleg a címe. Ha minden jól megy, még itt lent be tudom fejezni.

A háború patológiája

Danyi Zoltán: *A dögeltakarító*. Magvető, Budapest, 2015

A patológia, magyarul kórtan kifejezés a görög *phatosz* és a *logosz* szó kapcsolatából eredeztető. Patologikus az a betegség vagy tünet, amely már szervivé vált. Danyi Zoltán új könyve középpontjába eme morfológiai és funkcionális elváltozások eredetét helyezi. A kór az üritkezési szerveket támadja meg nála. *A dögeltakarító* hőse/elbeszélője Berlin utcáit járva kényszeresen ereget, de baj van a vizeléssel is, amely a regény során el-elakad. A szelek hangos eregetése családi körben a neveltség tárgya, nyilvánosan azonban megbotrányoztató. Danyi Zoltán nem is választhatott volna jobb kifejezést a háború botrányának ábrázolására. A háború traumája a regényben nem az idegeket támadja meg, hanem azokat a bonyolult testi szükségeket, amelyek elvégzése közben az ember a legesendőbb. Másrészt a patológus alatt leginkább a hullákkal dolgozó orvost értjük, ami Danyi regényében a dögeltakarításra asszociál. Hogy nem csupán állati tetemek eltakarításáról van itt szó, hanem bizony a háború áldozatairól, arra csak utalásokat találni a regényben.

A dögeltakarító háborús regény, pontosabban a kilencvenes évek balkáni háborújának a mába átnyúló, a hátországot, a frontot és szinte az egész Közép-Európát átfogó megrázó története. Danyi Zoltán naturalisztikusan tárja föl a botrányt, nem is annyira a nagypolitika, hanem inkább a maga sem büntelen kisember szemszögéből, aki nem találja föl magát a háború hivatalos vége után sem. Az író az identitás nélküli ember profilját rajzolja meg mesterien. Az elbeszélő és az elbeszélői síkok váltakoztatásával lehetővé válik ennek az animálisra redukálódott, patologikus esetté vált embernek a megragadása. A háború kórtana szerint a döögök eltakarításának „mestersége” nála szükségszerű. Az önazonosság elvesztésének története egybeesik az ország széthullásával, ami a háborús atrocitásokhoz vezet. Az identitás nélküli ember részt vesz az atrocitásokban, csak vizeleté-

nek elakadása jelzi, hogy emberiségét nem veszíti el teljesen. *A dögeltakarító* mégsem antihumánus regény, mert háborúellenessége jól belátható az elbeszélő perspektívájából, a naturalisztikus ábrázolás pedig csak fokozza etikai pozícióját. A háborúba sodródó, a háború körülményeihez kényszerűen alkalmazkodó, a háborús tapasztalatokat feldolgozni nem tudó ember története sorstörténet, melyet Danyi Zoltánnak meg kellett írnia, hogy a regény végén a spliti toronyból kitekintve nyerje el a tisztaságba, esetében az írásba vetett hitét: „...igen, minden bizonnyal ez a négy-öt évvel korábbi tél jelent meg előtte, és csak ezért látta most a katedrális tornyából fehérnek Újvidéket, gondolta, majd átment egy másik ablakhoz, amely a tengerre nyílt, és ebből az ablakból azután sokáig csak nézte, nézte, nézte a tengert, és valami szokatlan megnyugvásféleség járta át, egy azelőtt ismeretlen megkönnyebbülés, mert úgy érezte, hogy meg tud végre bocsátani Újvidéknek, meg tudja bocsátani ezeket az elhibázott éveket”. Érdekes, hogy Sirbik Attila is egy tornyot választott regénye metaforájává, a rovinji *St. Euphemiát*, amelyet a háborúban veszít el a fiatal generáció.

A dögeltakarító egyszerű szűzsége nem érvényesülne igazán a fabula szövésének mesteri rétegződése nélkül, amelyet a szerző a narráció bonyolult eszközeivel ér el. Sor kerül itt közvetlen és közvetett elbeszélésre, amit Danyi azzal fokoz, hogy egy beiktatott történetet egyik hőse nézőpontjából meséltet el. De a többszólamúság sem lenne elegendő még egy szerzői bravúr nélkül: az elbeszélő kitalált hallgatóihoz fordul, nekik intézi monológját, miközben az sem fontos már, hogy pl. az ápoló vagy egy bécsi klosár épp jelen van-e vagy alszik talán. A polifóniát a regény szerkezete is biztosítja. A hét fejezetnek hét külön címe van. Hét fejezet, hét különböző nekifutás a háborús történet rekonstrukálásának. Hogy erről van szó, azt a rövid szűzsé a szerzőnek szinte önmagához szóló ismétlődő visszaidézése igazolja. A szűzsét így lehetne röviden összefoglalni: az elbeszélő Szerbia embargós éveiben benzint csempész a szerb–magyar határon. Így válik aztán a benzinmaffia tagjává. Berlinbe kerül, és egy homályos eset után a kórházban köt ki. A benzinesek után a dögeltakarítóknál dolgozik a háború hivatalos befejezéséig. A történet végéhez hozzátartozik egy spliti kitérő, ahol egy háborús gazdag villája falára rakja ki a szétesett Jugoszlávia Szerbiára szűkült címerét. Egyedüli fogódzója a sima lapú fehér füzet, amelyet sohasem sikerül teleírnia, egy-két mondat után eldobja, majd újat vesz. Az eltelt tíz–tizenöt év után aztán a füzet borítója feketévé válik. A háború patológiája a fabulában bontakozik ki. A benzincsempészet a beleit támadja meg, a dögeltakarítás közben eláll a vizelete. A beiktatott szerelmi történet is patologikus. Az aktus naturalista leírása nem a szerelmi érzés, hanem a gyengédség teljes hiányát jelzi, mint a lovak – mondja. A

háború totális brutalitásának leírása Danyi Zoltánnak a poésie brute mellett való végső döntéséről szól. A szabadcsapatok garázdálkodása után írni nem lehet, de ha mégis megbocsát, a háborús tapasztalat már csak egy fekete füzetbe kerülhet. A botrány így sem ér véget, amiről a belgrádi Hotel Moszkva teraszán bizonyosodik meg az elbeszélő. A békeidőbe így ível át a háborús trauma: „...ők a pisztoly csövét is csak szopogatnák, mint a vaníliafagylaltot a kiskanálról, gondolta, főleg az a tányérképű, azzal a gusztustalanul kipirosított szájával, neki egészen a torka mélyéig lenyomná, ha másért nem, akkor csak azért, mert ezek a háború alatt ugyanígy szopogatták a fagylaltot a Hotel Moszkva teraszán, miközben ők a horvát tanyákat fosztogatták...”

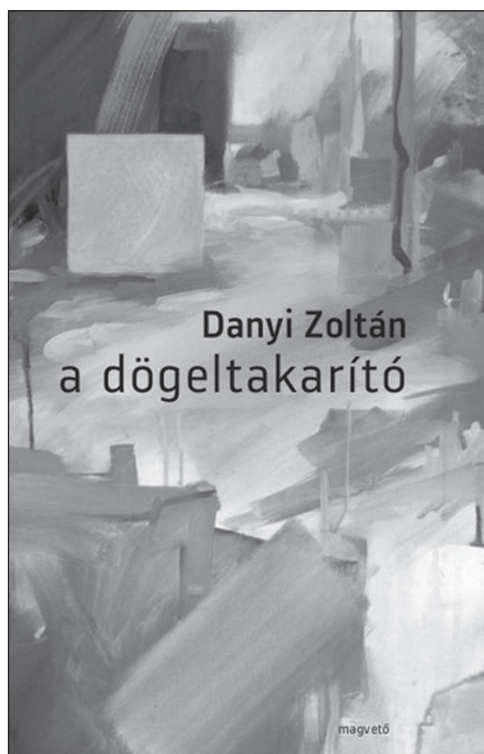
Az identitás nélküli ember vajdasági magyar. Önmaga megértésére sem itt, sem Magyarországon nem számíthat. Részvétele a háborúban legyen az kényszerű, vagy ahogyan a *St. Euphemiában* önkéntes, kérdésessé teszi önmaga megtalálásának, szerepe tisztázásának minden kísérletét. Sem a szentendrei exjugós, sem pedig a benzinesek háború utáni temerini összejövetelén az elbeszélő nem akar már önmagával azonosulni. Egyszerűen kihagyja ennek a lehetőségét. Lehet-e önazonosság nélkül élni? – teszi fel a kérdést a regény. Vagy csak egy ilyen hasadásos állapot megragadásával lehet hiteles egy író. A dögeltakarító annak a belátása, hogy a tiszta irodalom a piszkos háború tükrében csak égi adomány lehet, elérését eljátszottuk, vagy mások játszották el velünk. Marad csupán az identitás nélküli lét, ami végtére szép is lehet egy regényben, ha elfogadjuk az isteni játékszabályokat.

Különös, hogy a patológia szó eredete a véletlen koincidencia folytán elvezet bennünket az orvostudománytól Arisztotelészen és Platónon át egészen Danyi Zoltán nyelvfelfogásáig. A *logosz* szó etimológiája változatos. Alkalmazása a filozófiában a leggyakoribb, de retorikai és poétikai értelemben is használatos, legáltalánosabban pedig a nyelvet értjük alatta. Hölderlin szerint „[e]zért adatott a javak legveszélyesebbje, a nyelv az embernek [...], hogy tanúsítsa, micsoda ő...”¹ Ebben az értelemben Danyi Zoltán regénye bevezetés a háborúról szóló beszédbe. A *logosz* birtokában a hatalom – helyzete folytán – a legnagyobb gaztettekre képes. A háborúról szóló beszéd a gaztetteket a nyelv gyökeréig leplezi le. Danyi nyelvfelfogása a regény megértésének a kulcsa. Szóhasználat pl. a húgy, a fing, a szar, szóalkotásai mint pl. a nagy nemzeti eszmét kifigurázó graffiti neve, a négylevelű faszhere olyan blaszfémiák, amelyet csak az önazonosságát

¹ Martin Heidegger: *Magyarázatok Hölderlin költészetéhez.* Latin Betűk, Debrecen, 1998

a háborúban elvesztett ember mondhat ki hitelesen. A regény elbeszélője vajdasági magyar, aki „téves csatatéren” találta magát. Nyelve is vajdasági, a szerző a nyelvbetéteket szándékosan nem fordítja le, hanem szerb eredetiben közli, hol pedig éneklí, hogy „tanúsítsa mi ő”, az identitás nélküli ember, aki már a magyarországi exjugós környezetben sem érzi ott-hon magát. Pacifizmusa az animálisra redukálódott ember humánnum után való utolsó jajkiáltása.

A háború patológiáját az elaljasodásnak zsigeri elváltozásai érdeklik a háborúzókat mindkét oldalán. Celia történetében P. a másik fél perspektíváját képviseli, ami nélkül Danyi Zoltán regénye nem lenne tökéletes. P. kóros álmatlanságban szenved, melyet különböző energiákkal orvosol. Patologikus kapcsolata Celiával, a horvát tiszt lányával eleve reménytelenségre van ítélve. P. beiktatása a regénybe a háború máig ható traumáját állandósítja. Hogy az elbeszélőnek sikerül-e feldolgoznia végül mindezt, arra talán *A dögeltakarító* záró sorok adnak reményt: „...miután a *Slobodna Dalmáciát* átlapozta, kedve lett volna meginni egy pálinkát, és jó lett volna, ha így ér véget, jó lett volna, ha ezzel fejeződik be, jó lett volna egy bácskai pálinkával befejezni ezt az egészet”.

Belülről világítva

Fekete V. Éva: „Egy kő röpkül a kerítés mögül”. Püski, 2009

A közelmúltban jelent meg egy rejtelmesnek tűnő tartalmú könyv a Püski Kiadó kínálatában. A rejtelem fátyla azonban már az előszóban fellebben, hiszen Pomogáts Béla irodalomtörténész bevezetője elárulja a regényes formában megírt családtörténet főhősének kilétét, aki nem más, mint az Érdhez is kötődő Fekete Lajos költő. Ahogy megérkezett kedves érdi író barátom ajándékaként Fekete V. Éva művének példánya, rögtön megkérdeztem magamtól: mit is tudsz erről a múlt századi költőről?

Természetesen, nem ismeretlen előttem – bár elhunyt után két esztendővel kerültem erre a vidékre –, hiszen a *Tiéd a táj* című antológiában felfigyeltem kitűnő formaérzékre és remek erkölcsi pallérozottságra való verseire. Az erdélyi születésű (Újnemet, 1900) költő pályája a vajdasági magyar irodalom kibontakozásával párhuzamosan indult, hiszen ott is élt, mert – ugyan a Vörös Hadsereg tisztjeként szolgált, majd a Tanácsköztársaság bukását követően – emigrációba kényszerült Jugoszláviába. Privát pechje, hogy 1929-ben kiutasították onnan, s azután Budapesten az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársaként dolgozott nyugdíjazásáig, amikor Érdre (a regényben szereplő Gyümölcskertesre) költözött családjával. Közben persze, kisebb-nagyobb szünetekkel verseket írt, s nem is eredménytelenül, hiszen a Baumgarten-díjat is kiérdemelte. Újvidéken jelent meg *Bilincses gyermekkor* című könyve 1927-ben, azt követően négy új verseskötete a háború előtt és egy válogatott verseit tartalmazó 1940-ben. Hosszabb hallgatás után, 1963-ban publikálta *Szárnyaló idő* című verseskötetét, majd 1971-ben önéletrajzi jegyzeteit *A bujdosó visszanéz* címmel, Szabadkán. Nagyjából ennyi, amit meg lehet tudni róla a lexikonokból, antológia életrajzi adataiból.

Személyes élményem, hogy a kilencvenes évek elején Érd Város Polgármesteri Hivatalában magánügyben járva, ajándékba kaptam az akko-

ri polgármestertől Fekete Lajos *A lét ízei* című, hátrahagyott verseit tartalmazó, a Széphalom Könyvműhely gondozásában 1993-ban napvilágot látott kötetét. Külön értéke, hogy a könyvben szereplő verseket válogatta, a könyvet szerkesztette és az utószót írta a nemrégiben halálával kegyeletért kiáltó Tüskés Tibor, akinek munkatársa lehettem egy vidéki folyóirat kritikai rovatánál. Tüskés utószóba rejtett tanulmánya remek útmutató mindazoknak, akik tudni kívánják: ki volt valójában Fekete Lajos?

Ám szintén ugyanezre a kérdésre felel a test-lélek szemtanú, Fekete V. Éva, a költő Violetta lánya *„Egy kő röppöl a kerítés mögül”* című könyve is. Nem pusztán fiktív regény, hiszen egyes szereplők neve kitalált ugyan, de erőteljesen előtérbe kerülnek lapjain a memoár elemei, különösen a vége felé nyelvezetében is elüt a hagyományos szépirodalmi műnek tekinthető alkotástól. Mégis lehet valami oka annak, hogy a szerző a regényformát választotta édesapja emlékének megőrzéséhez. Az álnevek mögött valós, hús-vér irodalmárok, tisztviselők alakja sejlik fel az olvasó előtt. Végigkísérhetjük két ember életét és találkozását, majd közös életszakaszának kibontakozását, és szembesülünk az apró mozzanatok mozaikjából összeállított valós és lelki életrajzzal. A korszak – egy évtized híján csaknem a teljes 20. század – fontosabb társadalmi, történelmi és földrajzi körülményeiről értesít, ám valószínűleg sokkal lényegesebb ennél, hogy mintegy belülről világítva mutat rá mindarra a személyes öröme és szenvedésre, amiről a külső szemlélőnek egyébként csak a művészre vetülő rivaldafény juthat tudomására.

Az alkotói munka nem egyszerű. Nehéz, kínlódásokkal szegélyezett út vezet a verset teremtő lírai körülményhez, amit gyakran ihletnek nevezünk. Noha igenis tudatos készültség az, ami a költő gondolatait vezérli egy életen keresztül, s értékelhető műveket teremt. Sajátos persze Fekete V. Éva szemszöge, ami a költő 1973. évi halála és temetése után még évtizedekig kíséri a család sorsát. A szerző próbál objektív maradni, ám nyilvánvaló, ahogy személyes szeretettel szövi át a cselekményeket. Valahogy e könyv recenzióiként magam is úgy érzem, ahogy Pomogáts Béla megjegyezte bevezetőjében: „Örömmel és meghatódottsággal olvastam, mert a hűség mindig lefegyverez, hiszen tapasztalataim szerint ritka erénye ez a mai magyar társadalomnak és irodalmi életnek.” Fekete Lajos élettörténete rendelkezik olyan sodrással, ami átlendíti olvasóit a nyomdai korrek-túrahibák akadályain.

Mivel a költő lelkéről versei tanúskodnak a legérvényesebben, ezért *A vers* című alkotásából örök érvényű vallomását idézzük: „A költészet nem pusztá játék; / ős nyelvünkön a nép szívéből / törvény szerint kapott

ajándék. / Nyúlj hát a szóhoz áhítattal, / inkább dalolj vele, mint átkozz; / a békés szó mindig vigasztal.”

Fekete V. Éva könyve mindarra emlékezik, ami Krasznai Jenőt, alias Fekete Lajost az újnémeti születésétől érdi végső nyugalmaig elvezette. Valamennyi fontos körülményt megemlítve állít emléket az Érd irodalmi életéhez immár örökké tartozó költőnek. Szeletnyi irodalomtörtént. Megfogalmazódik benne a halálon túli lét igénye. Noha az is egyértelműen kiderül, hogy az ösztönösen szerény irodalmár sorsa mennyire a háttérbe vezet az élő költőt. A holt költő pedig megérdemli a halhatatlanság ígétét.

